

MELEKLERE İMAN VE HAYATA YANSIMALARI

Birhan ÇEVİREN

**Yüksek Lisans Tezi
Temel İslam Bilimleri**

Ana Bilim Dalı

Dr. Öğr. Üyesi Abdülaziz ARTIŞ

2023

(Her Hakkı Saklıdır)

T.C.
BAYBURT ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

MELEKLERE İMAN VE HAYATA YANSIMALARI
(Belief in Angels Its Reflections on Life)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Birhan ÇEVİREN

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Abdülaziz ARTIŞ

Bayburt
Mart, 2023

KABUL VE ONAY TUTANAĞI

Dr. Öğr. Üyesi Abdulaziz ARTIŞ danışmanlığında, 202215041 numaralı Birhan ÇEVİREN tarafından hazırlanan “MELEKLERE İMAN VE HAYATA YANSIMALARI” adlı bu çalışma 23/03/2023 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan:.....

İmza:

Jüri Üyesi :.....

İmza:

Jüri Üyesi :.....

İmza:

Bu tezin Bayburt Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği’nin ilgili maddelerinde belirtilen şartları yerine getirdiğini onaylarım.

...../...../.....

Doç. Dr. Murat KUL

Enstitü Müdürü

ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Meleklerle İman ve Hayata Yansımaları” başlıklı çalışmanın tarafımdan bilimsel etik ilkelere uyularak yazıldığını ve yararlandığım eserleri kaynakçada gösterdiğimi beyan ederim.

TEŞEKKÜR

Yüksek Lisans Tezini yazma sürecinde gerek konuyu belirlerken gerekse kaynaklardan yararlanma noktasında bana yardımcı olan danışman hocam Dr. Öğretim Üyesi Abdülaziz ARTIŞ hocama şükranlarımı arz ediyorum. Yine buraya kadar olan süreçte üzerimde emeği olan Doç. Dr. Mehmet SEVER ve Doç. Dr. Abdurrahman OKUYAN hocalarıma da teşekkürü bir borç bilirim.

Bu yolda desteğini esirgemeyen, zorlu süreçlerde anlayışı ile beni motive eden sevgili eşim Buket Nur ÇEVİREN'e de çok teşekkür ederim.

ÖZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MELEKLERE İMAN VE HAYATA YANSIMALARI

Birhan ÇEVİREN

Mart 2023, 91 sayfa

Meleklerle iman konusu hem iman esasları içerisinde hem de insanın manevi dünyasında önemlidir. Semavi dinlerde ve birçok inanç sisteminde meleklerle imanın, temel esaslardan sayıldığı görülmektedir. Meleklerle imanın iman esasları içerisinde ikinci sırada ifade ediliyor olması, sonrasındaki tüm esasların kabulünün meleklerle iman ile mümkün olması sebebiyledir. Çünkü Allah ile kulları arasında aracı olarak haberler getiren onlardır. Bu çalışmanın varsayımı, itikâdî temelleri doğru ve düzgün olarak anlaşılan meleklerle iman konusunun insanın Allah ile olan ilişkisine olumlu yönde etkisi olacağıdır. İmanı olgun bir Müslüman olmanın yollarından birisinin bu anlayışla beraber olacağı kanaatindeyiz. Konumuzla ilgili araştırmalar yaparken tespit ettiğimiz noktalardan birisi demeleklere imanın diğer çalışmalarda hayata yansımaları yönü ile ele alınmadığıdır. Bu çalışmamızla beraber meleklerle imanın hayata yansımaları konusuna katkı sunacağımıza inanıyoruz.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, melek, iman, âlem, murâkabe.

ABSTRACT
MASTER’S THESIS
BELIEF IN ANGELS AND ITS REFLECTIONS ON LIFE

Birhan ÇEVİREN

March 2023, 91 pages

The subject of belief in angels is important both with in the principles of faith and in the spiritual world of man. It is seen that belief in angels is considered as one of the basic principles in heavenly religions and many belief systems. The fact that belief in angels is expressed in the second placeamongtheprinciples of belief is because it is possible to accept all the following principles with belief in angels. Because it is they who bring news as intermediaries between Allah and His servants. The assumption of thisstudy is that belief in angels, who secred sare understood correctly and properly, will have a positive effect on man's relationship with God. We are of the opinion that one of the way stobe come a Muslim with a mature faith will be with this understanding. One of the points we have determined while doing research on our subject is that belief in angels is not discussed in terms of its reflections on life in other studies. We believe that with this study, we will contributeto the reflection of faith in angels on life.

Anahtar Kelimeler: Kalam, angel, faith, realm, inspect.

İÇİNDEKİLER

ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI.....	I
TEŞEKKÜR.....	II
ÖZ	III
ABSTRACT	IV
İÇİNDEKİLER.....	V
KISATLMALAR VE SİMGELER DİZİNİ.....	VIII
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MELEKLERE İMAN

1.1. MELEK KELİMESİNİN ANLAMI VE DİĞER DİLLERDEKİ KARŞILIKLARI..3	
1.2. MELEK İNANCININ FARKLI MEDENİYETLERDEKİ YERİ.....3	
1.3. İSLÂM'DA MELEK İNANCI	5
1.4. MELEKLERİN SINIFLARI.....6	
1.4.1. Cebrâil.....	6
1.4.2. Mîkâil.....	7
1.4.3. Azrâil	8
1.4.4. İsrâfîl.....	8
1.4.5. Kirâmen Kâtibîn	8
1.4.6. Mûnker ve Nekîr	9
1.4.7. Hamele-i Arş.....	9
1.4.8. Rıdvân ve Mâlik.....	9
1.5. MELEKLERİN ÖZELLİKLERİ	10
1.6. MELEKLERİN ALLAH'A KARŞI OLAN GÖREVLERİ	11
1.7. MELEK – İNSAN İLİŞKİSİ	13
1.7.1. Meleklerin Hz. Âdem'e Secde Etmelerinin Emredilmesi	13
1.7.2. Vahiyde Aracılık Yapmaları	15
1.7.3. Meleklerin Yeryüzüne İnmeleri.....	17
1.7.4. Meleklerin Peygamberleri ve Mü'minleri Desteklemeleri	17
1.7.5. Meleklerin Hz. Muhammed'e Salât ve Selam Getirmeleri.....	20
1.7.6. Meleklerin İnananlara Dua ve İstiğfar Getirmeleri.....	21
1.7.7. Meleklerin İnananların Üzerine İnmeleri	21
1.7.8. Can Alma Görevini Yerine Getirmeleri.....	22

1.7.9. Meleklerin Kur'ân-ı Kerîm'in Allah Tarafından İndirildiğine Şahitlik Etmeleri	22
1.7.10. İnsanların Sevap ve Günahlarını Kaydetmeleri	22
1.8. MELEKLERİN AHİRETTEKİ GÖREVLERİ	23
1.8.1. Kıyametin Habercisi Olan Sûra Üflemele Görevli Olmaları	23
1.8.2. Meleklerin Âhirette Kullara Şahitlik Etmeleri	24
1.8.3. Cennetlik ve Cehennemlikleri Karşılamaları	24
1.9. ÂYET VE HADİSLERDE MELEKLER	26
1.9.1. Âyet-i kerîmelerde Melekler	26
1.9.2. Hadîs-i Şeriflerde Melekler	29
1.10. MELEKLER İLE İNSANLAR ARASINDAKİ EFDALİYYET MESELESİ	31
1.11. İTİKÂDÎ EKOLLERİN MELEK ANLAYIŞI	32
1.11.1. Mu'tezile Ekolünde Meleklerle İman	32
1.11.2. Şii-İmâmiyye Anlayışta Meleklerle İman	35
1.11.3. Selefî Anlayışta Meleklerle İman	37
1.11.4. Eş'arî Ekolünde Meleklerle İman	38
1.11.5. Mâtürîdî Ekolünde Meleklerle İman	39

İKİNCİ BÖLÜM

MELEKLERE İMANIN HAYATA YANSIMALARI

2.1. İSLÂM DÜŞÜNCE SİSTEMİNDE ÂLEM KAVRAMI	42
2.2. ÂLEMİN KISIMLARI	42
2.2.1. Şehâdet Âlemi	43
2.2.2. Gayb Âlemi	44
2.2.3. Gayb Kelimesinin Tanımı	44
2.2.4. Gayb Âlemi Hakkında	44
2.3. GAYB ÂLEMİNİN BİLİNMESİ MESELESİ	45
2.3.1. Bilgi Edinme Yolları	45
2.4. GAYB'DAN HABER VERDİĞİNİ SÖYLEYENLERİN DURUMU	47
2.5. KUR'ÂN-I KERİM'DE BAZI GAYB ÖRNEKLERİ	48
2.5.1. Çocuk Müjdesi	49
2.5.2. Kardeşlerinden Zulüm Gören Hz. Yûsuf'a Verilen Müjde	49
2.5.3. Hz. Yahya'nın, Hz. Zekeriya'ya Haber Verilmesi	50
2.5.4. Hz. Peygamber'in Muhafaza Edilmesi	50
2.5.5. Kur'ân-ı Kerîm'in Tahriften Korunması	50
2.5.6. Mekke'nin Fethinden Haber Verilmesi	51
2.6. KUR'ÂN-I KERİM'DE GAYBDAN HABER VERİLMESİNİN SEBEPLERİ	52

2.7. MURÂKABE KELİMESİNİN TAHLİLİ.....	52
2.8. KUR'ÂN-I KERİM'DE MURÂKABE ÖRNEKLERİ	53
2.9. MURÂKABE TÜRLERİ	55
2.10.MELEKLERE İMANIN GÜNDELİK HAYATA YANSIMALARI.....	57
2.10.1. Meleklerle İmanın Aile Hayatına Etkileri.....	57
2.10.2. Meleklerle İmanın Okul Hayatına Etkileri	59
2.10.3. Meleklerle İmanın İş Hayatına Etkileri (İşçi-İşveren Açısından).....	62
2.10.4. Meleklerle İmanın Çarşı-Pazara Etkileri	64
2.10.5. Meleklerle İmanın İbadet Hayatına Yansımaları	65
2.10.6. Meleklerle İmanın Siyasete Etkileri.....	67
2.10.7. Meleklerle İmanın İsim Koymaya Etkisi.....	69
2.10.8. Meleklerle İmanın Mevlid-i Şerîf'eEtkisi.....	70
2.10.9. Meleklerle İmanın Şiire Etkisi	71
2.11.MURÂKABE – SAMİMİYET İLİŞKİSİ.....	73
SONUÇ	75
KAYNAKÇA.....	77
ÖZ GEÇMİŞ	91

KISATLIMALAR VE SİMGELER DİZİNİ

a.s.	: Aleyhi's-selâm
s.a.v	: Sallâ'l-lâhu Aleyhi ve Sellem
H.z.	: Hazreti
Bkz.	: Bakınız
çvr	: Çevirmen
nşr.	: Neşreden
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
M.Ü.İ.F.	: Marmara Üniversitesi İlâhiyât Fakültesi Yayınları
İSAM	: İslâm Araştırmaları Merkezi
KADER	: Kelâm Araştırmaları Dergisi
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu

GİRİŞ

Çalışmamızın meleklerle iman bahsine kapsamlı bir bakış açısı getireceği kanaatindeyiz. Tezimizin içerisine dâhil ettiğimiz başlıklar ile meleklerle iman bahsinin her bir noktasını ele alacağız. Öncelikle melek kelimesi üzerinde durarak ve tarihi sürecini, İslâm anlayışındaki yerini ortaya koymaya çalışacağız. Çünkü ilk olarak meleklerle iman, iman esaslarındaki yerini göstermemiz gerekmektedir. Yine meleklerin özellikleri, sınıfları ve sorumlulukları ile ilgili bilgiler vererek melekler denildiğinde nasıl bir varlıkla muhatap olduğumuzun farkındalığını arttırmaya çalışacağız. İman da itikat çok önem arz eder. Çünkü itikat düzgün olmadan din olmaz. Biz de bu anlayıştan hareketle başta Ehl-i sünnet anlayışı olmak üzere; Şîa, Mu'tezile ve Cebriyye'de melek anlayışı üzerinde durarak, mezheplerin bu konudaki bakış açılarına yer vermeye gayret edeceğiz. Melekler gaybâlemi ile ilgili bir konudur. Bu sebeple âlem başlığı altında şehadet ve gaybâlemini ele aldık. Gayba iman olmadan iman gerçekleşmeyeceği için, sağlam bir zeminde meleklerle iman konusunu anlayabilmek için gaybdan bahsettik. Son bölümde de meleklerle iman hayata yansımalarını psikolojik tahlillerle izah etmeye çalıştık.

Netice itibari ile melekler konusu bir bütündür. Yani iman, itikat, ibadet (kulluk) ve sosyal yaşantı yönü ile cem edilerek değerlendirilmesi gerekmektedir. Hepsinin de birbirini etkileyen yönü vardır. Öncelikle iman esasları içerisinde yer alması, Allah katında verilen öneme bir işarettir. Meleklerle iman olmazsa, müslüman olamazsın. Çünkü Allah ile kulları arasındaki bağlantıyı pek çok zaman melekler kurmuş ve onlar sorumlulukları itibari ile (doğa olayları, insanları korumaları vs.) insan hayatı içinde çok önemli bir yer teşkil etmişlerdir. İtikat bağlamında da meleklerin Kur'ân-ı Kerîm ve hadîs-i şeriflerde belirtildiği şekli ile anlaşılması ve değerlendirilmesi önemlidir. Şekilleri, cinsiyetleri gibi özellikleri ile ilgili ileri geri konuşmamak ve yorum yapmamak önemlidir. Aynı zamanda da onlara Allah'ın verdiğinden fazla kutsiyet atfetmekte yanlıştır. Böyle şeyler itikâdı bozar ve kişiyi dininden bile edebilir. İbadet anlamında da kulu, Rabbinin rızasını kazanma noktasında çabaya sevk eden bir yönü olduğu çalışmamız okunduğunda anlaşılacaktır. Sosyal hayat anlamında ise insanoğlunu her daim gören, duyan, bilen bir varlıkla (Allah) beraber yine O'nun görevlendirdiği meleklerin olması insanı daha düzgün bir insan olmaya teşvik ettiği anlaşılmıştır. Meleklerle iman mevzusunun bir kulun söz ve davranışlarına dikkat etmesine vesile olan çok özel ve önemli katkısı vardır. Bu bağlamda şunu ifade edebiliriz ki, dinin sosyal hayatı olumlu yönde şekillendiren bir yapısı vardır. Doğru bir din anlayışı kulu, iyi bir insan olmaya sevk edecektir. İyi bir insan toplumun bir parçasını teşkil ettiği için, sayıları ne kadar fazla olursa o derece toplum mutlu olacaktır. Bireylerden toplumun geneline sirâyet

edecek bu duruma en önemli katkıyı meleklerle imanının sunacağı aşıkardır. Hakiki anlamda kulluğun, inancın doğru ve sağlam bir zeminde olması ile gerçekleşeceği unutulmamalıdır. İtikadi temelleri bozuk bir anlayış en büyük zararı bireye ve o bireyin içinde bulunduğu topluma vereceği hatırd tutulmalıdır.

BİRİNCİ BÖLÜM

MELEKLERE İMAN

1.1.MELEK KELİMESİNİN ANLAMI VE DİĞER DİLLERDEKİ KARŞILIKLARI

Melek kelimesinin çoğulu Melâike'dir. Melek, Sâmi dillerinde¹ yer alan 'göndermek' manasındaki "l'ek" kökünden gelmektedir. Mana itibari ile 'haber veren, elçi, güç sahibi' gibi anlamlara gelmektedir.² Terim anlamı olarak, 'bazı durumlar istisna olmak kaydı ile duyu organlarıyla algılanamayan, insanlara nazaran bir takım özel güçlerle donatılmış, yalnızca Allah'ın emirlerini yerine getirmekle sorumlu ve nurdan var edilmiş varlıklardır.'³

Semavi dinlerde kullar ile yaratıcı arasındaki iletişimi sağlama görevi meleklere verilmiştir.⁴ Bu sebeple de melek kelimesi sadece İslâm içerisinde değil neredeyse tüm dinlerde kullanıldığı için, farklı dillerdeki karşılığını vermek yerinde olacaktır. Mesela, Latince'ye Angelus, Grekçe'ye Aggelos diye geçmiştir. Yine Batı dillerine baktığımızda, Fransızca'da Ange, İngilizce'de Angel, Almanca'da ise Engel diye ifade edilmektedir.⁵

1.2.MELEK İNANCININ FARKLI MEDENİYETLERDEKİ YERİ

Melek inancı, semavi dinler dediğimiz Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâmiyet'te ortak kabul edilen iman esaslarındandır. Tarih boyunca çeşitli medeniyetlerinde kendine ait inanç esasları ve kabulleri olmuştur. Babil, Sümer, Asur, Hitit gibi medeniyetlere göz attığımızda ön plana çıkan ortak yanlarının meleklere ve ruhlara gösterdikleri ihtimam olduğunu görmekteyiz. Mesela Babil'de ve Asur'da her bireyin kendisine ait önünden ve ardından yürüyen veya sağında ve solunda bulunan iki muhafız meleğin olduğu inancı vardır.⁶ Yine Eski İran ve Uzakdoğu dinleri diye ifade edebileceğimiz Hint dinlerinde, Taozimde ve Zerdüştlükte de meleklere inancın olduğu görülmektedir.⁷ Zerdüştlük'te en eski metin olarak kabul edilen Zend-Avesta'da, Ahura Mazda'nın yanında Kutsal ölümsüzler (AmeşaSpenta) diye ifade edilen altı başmeleğin bulunduğu yer almaktadır.⁸ Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâmiyet'te melek inancının tezahürü ile ilgili olarak; her üç ilahi dinde de meleklerin, genellikle beşer suretinde ve din adamlarının giydiği beyaz elbise ile parlak çehreli bir genç

¹ Adnan Demircan, "Sâmil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 20 Nisan 2022).

² Bekir Topaloğlu – İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2019), "Melek", 229.

³ Mehmet Nur Akdoğan, *İslâm'da Meleklere İman* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2019), 7.

⁴ Mahmut Bingöl, *Hadisler Bağlamında Hz. Peygamber ile Cebrail Arasındaki Birliktelik* (Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 3.

⁵ Ali Erbaş, "Melek", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 20 Nisan 2022).

⁶ Erbaş, "Melek".

⁷ Akdoğan, *İslâm'da Meleklere İman*, 9.

⁸ Bingöl, *Hadisler Bağlamında Hz. Peygamber ile Cebrail Arasındaki Birliktelik*, 15.

şeklinde görüldüğü kabul görmektedir.⁹ İslâm inanç sistemi meleğin aslî suretinde görünmesini kabul ederken¹⁰ diğer iki din bu hadiseyi benimsememektedir.¹¹ Yahudiler ve Hristiyanlar melekleri iyi melek ve kötü melek şeklinde sınıflandırma yapmışlardır.¹² Tarihi süreç içerisinde Ön Asya’da yaygın olan iyi melek ve kötü melek inancının, yine Zerdüşterin iyi ruh ve kötü ruh anlayışının Yahudilerin ve Hristiyanların melekleri algılayış biçimlerine etki ettiğini ifade edebiliriz.¹³ Bu noktadan hareketle Yahudilerin ve Hristiyanların iyi melek ve kötü melek anlayışı, meleklerin hata etmelerini ve yanılmalarını mümkün hale getirmektedir.¹⁴ Düşüncelerindeki bu çarpıklığın kendi kutsal kitaplarını tahrif etmelerinde ve İslâm’ı kabul etmemelerinde rol oynadığı kanaatindeyiz. Cahiliye toplumunda yaşayan Yahudilerin Cebrail’i düşmanları olarak görmeleri¹⁵; Hristiyanların, melekler insan suretine büründüklerinde insanların yapma iradesine sahip olduğu kötülükleri yapabileceklerini kabul etmeleri¹⁶ gibi anlayışlar bâtıl düşüncelerini ortaya koymaktadır. Bu anlayışların vahyin ağırlığını hafiflettiğini ve ilahi olanın değerini düşürdüğünü bu sebeple de küfre ve tahrife yol açtığını ifade edebiliriz.

Hiz. Peygamber dönemi cahiliye toplumunda da meleklerle inanç vardı. Geçmiş peygamberlerin davet ve tebliğleri nedeni ile meleklerin mevcudiyetinden ve yerine getirdikleri bazı görevlerinden haberdar oldukları bilinmektedir.¹⁷ Hatta bu durum muallâka şairininyazmış olduğu bir beyitte şöyle yansımıştır: “O, sana kılıcımın ucunda ölüm meleğinin her zaman hazır olduğunu, hiçbir zaman kaybolmadığını haber verecektir.”¹⁸ Buradan hareketle Kur’ân-ı Kerîm’de bahsedilen ölüm meleği ifadesini¹⁹ göz önünde bulundurarak, cahiliye düşüncesinin de ölüm meleği inancına uzak olmadığı anlaşılmaktadır. Ancak temeli bozuk olan bir inanç şeklinde olduğu Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle ifade edilmektedir: “Onlardan

⁹Ali Erbaş, “Melek Düşüncesinin Farklı İnançlardaki Tezahürleri”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (Ocak 1996), 123.

¹⁰Tekvîr 81/23.

¹¹Erbaş, “Melek Düşüncesinin Farklı İnançlardaki Tezahürleri”, 123.

¹²Xavier Leon Dufour, *Vocabulaire de Theologie Biblique* (Paris: Marçetti, 1962), 45; Ali Erbaş, *Melekler Alemi* (İstanbul: Nûn Yayınları, 2012), 172.

¹³Emrullah Fatîş, “Meleklerde Şuur ve İrade Problemi”, *Kelam Araştırmaları Dergisi* 13/2 (Şubat 2015), 787.

¹⁴Durmuş Özbek, “Bugünkü Semavi ve İlahi Kitaplarda Melekler ve Özellikleri”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* /3 (Mart 1990), 329.

¹⁵Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, çev. Suat Yıldırım vd. (Ankara: Akçağ Yayınları, 1988), III/242; Murat Serdar, “Semavi Dinlerde Dört Büyük Melek”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2 (Şubat 2008), 232.

¹⁶Murat Serdar, “Hristiyanlık ve İslâm’da Meleklerin Varlık ve Kısımları”, *Bilimname Dergisi* 17/2 (Şubat 2009), 149.

¹⁷İzzet Derveze, *Kur’ân’a Göre Hz. Muhammed’in Hayatı*, çev. Mehmet Yolcu (İstanbul: Ekin Yayınları, 1998), 1/336.

¹⁸Toshihiko Izutsu, *Kur’ân’da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş (Ankara: A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1975), 18-19.

¹⁹Secde 32/11.

(müşriklerden) şunu cevaplamalarını iste: Kız çocukları rabbinin de erkek çocukları onların mı! Yoksa biz, onların gözleri önünde melekleri kız olarak mı yarattık? Dikkat edin ki onlar, sırf kendi uydurmaları olarak, ‘Allah çocuk edindi!’ diyorlar. Şüphesiz ki onlar katıksız yalancıdırlar.”²⁰

Bakara suresinde bize anlatılan, Allah’ın emri üzere meleklerin Hz. Âdem’e secde etmeleri mevzusu²¹ bize göstermektedir ki; Hz. Adem’in ilk insan ve ilk peygamber olması hasebi ile melek inancı, ismi ve mahiyeti medeniyetlere göre değişiklikler gösterse de ilk insandan bu yana varlığını korumuştur.

1.3. İSLÂM’DA MELEK İNANCI

İslâm’da iman esasları, ‘inandım’ demek olan amentü ile ifade edilir.²² “Allah’a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, âhiret gününe, kadere, hayır ve şerrin Allah’tan olduğuna iman ettim. Ölümünden sonra diriliş haktır. Allah’tan başka ilâh olmadığına, Muhammed’in onun kulu ve elçisi olduğuna şahadet ederim.”²³ Burada yer verilmiş olan iman esasları Kur’ân-ı Kerîm’de muhtelif yerlerde ifade edilmiştir. Mesela, “...Allah’a, âhiret gününe, meleklerle, kitap ve peygamberlere iman edenler...dir”²⁴“Ey iman edenler! Allah’a, peygamberine, peygamberine inzal ettiği kitaba ve daha önce indirdiği kitaba iman edin. Allah’ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve âhiret gününü inkâr eden kimse şüphesiz derin bir sapıklığa düşmüş olur.”²⁵ Bu mealdeki âyetleramentü’nün zeminini teşkil etmektedir.

Meleklerle iman müstakil bir esas olsa da sayılan diğer esaslarla sıkı bir ilişki içerisinde. Diyebiliriz ki meleklerle iman olmadan kitaplara, peygamberlere ve âhirete de iman gerçekleşemez. Bu sebeple iman esasları içerisinde meleklerle imanın Allah’a imanın ardından ikinci sırada zikredilmesi önem arz etmektedir. Kulların imanının geçerli olabilmesi için meleklerle şeksiz iman etmeleri gerekir ki İslâm’ı ayakta tutan tüm sacayaklarının temelini meleklerle iman oluşturur.²⁶ Aynı zamanda meleklerle iman etmek, yer yer Kur’ân-ı

²⁰Kur’ân-ı Kerîm Meâli, çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), es-Sâffât37/149-152.

²¹el-Bakara 2/34.

²²Muhibbuddîn Muhammed Murtazâ ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûsmin Cevâhiri’l-Kâmûs*, thk. ‘AlîŞîrî (Beyrut: Dâru’l-Fîkr, 1994), 18/24.

²³Aslı Zengin - Ayşe Türkhan, "17.Yüzyıl Anadolu Türkçesi ile Bir Âmentü Şerhi Üzerinde Dil İncelemesi", *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature* 3/3 (Yaz 2017), 161.

²⁴el-Bakara 2/177.

²⁵en-Nisa 4/136.

²⁶Ali Muhammed Sallabi, *Meleklerle İman* (İstanbul: Ravza, 2010), 24.

Kerîm’de özellikleri sayılan müminlerin en temel özelliklerinden biri olan gaybe imanın da bir göstergesidir.²⁷

1.4. MELEKLERİN SINIFLARI

Allah (c.c) melekleri; yeri, göğü ve bu ikisi arasındakileri sevk ve idare etmekle görevlendirmiştir. Melekleri: Bulundukları yer açısından sınıfları ve yerine getirdikleri görevler açısından sınıfları,²⁸ şeklinde iki yönden ele alarak değerlendirmek mümkündür. Melekleri bulundukları yer açısından üç kategoriye ayırmak mümkündür. Arş-ı Âlâ’daki melekler, göklerdeki melekler ve yeryüzündeki melekler. Yerine getirdikleri görevler açısından melekleri deâyetler ve hadisler ışığında açıklamaya çalışacağız.

1.4.1. Cebrâil

Cebrâil ismi, Kur’ân-ı Kerîm’de üç muhtelif yerde “Cibrîl” (جبريل) şeklinde ifade edilmiştir. İbn Abbas ve çoğu dil bilimciye göre “cibr” ile “ilah ve Allah” manalarına gelen “il” lafızlarından mürekkep bir kelimedir. İkisi birlikte muzaf ve muzafunileyhten meydana gelen isim tamlaması olarak “Allah’ın kulu” anlamına gelmektedir.²⁹Yine rivâyete göre İbranice’de “Abdullah” anlamına gelen bir tamlamadır.³⁰Kur’ân-ı Kerîm’de Cebrâil, Rûh,³¹Cibrîl,³²Rûhu’l-Kuds,³³Şedîdü’l-Kuvâ,³⁴ResûlünKerîm³⁵ ve er-Rûhu’l-Emîn³⁶ gibi isimlerle de ifade edilmektedir. Ayrıca Cebrâil, meleklerin en büyüğü ve Allah’a en yakını olarak kabul gördüğünden; meleklerin büyüğü, başkanı ve efendisi anlamında ‘Seyyidü’l-Melâike’ diye ifade edilmiştir.³⁷

Hız. Peygamber’in Cebrâil’i asli suretinde gördüğü bilinirken³⁸, Allah’ı gördüğü iddiası ilk olarak sahabe döneminde dile getirilmiş bir mevzudur. Bu iddianın daha sonraları rû’yet meselesi adı altında kelâm alanına girerek İslâm alimleri arasında tartışılmaya

²⁷el-Bakara 2/3.

²⁸Hasan Karakaya, *Meleklerle ve Kitaplara İman* (İstanbul: Nebevi Hayat Yayınları, 2016), 45.

²⁹Arif Erkan, *el-Beyan*, (İstanbul: Huzur Yayınevi, 2012), 1-2/901.

³⁰Tercuman Özbek, *Kur’ân’dakiMuarreb Kelimelere Oryantalistlerin Yaklaşımı*, (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 89.

³¹en-Nahl 16/2; Meryem 19/17; Mü’min 40/15; el-Me’âric 70/4; en-Nebe 78/38; Kadir 97/4.

³²el-Bakara 2/97-98; Tahrîm 66/4.

³³el-Bakara 2/87, 253; Mâide 5/110; en-Nahl 16/102.

³⁴Tekvir 81/19.

³⁵Tekvir 81/19.

³⁶eş-Şuarâ 26/193.

³⁷Şuayip Karataş, *Kur’ân’ın Konusu Olarak Melekler*, (İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2022), 27.

³⁸Necm 53/13-14; Tekvîr 81/23.

başlandığını ifade edebiliriz.³⁹ Hadîs kaynaklarındagörüleceği üzere bu iddia Yahudi kökenli bir muhtedi olan Ka'bu'l-Ahbar'ın, Hz. Musa gibi Hz. Muhammed'in de Allah'ı gördüğü iddiasında bulunmasıyla başlamıştır.⁴⁰ Bu iddianın en temel hareket noktası Necm suresindeki âyetlerdir.⁴¹ Halbuki bu suredeki âyetler, Hz. Peygamber'in Allah'ı değil Cebrâil'i gördüğüne işaret etmektedir.⁴² Kur'ân-ı Kerîm'de "Gözler O'nu idrak edemez, hâlbuki O gözleri idrak eder..."⁴³ buyrulurken, Allah'ı dünyada herhangi bir beşerin görebilmesinin mümkün olmadığı ifade edilmektedir.⁴⁴ Kaynaklarda Yahudilerin, Cebrâil'i ceza getiren bir melek kabul etmeleri sebebi ile sevmedikleri ifade edilmektedir.⁴⁵

1.4.2. Mîkâil

Kur'ân-ı Kerîm'e baktığımızda Mîkâil, bir yerde 'Mîkâl' şeklinde geçmektedir.⁴⁶ Mîkâil'de Cebrâil gibi üç dinin kitabında ismi geçen meleklerdendir.⁴⁷ İslâmî kaynaklarda Mîkâil ismizikredilse de görevleriyle ilgili herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Bir rivâyette Fedek yahudileri ile Hz. Peygamber arasında geçen diyaloglarda, Yahudilerin Mîkâil'i 'rahmet, bitki ve yağmur indiren' bir melek olarak kabul ettikleri görülmektedir.⁴⁸ Buradan hareketle İslâm anlayışındaki Mikail'in, tabiat olaylarının düzeni ile görevli olduğu bilgisinin Yahudi geleneğinden aktarılma olduğu yorumu yapılabilir olsa da⁴⁹, tamamen böyle düşünmek yanlış olacaktır. Çünkü Hz. Peygamber'in Mîkâil'i doğa olaylarını idare etmekle görevli olduğuna yönelik rivayetleri bulunmaktadır.⁵⁰ Bazen isrâiliyat haberler ile İslâmî kaynaklardan gelen haberler birbiri ile örtüşebilir. Rivayetler üzerinde sağlam bir araştırma yapıldıktan sonra isrâiliyat rivayetlerin doğru olarak değerlendirilmesinde bir sakınca yoktur.⁵¹

³⁹Hikmet Akdemir, "Taberi'ye Göre Ru'yetullah Meselesi", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/9 (Haziran 2002), 8.

⁴⁰ Bkz.: Tirmizî, *Tefsîr'u'l-Kur'ân*, 53.

⁴¹Necm 53/5-18.

⁴²İsrafil Balcı, "Hz. Peygamber'in Cebrail'i Görmesinin Allah'ı Gördüğü İddialarına Dönüştürülmesi", *OMÜİFD* /31 (2011), 76.

⁴³En'âm 6/103.

⁴⁴A'râf 7/143.

⁴⁵Abdülkahir el-Bağdadi, *Mezhepler Arasındaki Farklar* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2018), 194.

⁴⁶el-Bakara 2/98.

⁴⁷ Murat Serdar, "Semavi Dinlerde Dört Büyük Melek", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2 (2008), 228.

⁴⁸Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed İbn Hanbel, *el-Müsned*, (İstanbul: Beka, 1992), 1/274.

⁴⁹Ali Çolak, "Melek İnancının Kur'ân ve Hadis Temelleri", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (Ocak 2012), 51.

⁵⁰Süleyman Ateş, *Kur'an Ansiklopedisi*, (İstanbul: Kuba, 1997), 13/347; Bkz.: Mecmeu'z-zevaid, 8/241-242, no: 13902.

⁵¹Mürsel Ethem - Ramazan Ünsal, "Kur'an'ı Anlamada İsrâiliyat'ın Rolü", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (Aralık 2020), 1740; Mustafa Öztürk, "Kur'an Kıssaları Bağlamında İsrâiliyyât Meselesine Farklı Bir Yaklaşım", *İslâmî İlimler Dergisi* 9/1 (Bahar 2014), 67.

1.4.3. Azrâil

Kur'ân-ı Kerîm'de doğrudan Azrâil diye bir isimlendirme yer almamaktadır. Ancak âyet-i kerîme ve hadîs-i şeriflerde Melekü'l-Mevt (ölüm meleği) ifadesine rastlamaktayız.⁵² Hakiki anlamda canları alan Allah'tır. Melekler sadece kendilerine verilen görevi yerine getiren varlıklar olarak bu hususta da karşımıza çıkmaktadırlar. Bu görevi yerine getiren meleklerin birden fazla olduğunu yine âyet ve hadislerden anlayabiliyoruz.⁵³ Sayılarının ne olduğunu ancak Allah bilmektedir.

1.4.4. İsrâfil

Sözcük olarak değerlendirdiğimizde İsrâfil kelimesi 'Allah'ın kulu', 'rahmânın kulu' gibi manalar taşımaktadır.⁵⁴ İsrâfil'in, Kur'ân-ı Kerîm'de açıkça zikredilmediğini sadece bazı işaretlerle ifade edebiliriz.⁵⁵ Âyetlerden anlıyoruz ki İsrâfil'in sûru üfürme vaktini yalnızca Allah bilmektedir.⁵⁶ Sûrun mahiyeti ile ilgili olarak yerle gök arası kadar geniş⁵⁷, ruhlar sayısınca deliği olan bir boru⁵⁸ olduğu yönünde yorumlar yapılmışsa da hakiki anlamda mahiyeti Allah tarafından bilinmektedir.

1.4.5. Kirâmen Kâtibîn

Sıfat tamlaması şeklinde 'şerefli, değerli yazıcılar' anlamına gelen Kirâmen Kâtibîn⁵⁹, 'Dürüst, cömert, iyi, kıymetli, değerli ve şerefli gibi anlamlara gelen 'Kerîm'⁶⁰ sıfatının çoğulu 'kiram' ile 'kayda geçiren, yazan' manasına gelen 'kâtip'⁶¹ kelimesinin çoğulu olan 'kâtibîn' kelimelerinin bir araya gelmesi ile meydana gelmektedir.⁶² Kur'ân-ı Kerîm'de 'Sağında ve solunda (insanın), onunla beraber oturan iki kaydedici melek, yanında hazır birer gözcü olarak, söylediği her sözü alıp kaydetmektedirler.'⁶³ İşte bu meleklerle aynı zamanda, 'işlenen her türlü şeyi koruyup, kaydedenler' anlamında 'Hafaza Melekleri' de denilmiştir.⁶⁴

⁵²Secde 32/11.

⁵³Nisâ 4/97.

⁵⁴Lütfullah Cebeci, 'İsrâfil', *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 30 Aralık 2022).

⁵⁵Bingöl, *Hadisler Bağlamında Hz. Peygamber ile Cebrail Arasındaki Birliktelik*, 41.

⁵⁶el-A'râf 7/187; Zümer 39/68.

⁵⁷Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' liAhkâmi'l-Kur'ân* (Beyrut: Darü'lhyai't-Türasi'l-Arabi, 2006), 16/216.

⁵⁸Bkz.: Gazzâlî, *İhyâ*, IV/636.

⁵⁹İnfitâr 82/10-11.

⁶⁰Rağıb el-İsfahani, *Müfredat*, nşr. Yusuf Türker (İstanbul: Pınar Yayınları, 2018), 1257-1258.

⁶¹Muhammed b. MükerrremİbnManzûr, *Lisânü'l-'Arab*, (Lübnan: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2009), 1/821.

⁶²Akdoğan, *İslâm'da Meleklerle İman*, 50.

⁶³Kâf 50/17-18.

⁶⁴Ümit Şimşek, *İslâm İnanç İlmihali* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), 126.

1.4.6. Münker ve Nekîr

Müminleri berzah âleminde ilk ağırlayacak olan melekler bunlardır. Anlam olarak ‘tanınmayan, bilinmeyen, yadırganan’ gibi manaları vardır.⁶⁵ Bu ismi alma sebebi de, mezarda yatan ölüye gözleri ile hiç görmediği bir surette görüneceği içindir. Kabirdekilere, ‘Rabbin kim?, Peygamberin kim?, Kitabın ne?’ şeklinde sorular yöneltecekler ve verilen cevaplara göre de ölümlere iyi veya kötü muamelede bulunacaklardır.⁶⁶ Ehl-i Sünnet ulemasınca bu meleklerin yapacak oldukları sorgulama neticesinde ölenin kabir hayatının mahiyetinin belirlendiği neredeyse icma derecesinde kabul edilmiştir.⁶⁷ Önde gelen Sünni alimlerde Münker ve Nekîr meleklerinin varlığının gerçek, tasdik etmenin de vacip olduğunu ifade etmişlerdir.⁶⁸ Münker ve Nekîr meleklerini dağlar meleği, ana rahminde görevli olan melek, insanı korumakla görevli olan melekler ve yeryüzünde seyahat eden melekler diye sınıflara ayıranlarda olmuştur.⁶⁹

1.4.7. Hamele-i Arş

Arş’ı yüklenen melekler olarak bilinirler. Yine Allah’a yakınlıkları sebebiyle Melaik-i Mukarrabun olarak ifade edilmişlerdir.⁷⁰ Abdullah b. Amr’ın, “Arş’ı taşıyan melekler sekiz tanedir” diyerek ifade ettiği melekler bunlardır. Bu sekiz meleğin her birinin bölümleri olduğu; melek, şeytan, cin ve insan varlıklarının toplamı kadar güce sahip bulundukları tefsirlerde ifade edilmektedir.⁷¹

1.4.8. Rıdvân ve Mâlik

Bu meleklerde cennet ve cehennemde görevlendirilmişlerdir. Cennette görevli baş meleğe Rıdvân, cehennemde görevlendirilmiş olanların başkanına da Mâlikdenilmiştir.⁷² Kur’ân-ı Kerîm’de sadece bir yerde Mâlik ismi zikredilmektedir.⁷³ Rıdvân

⁶⁵Rağıb el-İsfahani, *Müfredat*, 1467.

⁶⁶Bkz.: Buhâri, Cenâiz, 68.

⁶⁷Mehmet Ödemiş, “Tartışmalı Bir Akide Problemi Olarak Kabir Azabı”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/30 (Aralık 2017), 525.

⁶⁸el-İmâm Ebû Hâmid el-Gazzâlî, *el-İktisâd*, nşr. Osman Demir (İstanbul: Klasik, 2020), 178, 204.

⁶⁹Karakaya, *Meleklerle ve Kitaplara İman*, 63.

⁷⁰İsmail Karagöz vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 420.

⁷¹Ebû'l-Fidâ İmâdüddin İsmail b. Ömer İbn Kesîr Ed-Dımaşki, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm*, (İstanbul: Kahraman, 2017), VIII/239.

⁷²Ebu Muhammed, *Meleklerle İman* (İstanbul: Polen, 2020), 39.

⁷³Zuhuf 43/77.

ismi ise zikredilmemektedir. Ancak Cennet'in bekçisi olan melekler için Rıdvan isminin verildiği de kaynaklarda ifade edilmektedir.⁷⁴

1.5. MELEKLERİN ÖZELLİKLERİ

Nurani varlıklar olan meleklerin, özelliklerini âyetler ve hadisler doğrultusunda ele almaya çalışacağız. Öncelikle meleklerin sayıları ile ilgili olarak elimizde net bir bilgi yoktur. Gökyüzünde, yeryüzünde, âhirette görevli, insanları muhafaza eden, iyilikleri ve kötülükleri kayıt altına alan melekler gibi daha pek çok isimleri ve vazifeleri bilinmeyen meleklerin olduğu şüphesizdir. Sayılarını tam olarak yalnızca Allah'ın bildiği anlaşılmaktadır. Bu konuda Zemahşeri, Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'ın orduları⁷⁵ diye ifade edilen melekler için, sayılarının belirtilmemesi sebebinin bir hikmete bağlı olduğunu ifade etmiştir.⁷⁶

Ruhani ve nurani varlık olmaları hasebi ile melekler, duyu organları ile görülemezler. Bu durum, meleklerin yaratılış şekilleri ve insan duyu organlarının onları görüp duyabilecek özellikte yaratılmaması ile açıklanabilir. Bazı istisnai durumlarda Allah'ın müsadesi ile melekler, bazen insanlar tarafından tanınan (Dihye b. Halife el-Kelbî) veya tanınmayan insan suretinde; bazen de asli suretlerinde görülebilmişlerdir.⁷⁷ Melekler kendilerine verilen her türlü görevi yerine getirirken asla bıkkınlık ve yorgunluk göstermezler. Tüm vazifelerini ara vermeksizin, geciktirmeksizin yerine getirirler. Kur'ân-ı Kerîm'de bu hususa şöyle işaret edilmektedir: 'Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur. Yanında olanlar O'na ibadet etmekten çekinmezler ve usanmazlar.'⁷⁸ Ayrıca verilen görevleri eksiksiz yerine getirmeleri, Allah'ın kendileri için irade ettiğinin dışına çıkamamaları gibi sebepler onları günahsız varlıklar yapmaktadır.

Meleklerin bir diğer özellikleri yeme ve içmeye ihtiyaç duymamalarıdır.⁷⁹ İslâm âlimleri meleklerin hiçbir şey yemedikleri konusunda ittifak halindedirler. Âyet-i kerîmede meleklerin bu özelliği ile ilgili şöyle haber verilmektedir: "Andolsun, elçilerimiz (melekler), İbrahim'e müjde getirip 'Selâm sana!' dediler. O, 'Size de selâm' dedi ve zaman kaybetmeden kızartılmış bir buzağı getirdi. Fakat ellerini yemeğe uzatmadıklarını görünce,

⁷⁴Ebü'l-Fidâİlmâdüddin İsmail b. Ömer İbnKesîrEd-Dımaşki, el-Bidâye ve'n-nihâye (Beyrut: Dar'ülİbnHazm, 1981), 1/53.

⁷⁵Fetih 48/4-7.

⁷⁶Ebü'l-KâsımMahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî ,el-Keşşâf'anhakâ'ikıgavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-te'vîl (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2012), 4/494.

⁷⁷Bkz.: Buhârî, Bed'ü'l-Halk, 7; Müslim, İman, 287; Fahreddin er-Râzî, el-Muḥaṣṣal, nşr. Eşref Altaş (İstanbul: Klasik, 2020), 118; Emrullah Fatiş, "Meleklerde Şuur ve İrade Problemi", 787.

⁷⁸Enbiyâ 21/19.

⁷⁹Bekir Topaloğlu, *Emali Şerhi* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat F. Vakfı, 2018), 61.

onları yadırgadı ve onlardan dolayı içine bir korku düştü. ‘Korkma, çünkü biz Lût milletine gönderildik.’ dediler.”⁸⁰ Ulemâ Hz. İbrahim’e gelen meleklerin yemek yememelerine sebep olarak⁸¹ hiçbir zaman yememelerinden kaynaklandığını ifade etmiştir. Meleklerin bir diğer özelliği ise çok hızlı varlıklar olmalarıdır. Fakat buradaki sürat, insanların süratine benzer bir durum değildir. Bizler tam anlamı ile hızın mahiyetini kavrayamıyoruz. Bu durumla ilgili olarak Kur’ân-ı Kerîm’de ‘‘Birisi, yüksek derecelerin maliki olan Allah’tan, inkârcılar için vuku bulacağı kesin olan ve hiçbir önleyicisi bulunmayan azâbı istemektedir. Öyle ki, melekler ve ruh(Cebrail) O’na, süresi elli bin yıl uzunluğunda olan bir günde yükselip çıkar,’’⁸² buyrulmaktadır. Buradaki ‘elli bin yıl uzunluğundaki gün’ ifadesinden kastın, yedi kat göğün üstüne kadarki mesafe olduğu yorumu yapıldığı gibi Neseî ve Taberî gibi âlimlerin tefsirlerine baktığımızda bu ifadenin kıyamet gününe de işaret ettiği ifade edilmiştir.⁸³

Bu başlık altında son olarak ifade edeceğimiz özellik, meleklerin cinsiyetleri yoktur.⁸⁴ Allah melekleri tek bir tür olarak var etmiştir. Onlar Allah’ın kendilerini yaratmış olduğu şekil üzere bakidirler. Müşriklerin melekleri dışı varlıklar olarak hükmetmelerine karşı Allah ‘‘Rahmân’ın kulları olan melekleri dışı saydılar. Yaratılışlarına tanık mı oldular? Onların bu tanıklıkları kaydedilecek ve bundan sorguya çekileceklerdir,’’⁸⁵ diye ifade buyurarak müşriklerin bâtıl hükümlerine cevap vermiştir.

1.6. MELEKLERİN ALLAH’A KARŞI OLAN GÖREVLERİ

Kur’ân-ı Kerîm’de meleklerin Allah’ın kendilerine vermiş olduğu görevi eksiksiz yerine getirdikleri ifade edilmektedir. Yine daha öncede belirttiğimiz gibi melekler, bu görevleri yerine getirirlerken bıkkınlık ve yorgunluk emaresi göstermezler. ‘‘Hani, Rabbin meleklerle, ‘Ben yeryüzünde bir halife var edeceğim’, demişti. Melekler, ‘Orada bozgunculuk yapacak, kanlar akıtacak birini mi yaratacaksın? Oysa biz seni överek yüceltiyor ve daima seni tesbih ve takdis ediyoruz.’ demişler. Rabbin de, ‘Ben sizin bilmediğinizi bilirim’ diye buyurdu.’’⁸⁶ Bu âyetten de anlıyoruz ki melekler, Allah’a olan sorumluluklarını devamlı yerine getirmektedirler.

⁸⁰ Hûd 11/69-70.

⁸¹ Sallabi, *Meleklerle İman*, 42.

⁸² el-Me’âric 70/1-4.

⁸³ Ebü’l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Neseî, *Medârikü’t-Tenzîl ve Hakâiku’t-Te’vîl* (Beyrut: Dâru’n-Nefâis, 1996), 4/426; Ebu Ca’fer Muhammed b. Cerir Et-Taberî, *Câmiü’l-Beyân an Te’vîliyyi’l-Kurân* (Beyrut: Dar’ülİbnHazm, 2013), 14/87.

⁸⁴ Sa’düddîn et-Teftâzânî, *Kelâm İlmi ve İslâm Akaidi* (İstanbul: Dergah Yayınları, 1980), 304.

⁸⁵ es-Sâffât 37/150; Zuhuruf 43/19.

⁸⁶ el-Bakara 2/30.

Melekler ile ilgili “Gece ve gündüz hiç ara vermeksizin tesbih ederler” âyet-i kerîmesinden anlaşılması gerekenin: Allah’ın huzurundaki meleklerin O’nu tesbih etmeleri, insanın nefes alıp vermesi gibidir. İnsanların nefes alıp vermesine nasıl ki yatmaları, kalkmaları, gezmeleri ve dolaşmaları mani değil ise; meleklerinde sorumlu oldukları görevlerle ilgili sorumlulukları yerine getirirlerken Allah’ı tesbih ve takdis etmeleri de birbirine mani değildir.⁸⁷ Yine bu bağlamda ifade edebiliriz ki, insanlar ve meleklerin yanı sıra yeryüzündeki tüm varlıklar ile ilgili olarak Kur’ân-ı Kerîm, “Yedi gök, yer ve bunların içinde bulunanlar Allah’ı tesbih eder; O’nu her şey hamd ile tesbih eder. Ancak siz onların tesbihini anlayamazsınız. O halîmdir (azabda hiç acele etmeyen), bağışlayıcıdır,”⁸⁸ diye ifade buyurur.

Tesbih etmek diye sık sık zikredilen ‘tesbih’ kelimesinin Arapça’da ki hakiki anlamına bakacak olursak; Yüce Allah’ı, zatı ile uyuşmayan tüm sıfatlardan arındırmak ve bu tür sıfatlardan beri olduğunu ifade etmek demektir.⁸⁹ Meleklerin tesbih’i ile ilgili olarak, bazı rivâyetler bize ulaşmış olsa da tesbihatın mahiyetine dair net bir bilgi elimizde yoktur. Ebu Zer’den gelen bir rivâyette Hz. Peygamber “Sübhânallahi ve bihamdihî” sözünü Allah’ın melekler için seçtiğini söylemiştir. Mesela bu söze binaen bazı müfessirler meleklerin tesbihatı budur demişlerdir.⁹⁰ Ancak başta da ifade ettiğimiz gibi tesbihatın mahiyetini tam olarak bilemiyoruz.

Meleklerin Allah’a karşı bir diğer görevleri de arşı taşımalarıdır. Kur’ân-ı Kerîm’de “Arşı yüklenenler”⁹¹ diye ifade edilen melekler vardır. Arş malum olduğu üzere Allah’ın hükümranlılığının ve otoritesinin tecelli ettiği mekânsal anlamdaki yerlerden birisidir. Bu bağlamda da bu arşı taşımakla görevlendirilen ve ‘Hamele-i Arş’⁹² diye adlandırılan melekler mevcuttur. Arş diye nitelendirilen yerin, keyfiyetini tam olarak bilemiyoruz. Zihnimizde herhangi bir şey ile bağlantı kurarak tasvir etmemiz pek mümkün değildir. Buradan hareketle de Hamele-i Arş meleklerinin arşı yüklenme ve arşın etrafındaki görevlerinin keyfiyeti bilinmezliğini korumaktadır. Çünkü bu durum Kur’ân ve hadislerde tam olarak açıklanmamıştır. Ayrıca arşın etrafını kuşatan meleklerle ilgili Kur’ân-ı Kerîm’de, “Melekleri görürsün ki, Rablerini hamd ile tesbih edip yücelterek Arş’ın etrafını kuşatmışlardır. Artık

⁸⁷ Karataş, *Kur’ân’ın Konusu Olarak Melekler*, 163.

⁸⁸ İsrâ 17/44.

⁸⁹ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 2/552-557.

⁹⁰ Karataş, *Kur’ân’ın Konusu Olarak Melekler*, 165.

⁹¹ Mü’min 40/7.

⁹² Saim Kılavuz, *Anahatlarıyla İslâm Akaidi ve Kelâm’a Giriş* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2012), 291.

(cennet ve cehennemlik) kulların arasında adaletle hüküm icra edilmiş ve Hamd âlemlerin Rabbi olan Allah içindir”⁹³ denilmiştir.

Netice itibari ile meleklerin Allah’a karşı olan vazifeleri çeşitlidir. Sorumlu olan meleklerin bazen isimleri zikredilmiş bazen de isimleri zikredilmeden âyetlerde bahsi geçmiştir. Allah tarafından meleklerle yüklenen sorumluluğunun keyfiyeti ile ilgili net bilgilere ulaşmak mümkün değildir. Ama rahatlıkla ifade edebiliriz ki, yaratılan hiçbir mahlukat boş yere yaratılmamıştır.

1.7. MELEK – İNSAN İLİŞKİSİ

Bu bölümde de meleklerin, Allah’tan aldıkları emirler doğrultusunda insanlara yönelik görevlerini ele almaya çalışacağız. Bu bağlamda da meleklerin, ilk insan ve ilk peygamber Hz. Adem’e secde etmeleri, Allah’tan aldıkları vahyi peygamber’e ulaştırmaları, peygamberleri ve sâlih kimseleri zor zamanlarında desteklemeleri; Hz. Peygamber’e salat ve selam getirmeleri, inanç sahibi kimselere dua da bulunmaları ve insanlarla ilgili kendilerine verilen görevleri yerine getirmeleri gibi Kur’ân-ı Kerîm’de bahsedilen dünyevi yönlerini ele alıp aktaracağız.

1.7.1. Meleklerin Hz. Âdem’e Secde Etmelerinin Emredilmesi

Hz. Âdem’e secde edilmesini bize anlatan âyet-i Kerîmlere baktığımızda Kur’ân-ı Kerîm’de yedi farklı surede⁹⁴ mevzunun yer aldığını görmekteyiz. Bu âyetlerde, ‘Âdem’ isminin açıkça Bakara, A’râf, İsrâ, Kehf ve Tâhâ surelerinde geçtiğini görmekteyiz. Hicr ve Sâd surelerinde ise Âdem ismi yerine ‘beşer’ ifadesinin yer aldığını görmekteyiz.

“Hani rabbın meleklere, ‘Ben yeryüzünde muhakkak bir halife yaratacağım’ demişti. Onlar, ‘Biz seni övgü ile tesbih ederken ve senin kutsallığını dile getirip dururken orada fesat çıkaracak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın?’ dediler. Allah ‘Şüphe yok ki, ben sizin bilmediklerinizi bilirim’ buyurdu. Ve Âdem’e bütün isimleri öğretti. Sonra bunları meleklerle gösterip ‘Sözünüzde doğru iseniz şunların isimlerini bana söyleyin’ dedi. ‘Seni tenzih ederiz! Bize öğrettiğinden başka hiçbir bilginiz yoktur. En kâmil ilim ve hikmet sahibi şüphesiz sensin’ cevabını verdiler. ‘Ey Âdem! Bunların isimlerini onlara bildir’ dedi. Onlara bunların isimlerini bildirince de ‘Size ben göklerin ve yerin gizlisini kesinlikle bilirim; yine sizin açıkladığınızı da gizlediğinizi de bilirim demedim mi!’ buyurdu. Meleklerle, ‘Âdem’e secde

⁹³Zümer 39/75.

⁹⁴Âyetler için bkz.: el-Bakara 2/30-34; el-A’râf 7/11; Hicr 15/28-33; İsrâ 17/61; Kehf 18/50; Tâhâ 20/116; Sâd 38/71-74.

edin' dediğimizde İblîs dışındakiler derhal secde ettiler; o direndi, büyüklendi ve kâfirlerden oldu."⁹⁵ Allah'ın Hz. Âdem'e isimleri öğretmesi ve o isimleri meleklerle haber vermesini söylemesi durumu beşere ait özelliklerdir. Buradan hareketle Hz. Âdem'e yapılan secdenin beşerin yaratılma, biçimlendirilme ve rûh üfürülme işlemlerinin tamamlanmasından sonra olduğunu söyleyebiliriz.⁹⁶ Bu konuda Fahreddin er-Râzî, meleklerin Hz. Âdem'e yapmış oldukları secdenin esmanın öğretilmesinden önce ruhun üflenmesinden sonra olduğunu ifade etmiştir.⁹⁷ Ancak bu yorum âyetteki halife haberi, isimlerin öğretilmesi ve secde emri şeklindeki olay akışına ters görünmektedir. Netice itibari ile secdenin, Hz. Adem'in ruh ve beden birlikteliği ile şuurlu ve tam bir insan olmasının akabinde gerçekleşmiş olduğu düşüncesi daha evlâdır.⁹⁸ İmam Mâtürîdî Allah'ın, 'ben sizin bilmediklerinizi bilirim' diye ifadede bulunmasını, orada bulunan meleklerle bir 'sitem' mahiyetinde olduğunu söylemiştir. Bu düşüncesini de âyetinde devamında ki meleklerin 'Seni tenzih ederiz! Bize öğrettiğinden başka hiçbir bilgimiz yoktur. En kâmil ilim ve hikmet sahibi şüphesiz sensin' cevabını vermelerini göstermektedir.⁹⁹ Bu durumun 'sitem' olarak değerlendirilmesibeşeri ilişkilerden yola çıkarak bir değerlendirme yapmaktan kaynaklandığı söylenilebilir. Netice de insana özgü duygu halleri yaratıcı için düşünülemez. Yine Allah'ın meleklerin böyle bir cevap vermelerini bilmemesi gibi bir durumda mümkün değildir. Sitem olarak değerlendirilmesi sanki Allah'ın beklemediği bir olay zuhur etmiş gibi bir algı oluşturmaktadır. Sonuç olarak 'sitem' değerlendirmesi çok doğru bir açıklama olmamaktadır.

Meleklerin gayb ile ilgili bilgilerinin çerçevesi üzerinde durulan bir diğer konudur. Onların ilminin her şeyi kapsamadığı zaten Hz. Âdem'in halife yaratılması hadisesinde net bir şekilde görülmektedir. Ancak meleklerin Allah'ın öğrettiği ölçüde bilgi sahibi oldukları anlaşılmaktadır.¹⁰⁰ İnsanın yeryüzünde fesad çıkartıp kan dökeceği bilgisi meleklerde mevcuttur. Anlıyoruz ki melekler, Âdemoğlunun fıtratı ve karakteri hakkında bir takım bilgilere sahiptiler.¹⁰¹ Kur'ân-ı Kerîm'de "Oysa sizi gözetleyen muhafızlar, değerli yazıcılar var. Onlar yaptığınız her şeyi biliyorlar,"¹⁰² buyrulmaktadır. Bu meleklerin insanların yaptığı şeyleri bilmeleri, kalplerdeki niyetin ve iradenin onlara gizli kalmadığı

⁹⁵el-Bakara 2/30-34.

⁹⁶ Hasan Keskin, "Kur'ân'da Meleklerin Hz. Âdem'e Secdesinin Yorumu", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* VI/II (2002), 114.

⁹⁷Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, 2/194.

⁹⁸Muhammed b. Ali Reşid Rıza, *Tefsîru'l-Menâr* (Kahire:el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmmetüli'l-Kitâb, 1990), 8/292; Vehbe Zuhaylî, *Tefsîrü'l-Münîr* (Beyrut: Dâru'lFikri'lMuâsır, 2018), 12/254; Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, 7/140.

⁹⁹el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, thk. Ahmet Vanlıoğlu (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005), 1/103, 109.

¹⁰⁰el-Bakara 2/32.

¹⁰¹Erbaş, *Melekler Alemi*, 234-235.

¹⁰²İnfîtar 82/10-12.

anlamına geldiğini söyleyebiliriz. Meleklerin gaybi bilgisinin Allah'ın öğrettiği sınırlar çerçevesinde olduğunu ve gaybi bilgileri Allah'tan başka kimsenin bilemeyeceğini¹⁰³ ifade edebiliriz.

Yine meleklerin secde ile emrolunmalarının meleklerin tamamını mı yoksa bir kısmını mı kapsadığı ile ilgili çeşitli yorumlar getirilmiştir. Hz. Âdem'escde edilmesi ile ilgili yedi farklı surede konunun yer aldığını daha önce ifade etmiştik. Bu surelerde konunun geçtiği âyetlere baktığımızda, 'el-melâike' kelimesi ile meleklerin çoğul ve umum ifade ettiğini ifade edebiliriz. Bilhassa Âdem ismi yerine beşer isminin tercih edildiği Hicr ve Sâd surelerinde, 'Bunun üzerine bütün melekler saygı ile eğildiler'¹⁰⁴ şeklindeki ifade ile Hz. Âdem'ebütün meleklerin secde ettiğini söyleyebiliriz. Âyetlerde geçen 'küllühüm' ifadesi umum manasını kuvvetlendirmek; 'ecme'ûn' ifadesinin de secdenin bütün melekler tarafından yapıldığına işaret etmek için kullanıldığını ifade edebiliriz.¹⁰⁵ Ancak bir başka açıdan da Gazzâli (ö. 505/1111), Râzî (ö. 606/1210) ve Mevdûdî (1903-1979) gibi âlimlerimiz; Hz. Âdem'e secde eden meleklerinkainatın yeryüzünü idaresi ile görevli melekler olduğunu, ama gökyüzünde vazifeleri olan meleklerin ise secde ile emrolunmadıklarını ifade etmişlerdir.¹⁰⁶

Son olarak da Allah dışındaki bir varlığa 'secde' edilmesinin emredilmesi mevzusuna değinmek istiyoruz. Buradaki secdeden maksadın bir ibadet secdesi olmadığı noktasında ortak kanaat vardır.¹⁰⁷ Çünkü Allah dışındaki bir varlığa ibadet anlamı taşıyan secde küfre girmeye sebeptir. Bu bağlamda İmam Mâtürîdî'nin konu hakkındaki görüşüne yer vermek istiyoruz. Ona göre, Allah'ın melekleri Hz. Âdem'escde ile emretmesinin hikmeti; Hz. Âdem'in üstünlüğünü kabul ettirmek olduğu ve bu bağlamda da secdenin ibadet maksadı ile değil saygı duyma ve boyun eğme maksadı ile yaptırıldığını ifade etmiştir.¹⁰⁸

1.7.2. Vahiye Aracılık Yapmaları

Allah Teâlâ insanları yarattıktan sonra onları başıboş bırakmamış, nasıl bir yaşam sürmeleri ve hangi sınırlara dikkat etmeleri gerektiği noktasında kitaplar, peygamberler

¹⁰³Neml 27/65.

¹⁰⁴Hicr 15/30; Sâd 38/73.

¹⁰⁵Ebussuûd, *İrşâdu'l-'Akli's-Selîm ilâ Mezâye'l-Kur'âni'l-Kerîm*, thk. Abdulkâdir Ahmed 'Atâ (Riyad: Mektebetü'r-Riyadi'l-Hadîse, t.y), 4/589; Ebu's-Sena Şehabeddîn Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî* (Beyrut: Dâr-u İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, t.y), 14/45.

¹⁰⁶Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzâlî, *Cevâhiru'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Reşîd Rızâ el-Kubbânî (Beyrut: Dâru'lhyâi'l-Ulûm, 1990), 27; Ebû Abdullah Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb* (Beyrut: Dâru'lhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 2000), 9/410; Ebu'l-A'lâ el-Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân* çev. Muhammed Han Kayani vd. (İstanbul: İnsan Yayınları, 1997), 1/64.

¹⁰⁷Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, (İstanbul: Eser Neşriyat, 1971), 1/318-319.

¹⁰⁸Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 1/116-117.

göndermiştir. Zaten Kur'ân-ı Kerîm'de bu hususla ilgili olarak, “Kim doğru yolu seçerse kendi iyiliği için seçmiştir, kim de saparsa kendi zararına sapmış olur. Hiç kimse başkasının günah yükünü yüklenmez. Biz bir resul göndermedikçe azap da etmeyiz,”¹⁰⁹ şeklinde ifade yer almaktadır. Yine Allah hem insanlardan hem de meleklerden kendisine elçiler seçtiğini, “Allah meleklerden de elçiler seçer, insanlardan da. Şüphesiz Allah her şeyi işitmektedir, görmektedir,”¹¹⁰ âyet-i kerîmesi ile ifade etmektedir. Konumuz bağlamında meleklerin elçi olarak görevlendirilmesi özellikle Allah ile peygamberleri arasında vahiyde görevlendirilenler olarak anlayabiliriz. Allah'ın insanlar arasından seçtiği elçi ile yine bir elçisi vasıtası ile konuştuğuna dair Kur'ân'da “Allah, bir beşerle ancak vahiy yoluyla veya perde arkasından konuşur. Yahut bir elçi gönderip, izniyle ona dilediğini vahyeder. Şüphesiz O yücedir, hüküm ve hikmet sahibidir,”¹¹¹ şeklinde yer almaktadır.

İslâm inancında Allah ile peygamberleri arasında elçilik görevi ile sorumlu kılınmış, bütün vahiyler ve kitaplar kendisi aracılığı ile indirilmiş melek Cebrail'dir.¹¹² Cebrail'in bu görevi ile ilintili Kur'ân-ı Kerîm'e baktığımızda, “De ki: ‘Her kim Cebrail'e düşman ise bilsin ki o, Allah'ın izni ile Kur'ân'ı; önceki kitapları doğrulayıcı, mü'minler için de bir hidâyet rehberi ve müjde verici olarak senin kalbine indirmiştir,”¹¹³ ifadesi ile Cebrail'in elçilik yaptığı anlaşılmaktadır.¹¹⁴ Bu özellikleri vesilesi ile Cebrail meleklerin en büyüğü, efendisi (Seyyidü'l-Melâike) şeklindeki ifadelerle de anılmıştır.¹¹⁵

Cebrail,Hız. Meryem annemizin yanına bir insan suretinde gelerek, Allah'ın kendisi için gönderdiği elçisi olduğunu söylemiş ve Hız. Meryem'e bir erkek çocuğu haberini vermiştir.¹¹⁶ Hız. İsa doğduktan sonraki süreçte de Cebrail tarafından desteklenmiştir.¹¹⁷ Cebrail Hız. Peygamber'e iki kez asli suretinde görünmüştür. Ancak Cebrail'in Hız. Peygamber'e nerede ve ne zaman görüldüğü mevzu tartışmalıdır. Örneğin Mâtürîdî'ye göre¹¹⁸, birincisinde, Miraç hadisesinde ufukta tüm ufku kaplamış olarak¹¹⁹; ikincisinde de,Sidretü'l-Müntehâ'da görünmüştür.¹²⁰

¹⁰⁹İsra 17/15.

¹¹⁰ Hac 22/75.

¹¹¹Şûrâ 42/51.

¹¹²Ahmet Lütfi Kazancı, *İslâm Akaidi* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2011), 111.

¹¹³el-Bakara 2/97.

¹¹⁴en-Nahl 16/102.

¹¹⁵Karakaya, *Meleklerle ve Kitaplara İman*, 46.

¹¹⁶Meryem 19/17-19.

¹¹⁷el-Bakara 2/87, 253; Mâide 5/110.

¹¹⁸Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'lKur'ân*, 14/219.

¹¹⁹Tekvîr 81/23.

¹²⁰Necm 53/14.

1.7.3. Meleklerin Yeryüzüne İnmeleri

Melekler nasıl ki Allah'ın verdiği görevleri O'nun izni dahilinde yerine getirmişler ise aynı şekilde yeryüzüne de O'nun izni ile inmişlerdir. Bu hususla ilgili Kadir suresinde “Melekler ve Ruh (Cebrail) o gecede, Rablerinin izniyle her türlü iş için iner de iner,”¹²¹ buyrulmaktadır.

Meleklerin yeryüzüne inmeleri ile ilgili, bazılarına göre bilfiil yeryüzüne değil, en yakın sema olan ilk göğe inmektedirler. Ama çoğunluk ulemaya göre ki bunlardan birisi Fahreddin er-Râzî'dir, meleklerin hepsi bilfiil yeryüzüne inerler. Meleklerin, sohbet halkalarına, zikir ortamlarına, dini konuların mütalaa edildiği ortamlara bazı günlerde indikleri hadîs-i şeriflerde ifade edilmektedir.¹²²

1.7.4. Meleklerin Peygamberleri ve Mü'minleri Desteklemeleri

Meleklerin dünyada ve âhirette inananların dostları oldukları hatta insanlar zor durumda kaldıklarında Allah'ın izni ile yardım ettikleri bilinmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de bu duruma işaretle “(Melekler dediler ki) Biz, dünya hayatında da âhirette de sizin dostunuzuz. Orada, çok bağışlayıcı, çok merhametli olan Allah'tan bir ikram olarak sizin için canınızın çektiği her şey bulunacak, yine orada umduğunuz her şeyi elde edeceksiniz,”¹²³ buyrulmaktadır.

Meleklerin, Hz. Meryem'i, Hz. İsa'yı ve Hz. Peygamber'i desteklemeleri en bilinen ve Kur'ân-ı Kerîm'de üzerinde durulan mevzulardandır. Hz. Meryem'in, oğlu Hz. İsa'ya hamile kalması sürecinde herhangi bir erkekle evlenmeden böyle bir müjdenin kendisine verilmesi; akabinde bir hurma ağacına yaslanmışken içini sıkıntı kaplaması (doğumdan sonra daha çok sıkıntı çekeceğini düşünmesi sebebi ile) gibi mevzularda Allah tarafından melekler vasıtası ile desteklenmiştir. Hz. Meryem'in çektiği sıkıntının nedeni toplumun uyguladığı psikolojik baskıdır. Hatta bu sıkıntısı ona “...Keşke bundan önce ölseydim de unutulup gitseydim!”¹²⁴ şeklinde bir söylemde bulundurmuştur. Bu noktada Kur'ân-ı Kerîm'de ona psikolojik destek olmak için “Melek, ‘Ben ancak sana tertemiz bir erkek çocuk bağışlamak için rabbim tarafından gönderilmiş bir elçiyim’ dedi.”¹²⁵ Başka bir âyette nimetler hatırlatılarak “Onun altından bir ses kendisine şöyle seslendi: ‘Tasalanma! Rabbim senin

¹²¹Kadir 97/4.

¹²²Karataş, *Kur'ân'ın Konusu Olarak Melekler*, 185.

¹²³Fussilet 41/31-32.

¹²⁴Meryem 19/23.

¹²⁵Meryem 19/19.

altında bir su kaynağı yaratmıştır. Hurma ağacını kendine doğru silkele, üstüne taze hurma dökülsün.”¹²⁶ Görüyoruz ki kimsesiz kalan ve gönlü daralan Hz. Meryem’i Allah yalnız bırakmamış ve onu görevlendirdiği melekleri ile nimetlerini hatırlatarak desteklemiştir.

Hz. İsa ile ilgili âyet-i kerîmelerde “...Onu (Hz. İsa) Ruhü’l-Kudüs (Cebrail) ile destekledik...”¹²⁷ başka bir âyette “...Meryem oğlu İsa’ya açık deliller verdik ve onu Rûhulkudüs’le destekledik...”¹²⁸, buyrulmaktadır. Bu âyetlerde de görüldüğü gibi Hz. İsa, Cebrail ile Allah’ın dilemesi ile desteklenmiştir. Dikkat edilir ise Cebrail için ‘Ruhu’l-Kudüs’ ifadesi kullanılmaktadır. Kur’ân-ı Kerîm’e baktığımızda bu kullanım dört yerde vardır. Birisi Hz. Peygamber için üçü Hz. İsa içindir. Diğer peygamberler için böyle bir kullanım yoktur. Bu bağlamda niçin bu ifadenin tercih edildiğini değerlendirecek olursak; Ruhü’l-Kudüs ‘Temiz ruh, mukaddes ruh, bereket ruhu’¹²⁹ gibi anlamlara gelmesinden hareketle, Yahudilerin attığı yalanlar ve iftiralar sebebi ile peygamber’i temize çıkarmak için böyle bir kullanımın tercih edildiğini söyleyebiliriz.

Hz. Allah Hz. Peygamber’i hicrete kadarki süreçte ve hicret esnasında yardım etmiştir. Bilhassa Hz. Ebu Bekir ile mağaraya sığındıkları anda Allahınâyetinde bulunmuştur. Bu hususta Kur’ân-ı Kerîm’de “...Hani onlar mağaradaydılar; arkadaşına ‘Tasalanma! Allah bizimle beraberdir’ diyordu. Derken Allah ona kendi katından bir güven duygusu indirdi, sizin göremediğiniz askerlerle onu destekledi ve inkârcıların sözünü değersiz hale getirdi....”¹³⁰ şeklinde ifadeler yer almaktadır. Taberî bu mevzu ile ilgili şu açıklamayı yapmıştır: Allah, Hz. Muhammed’e gözle göremediğimiz melek orduları ile yardımda bulunmuştur.¹³¹ Mağaranın girişine kadar gelen müşrikleri, görevlendirilen melekler şaşırtmışlar ve Hz. Peygamber ile Ebu Bekir’i görmelerini engelleyerek takiplerini boşa çıkartmışlardır. Aslında girişe kadar gelen müşriklerin onları görmesi an meselesi iken, Allah buna mani olmuştur.

Hz. Muhammed’i ve mü’minleri müşriklerle olan mücadelelerinde Allah yalnız bırakmamıştır. Özellikle Kur’ân-ı Kerîm’de Bedir, Uhud, Hendek ve Huneyn savaşlarına vurgu yapılarak Allah’ın melek orduları ile inananları desteklediği ifade edilmektedir. “Rabbinizden yardım dilediğiniz zamanı hatırlayın. Hemen size, ‘Ben birbiri ardına gelen bin

¹²⁶Meryem 19/24-25.

¹²⁷el-Bakara 2/87.

¹²⁸el-Bakara 2/253.

¹²⁹ Karagöz vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 561.

¹³⁰Tevbe 9/40.

¹³¹et-Taberî, *Câmi’u’l-Beyân an Te’vîli’l-Âyi’l-Kur’ân*, 15/216.

meleklerle size yardım edeceğim' diye cevap verdi. Bunu yalnızca müjde olsun ve kalpleriniz bununla yatışsın diye yaptı.”¹³² Enfâl suresinde geçen bu âyetler Bedir savaşı ile ilgilidir. Hendek savaşı ile bağlantılı Kur’ân-ı Kerîm’de “Ey iman edenler! Allah’ın size şu lütfunu hatırlayın: Üzerinize düşman ordusu gelmişti de onların üzerine şiddetli bir fırtına ve göremediğiniz bir ordu göndermiştik. Allah bütün yaptıklarınızı görmekte idi.”¹³³ Yine bir başka âyet-i kerîmede “Allah birçok yerde, bu arada Huneyn Savaşı’nda gerçekten size yardım etmiştir. O gün çokluğunuz sizi böbürlendirmiş, fakat bunun size hiçbir yararı olmamıştı; o yer geniş olmasına rağmen size dar gelmiş, nihâyet geriye çekilmeye başlamıştınız. Bunun üzerine Allah, peygamberinin ve müminlerin üzerine kendi katından bir güven duygusu indirdi, bir de göremediğiniz askerler gönderdi ve böylece inkâr edenlerin cezasını verdi. İşte bu, inkârcıların hakettiği karşılıktır,”¹³⁴ buyrulmaktadır. Bahsi geçen âyet-i kerîmede de işaret edilen savaş Huneyn’dir.

Meleklerin savaşlara müdahil olma tarzları ile ilgili olarak bizzat savaşma, manevi bir destek¹³⁵ ve meleklerin yardımı olmaksızın savaşta zafer kazanma şeklinde olduğuna yönelik yorumlar getirilmiştir.¹³⁶ Allah’ın kullarına yaptığı yardımdan Kur’ân-ı Kerîm’de söz etmesini¹³⁷, inananların zafer kazanması durumunda Allah’tan gelen bir lütuf sayesinde bunu başardıklarını bilmelerini ve büyüklenmemelerini istemesi sebebi ile olduğu söylenilebilir. Bu konu ile bağlantılı İbn Abbas’tan gelen bir rivâyette Bedir günü Hz. Muhammed çadırında oturur vaziyette dua ederken, yanında da Ebu Bekir’den başka kimse bulunmazken uyuyakalmıştır. Uykusundan uyanınca da Ebu Bekir’in dizine dokunarak ‘Allah’ın inâyetini müjdeliyorum. Vallahi, rüyamda Cebrâil’i, atlıları yönlendirirken gördüm,’ diye ifade buyurmuştur. Fahreddin er-Râzî bu rivâyetten hareketle, meleklerin bizzat savaşa müdahil olmadıklarını; onların yardıma gönderilmesinden maksadın inananlara bir müjde ve kalplerine bir ferahlık olması bağlamında anlaşılması gerektiğini ifade etmiştir.¹³⁸ Ancak şu hususu da ifade etmeliyiz ki meleklerin bizzat savaşa katılmaları ile ilgili alimlerin büyük çoğunluğu, Bedir savaşındaki bin meleğin bizzat savaştığı ama üç bin ve beş bin rakamları ile ifade edilen meleklerin hangi savaşta bulundukları ve hangi mahiyette yardım ettikleri konusunda farklı görüşler ortaya koymuşlardır.

¹³²el-Enfâl 8/9-10.

¹³³el-Ahzâb 33/9.

¹³⁴Tevbe, 25-26.

¹³⁵Reşit Rıza, *Tefsiru’l-Menar*, 4/112.

¹³⁶Mehmet Azimli, “Hz. Peygamber Dönemi Savaşlarında Meleklerin Yardımı Meselesi”, *İslâmi Araştırmalar Dergisi* 21/3 (2010), 173.

¹³⁷Enfâl 8/44.

¹³⁸Râzî, *Mefâtîhu’l-Gayb*, 15/105-106.

Netice itibari ile Allah mü'minleri yardımsız bırakmamış ve onları melek orduları ile desteklemiştir. Muhtemeldir ki meleklerin desteği mahiyetinde farklı görüşler olsa da onların insan suretinde değil de kendi suretlerinde yardımda bulunduklarını ifade edebiliriz. Aslında Allah'ın en büyük yardımı düşmanın kalbine verdiği korku¹³⁹ olduğu kanaatindeyiz. Çünkü sayı anlamında veya güç dengesi anlamında bir tarafın üstün olması durumu savaş azmini ve isteğini perçinleyebilir. Fakat kalplere yerleştirilen korku bu anlamda güç dengesi lehine olan topluluğu, savaştan geri tutar hatta elinde bulundurduğu savaş aletini kullanmaktan ve mücadele etmekten alıkoyabilir. Sonuç olarak diyebiliriz ki, inananlar her zaman Allah'ın yardımına muhatap ve muhtaçtırlar. En önemlisi de Allah'ın lütfu olmasa hiçbir mücadele ile neticeye ulaşamazlar.

1.7.5. Meleklerin Hz. Muhammed'e Salât ve Selam Getirmeleri

Meleklerin Hz. Peygamber'e salât ve selam getirdikleri Kur'ân-ı Kerîm'de "Allah ve melekler peygambere salât ediyorlar; ey iman edenler, siz de ona salât ve selâm okuyun,"¹⁴⁰ şeklinde haber verilmektedir. Allah'ın bu durumu bize haber vermesindeki maksadı İbn Kesir, Resul'ünün kendi yanındaki makamını ve konumu ortaya koymak ve meleklerinde salât ve selam da bulunduklarını haber vermektir,¹⁴¹ şeklinde yorumlamıştır. Salât kelimesinin Arapça'daki anlamlarından bir tanesi de dua etmektir.¹⁴² Fakat bu anlam Allah için düşünülemez. Çünkü dua etmek bir başkasından aciz olmak ve menfaat ummak anlamına gelmektedir. Bu bağlamda salât kelimesinden murad edilen mana Abdullah b. Abbas'a göre, 'övgü ve tebrik' anlamındadır.¹⁴³ O zaman şu kanaate varabiliriz ki 'salât' kelimesi Allah için düşünüldüğünde, mağfiret, rahmet, ikram ve bereket; meleklerle nispet edildiğinde ise, istiğfar, af ve dua gibi anlamlara gelmektedir.¹⁴⁴

Netice itibari ile Hz. Peygamber Allah ve melekler nezdinde yüksek bir makama sahiptir. Âyette de ifade edildiği üzere Allahve melekler Hz. Peygamber'e salât ve selam getirmişler; kullarında aynı şekilde salât ve selamdan geri durmamaları gerektiği istenmektedir. Salâvatın ne zaman olacağına yönelik kesin bir bilgi olmamakla beraber, Cuma günleri Ahzab suresinin ilgili âyetinin¹⁴⁵ okunması mü'minler'e bir hatırlatmadır. Yine Hz.

¹³⁹Âl-i İmrân 3/151; Ahzâb 33/26.

¹⁴⁰el-Ahzab 33/56.

¹⁴¹İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 6/457.

¹⁴²İbrahim Mustafa, *el-Mu'cemü'l-vasîf* (Kahire: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, t.y.), 1-2/522.

¹⁴³Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 15/320.

¹⁴⁴Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, thk. Mehdi Mahzumi, İbrahim Samrâî (Beyrut: Müessesetü'l-A'lemîlîl-Matbûât, 1988), 7/154.

¹⁴⁵Ahzâb 33/56.

Peygamber'in adının anıldığı ortamlarda O'na salât ve selam getirmek ilk seferde vacip daha sonrakiler de sünnet olarak değerlendirilmektedir.¹⁴⁶

1.7.6. Meleklerin İnananlara Dua ve İstiğfar Getirmeleri

Meleklerin inananlar için dua ve istiğfarda bulundukları Kur'ân-ı Kerîm'de haber verilmektedir.¹⁴⁷ Allah'ın rızasını kazanmak için O'nun yolundan gidenlerin bağışlanmaları adına dua ve istiğfarda bulunan melekler, aynı zamanda kullara nasıl dua etmeleri gerektiğini de öğretmektedirler. Meleklerin dua da bulunduğu kimseleri: Din kardeşine dua eden kimseler, namazını eda ettiği yerde bulunmaya devam edenler, namazın birinci safında veya sağ tarafında bulunanlar, namaz ibadeti için mescide gelenler; ilim yolunda öğrenci olanlar ve insanlara hoş şeyler öğretenler, Kur'ân'ı okuyan ve öğreten kimseler, zikir ve ilim merkezlerinde yer alanlar şeklinde ifade edebiliriz. Yine rivâyetlerde meleklerin, mü'minler dua ettiklerinde 'amin' diyerek iştirak ettiklerinden bahsedilmektedir.¹⁴⁸ Sonuç olarak melekler, kulların gözle görülemeyen dostlarıdır ve mü'minler için dua ve istiğfarda bulunmaktadırlar.

1.7.7. Meleklerin İnananların Üzerine İnmeleri

Allah'ın rızası doğrultusunda geçirilen bir ömür vesilesi ile melekler inanmış olan kimselerin korkmamalarını ve endişeye kapılmamalarını ifade etmektedirler. Kendilerinin de (melekler) mü'minlerin üzerine indiklerini Kur'ân-ı Kerîm bize haber vermektedir. "Rabbimiz Allah'tır deyip de dosdoğru çizgide yaşayanlar, işte onların üzerine melekler şu müjdeyle inerler: 'Korkmayın, kederlenmeyin, size vaad edilen cennetle sevinin! Biz, hem dünya hayatında hem de âhirette sizin dostunuzuz. Orada, çok bağışlayıcı, çok merhametli olan Allah'tan bir ikram olarak sizin için canınızın çektiği her şey bulunacak, yine orada umduğunuz her şeyi elde edeceksiniz,"¹⁴⁹ buyrulmaktadır. Mü'minlerin ilk olarak, 'Rabbimiz Allah'tır' diyerek inançlarını şirkten arındırmaları ve O'nu böyle bir durumdan tenzih ederek inanmaları; ikinci olarak da Allah'ın kullarına emrettiği ve yasakladığı şeylere riâyet ederek sünnetullah çerçevesinde bir hayat sürmeleri sebebi ile meleklerin mü'minler üzerine inecekleri Kur'ân-ı Kerîm'de haber verilmektedir.¹⁵⁰ Meleklerin destek ve yardımını ölüm anında, mezarda ve tekrar dirilme sırasında olmak üzere üç başlık altında değerlendirenler olmuştur. Ancak hadîs-i şeriflerden yola çıkarak meleklerin yardımının insanın bu dünyasına

¹⁴⁶İbn Hacer el-Askânî, *Fethu'l-bârişerhuSahîhi'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1960), 11/168.

¹⁴⁷Mü'min 40/7-9.

¹⁴⁸Bkz.: Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. XVI, s. 18-19; Müslim, *Salât*, 74-76.

¹⁴⁹Fussilet 41/30-32.

¹⁵⁰Fussilet 41/30.

yansıyan taraflarının olduğu bazı alimlerimiz tarafından da ifade edilmiştir. Bu bağlamda meleklerin mü'minler üzerine inmeleri dünya hayatı içinde geçerli olup, telkin ve teskin şeklinde gerçekleşmektedir.¹⁵¹

1.7.8. Can Alma Görevini Yerine Getirmeleri

Kur'ân-ı Kerîm'de “De ki: Sizin için görevlendirilmiş bulunan ölüm meleği canınızı alacak, sonra rabbinize döndürüleceksiniz,”¹⁵² buyrulmaktadır. Bu görevi yerine getiren elçi için ‘melekü'l-mevt’ tabiri kullanılmaktadır. Ayrıca Kur'ân-ı Kerîm'de, ölüm meleğinin eceli gelenlerin canlarını alma hususunda bir eksiklik göstermeyeceği ifade edilmektedir.¹⁵³ Ölüm meleğinin her şey için aynı mı yoksa insanlar, cinler, şeytanlar ve akılsız varlıklar için farklı farklı mı olduğu mevzu tartışılmıştır. Farklı farklı olduğunu düşünenler olmuştur ama çoğunluğa göre ölüm meleği her varlık için aynıdır.¹⁵⁴ Aynı zamanda ölüm meleği inancının sadece İslâm inancında değil, Yahudilik ve Hristiyanlık'ta da var olduğu söylenebilir.¹⁵⁵

1.7.9. Meleklerin Kur'ân-ı Kerîm'in Allah Tarafından İndirildiğine Şahitlik Etmeleri

Kur'ân-ı Kerîm'de Allah, “Fakat Allah sana indirdiğine, onu ilmiyle (bilgisinin bir eseri olarak) indirdiğine şahitlik eder; melekler de şahitlik ederler. Ve şahit olarak Allah yeterlidir,”¹⁵⁶ buyurmaktadır. Allah öncelikle Kur'ân-ı Kerîm'i kendisinin indirdiğine şahitlik eder sonra melekleri de bu konuda şahit tutar. Bu âyet-i kerîme'nin nüzul sebebi ile ilgili olarak, Hz. Peygamber'in tebliğinde karşısında duran gerek kafirler gerek Yahudiler için olduğu değerlendirmesinde bulunulabilir. Çünkü onların Hz. Peygamber'in peygamberliğini kabul etmedikleri ve Kur'ân-ı Kerîm'in de Allah katından geldiğini inkar ettikleri bilinen bir gerçektir. Allah'da peygamberini bilfiil kendi şahitliği ve meleklerinin şahitliği ile desteklemiştir.

1.7.10. İnsanların Sevap ve Günahlarını Kaydetmeleri

Meleklerin dünyevi anlamdaki görevlerinden birisi de kulların amellerini kaydetmeleridir. Kulların sağında ve solunda yer alan ve onlardan meydana gelen her türlü fiili kayıt altına alan meleklerden¹⁵⁷ KirâmenKâtibîn diye haber verilmektedir. Yine bu

¹⁵¹Karataş, *Kur'ân'ın Konusu Olarak Melekler*, 218.

¹⁵² Secde 32/11.

¹⁵³el-En'âm 6/61.

¹⁵⁴İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 5/407.

¹⁵⁵Erbaş, *Melekler Alemi*, 163.

¹⁵⁶Nisâ 4/166.

¹⁵⁷Kâf 50/17-18.

melekler için ‘yapılanları muhafaza edip, kaydedenler’ manasında ‘hafaza melekleri’ isimlendirmesi yapılmaktadır.¹⁵⁸

Bu meleklerin insandan meydana gelen her türlü söz ve davranışı kayıt edip etmediği hususunda muhtelif görüşler öne sürülmüştür. Mesela İmam Mâturîdî, meleklerin insanların fiillerinin hakikatte hayır olup zahirde şer görünmesi sebebi ile bu fiili şer olarak yazacaklarını ancak Allah’ın bunu değiştireceğini ifade etmiştir. Yani hakikatte hayır ise hayır olarak, hakikatte şer ise zahirde hayır gibi görünse bile şer olarak yazacaklarını ifade etmiştir.¹⁵⁹ Bu hususta İbn Abbas, ortaya koyulan söz ve davranışların neticeleri itibari ile sevap veya günah şeklinde bir değerlendirmeye tabi tutulması durumunda kayıt altına alınacağını söylemiştir. Hasan Basri ve Katâde gibi alimler ise meleklerin, kullardan sadır olan her türlü söz ve davranışı kayıt altına aldıklarını söylemişlerdir.¹⁶⁰

Kirâmen Kâtibîn meleklerinin amel defterine yazmış olduğu günah ve sevaplarla ilgili olarak Kur’ân-ı Kerîm’de “Artık kitap (amel defteri) ortaya konmuştur; suçluların, onda yazılı olanlardan korkuya kapılmış olarak, ‘Vay halimize! Bu nasıl kitapmış! Küçük-büyük hiçbir şey bırakmadan hepsini sayıp dökmüş!’ dediklerini görürsün. Böylece yaptıklarını karşılarında bulmuşlardır. Rabbin hiç kimseye haksızlık etmez,”¹⁶¹ buyrulmaktadır. Anlaşılmaktadır ki hafaza melekleri küçük büyük demeden her yapılanı kayıt altına almaktadırlar. Hafaza meleklerinin ‘koruyucu’¹⁶² olması ile ilgili olarak da Hz. Ali’nin ‘Her insan için iki melek vardır ki, gücünün yetemediği şeylerden onu muhafaza ederler...’¹⁶³ dediği aktarılmaktadır.

1.8. MELEKLERİN AHİRETTEKİ GÖREVLERİ

1.8.1. Kıyametin Habercisi Olan Sûra Üflemele Görevli Olmaları

Kıyamet saati geldiğinde sûr üflenecek ve bütün canlılar ölecektir. İkinci bir üflemeden sonra da tekrar diriliş başlayacak ve bu esnada da günahkâr olanlar endişeye kapılıp korkacaklardır. Sûra üfürölme meselesi ile ilgili Kur’ân-ı Kerîm’de “Sûra üflenmiştir. Artık onlar kabirlerinden kalkıp rablerine doğru koşmaktadırlar,”¹⁶⁴ buyrulmaktadır. Kur’ân-ı Kerîm’de muhtelif âyet-i kerîmeler de Allah Teala, sûra üfürüldükten sonra varlık âlemindeki

¹⁵⁸Kamil Güneş, *Meleklerle İman* (Ankara: DİB Yayınları, 2015), 52.

¹⁵⁹Mâturîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 7/446.

¹⁶⁰İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-Azîm*, 7/398.

¹⁶¹Kehf 18/49.

¹⁶²Râzî, *Mefatihu’l-Gayb*, 13/408.

¹⁶³İbn Kesîr, *El-Bidâye ve’n-Nihâye*, 1/54.

¹⁶⁴Ya-sin 36/51.

tüm canlıların öleceğini; günahkarların hallerini bilmeleri sebebi ile dehşete kapılacaklarını ve artık akrabalık ilişkisi diye bir bağlantının da kalmayacağını ifade etmektedir.¹⁶⁵ Sûrun keyfiyetine yönelik ve üflemekle görevli olan melek ile ilgili Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan âyetler de herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Hz. Peygamber'den sadır olan haberlerde, sûrun içine üflen en bir boynuz olduğu ve üfleyen meleğinde İsrâfil olduğu söylenmektedir. İslâm âlimleri de görevli olan meleğin İsrâfil olduğu noktasında hemfikirdirler.¹⁶⁶ Sûrun mahiyetine yönelik olarak bazı tefsir kaynaklarında Ebu Hureyre'nin rivâyetinden hareketle, yeryüzü ile gökyüzü arası kadar bir genişliğ e sahip olduğu ifade edilmiştir. Yine bu sûrun üzerinde bulunan deliğin ruhlar sayısınınca olduğu ve beyaz inci veya nurdan meydana getirilmiş bir çeşit boru olduğu söylenmektedir.¹⁶⁷ İmam Mâtürîdî de sûrun mahiyetine yönelik bazı kimselerin onu, mahlûkatın bazısının suretine veya boynuz a benzettiklerine değ inmiştir. Fakat Mâtürîdî, insanoğ lunun hakiki anlamda sûrun mahiyetini bilemeyeceğini ve bunu bilmesinin de elzem olmadığını düşünmektedir. O âyetlerin, ölüm sonrasında meydana gelecek tüm hadiselerin çok hızlı bir şekilde gerçekleş eceğine yönelik haberler verdiğ ini ifade etmektedir.¹⁶⁸

1.8.2. Meleklerin Âhirette Kullara Şahitlik Etmeleri

Allah âhirette melekleri şahit tutacağından Kur'ân-ı Kerîm'de haber vermektedir. Örneğin “O gün Allah onların hepsini toplayacak ve meleklerle soracak: Bunlar mıydı size tapmakta olanlar? Melekler şöyle cevap verecekler: Hâşâ! Sen yüceler yücesisin. Bizim velîmiz onlar değ il sensin. Gerçekte onlar cinlere tapıyorlardı; çoğu onlara inanmış tı,”¹⁶⁹ buyrulmaktadır. Âyet-i kerîmeden de anlaşıldığı üzere, iman etmeyen kimselerin tüm mazaretleri meleklerin bu şahitliği ile geçersiz sayılmaktadır. Aynı şekilde yaratılmışların gözü önünde bu hadisenin meydana gelmesi inanmayanları ifşa etme ve rezil etme olarak değerlendirilebilir.

1.8.3. Cennetlik ve Cehennemlikleri Karş ılamaları

Cennette ve cehennemde insanları karşılamakla görevli meleklerin varlığından haber verilmektedir. Cennetlikleri kapıda karşılayacak olanlarla ilgili Kur'ân-ı Kerîm'de “...Nihâyet oraya vardıklar ında cennetin kapıları açılmış olacak; bekçileri onlara, Selâm size! Hoş

¹⁶⁵Kehf 18/99; Tâhâ 20/102; el-Mü'minûn 23/101.

¹⁶⁶Lütfullah Cebeci, “İsrâfil”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 30 Aralık 2022).

¹⁶⁷Karataş, *Kur'ân'ın Konusu Olarak Melekler*, 261.

¹⁶⁸Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 5/106-107.

¹⁶⁹Sebe' 34/40-41.

geldiniz! Ebedî olarak kalmak üzere buyurun girin cennete!’’¹⁷⁰ diyecek, şeklinde ifadeye yer verilmektedir. Bir rivâyetteHz. Peygamber’in cennetin kapısına geleceği ve bu kapının açılmasını istemesi üzerine ‘Hâzin’ isimli görevli melek ‘Senden önce bu kapıyı kimseye açmamakla emrolundum’¹⁷¹ diye mukabele de bulunacağı ifade edilmiştir. Ayrıca bazı kaynaklarda cennet meleklerinin başında ‘Rıdvan’ adlı meleğin olduğu da rivâyet edilmektedir.¹⁷² Cennetlikleri karşılamakla görevli bu melekler, cennetlikleri hem canları alınırken müjdeleyecekler hem de cennetin kapısında onları selamlayacaklardır. Yine melekler inananların endişe ve korkularının önüne geçmek için, kendilerinin onların dostları olduğunu ve Allah’ın onlar için çok güzel şeyler hazırladığını söyleyeceklerdir.¹⁷³ Ayrıca melekler ortaya koyulan söz ve davranışlar neticesinde kulların durumunun belli olduğunu, kazandıkları güzel ameller sayesinde cennete gireceklerini de “Onlar meleklerin, ‘Selâm size; yaptıklarınıza karşılık girin cennete!’ diyerek mutluluk içinde ruhlarını teslim alacağı kimselerdir,’’¹⁷⁴ şeklinde Kur’ân-ı Kerîm de yer vermektedir.

Aynı şekilde de cehennemlikleri karşılayacak melekler de mevcuttur. Hatta Kur’ân-ı Kerîm’in pek çok âyetinde melekler ile cehennemliklerin arasında geçecek diyaloglar bizlere aktarılmaktadır. Mesela “İçinizden, size rabbinizin âyetlerini okuyup duyuran ve böyle bir günle karşılaşacağınızı bildirerek sizi uyaran bir elçi gelmedi mi? diye soracak; onlar da ‘Evet geldi’ diyecekler,’’¹⁷⁵ şeklinde ifadeler yer almaktadır. Yine cehennemliklerin melekler ile konuştuğu, cehennemin durumundan haberdar oldukları ve korkudan dehşete kapıldıkları âyetlerde ifade edilmektedir.¹⁷⁶

Cehennem de görevli melekler ile ilgili Kur’ân-ı Kerîm’de “Orada on dokuz görevli vardır,’’¹⁷⁷ şeklinde bir ifade yer almaktadır. On dokuz rakamının mahiyeti noktasında farklı görüşler öne sürülmüştür. On dokuz melek, meleklerden on dokuz saf/bölük veya her birinin emri altında bir melek grubu olduğu şeklinde farklı yorumlar getirilmiştir. Cehennemi idare eden meleklerin başında Kur’ân-ı Kerîm’de de ismi geçen¹⁷⁸ ‘Mâlik’¹⁷⁹ adında bir melek olduğu rivâyet olunmaktadır.

¹⁷⁰Zümer 39/73.

¹⁷¹Bkz. Ahmed b. Hanbel, Müsned, c. XIX, s. 388; Müslim, İman, 333.

¹⁷²İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, 1/113.

¹⁷³Fussilet 41/31-32.

¹⁷⁴en-Nahl 16/32.

¹⁷⁵Zümer 39/71.

¹⁷⁶el-Mülk 67/6-11.

¹⁷⁷el-Müddessir 74/30.

¹⁷⁸Zuhruf 43/77.

¹⁷⁹ M. Sait Özervarlı, “Melek”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 20Ekim 2022).

Sonuç olarak, melekler nasıl ki cennetlikleri mutlulukla, esenlikle, saygı ve sevgi ile karşılıyorsa; cehennemlikleri karşılayan melekler de bir o kadar korku, endişe veriyor ve sert, katı bir müdahale de bulunuyorlar. Bu bağlamda meleklerin âhiretteki görevlerinden birisinin de cennet ve cehennemlikleri karşılamak olduğuna değinmiş olduk.

1.9. ÂYET VE HADİSLERDE MELEKLER

1.9.1. Âyet-i kerîmelerde Melekler

Çeşitli âyetlerden misaller vererek hem meleklerin varlığının âyetlerle sabit olduğunu ortaya koymaya çalışacağız hem de Kur’ân-ı Kerîm’de hangi bağlamlarda meleklerin geçtiğini ifade edeceğiz. Meleklerin itikâdî temellerini vermeden evvel böyle bir çalışmanın faydalı olacağı kanaatindeyiz.

“Uyarıcılardan olman için Kur’ân-ı Kerîm’i senin kalbine açık seçik Arapça ile RûhulEmîn (Cebrâîl) getirdi.”¹⁸⁰“De ki; Allah’ın izniyle Kur’ân-ı Kerîm’i kendinden öncekini tasdikleyici ve inananlara yol gösterici ve müjdeleyici olarak senin kalbine indirdiği için kim Cebrâîl’e hasım kesilirse, bilsin ki Yüce Allah (c.c.) da onun düşmanıdır.”¹⁸¹Allah’ın Cebrail’e ayrı bir önem verdiğini bu âyetlerden görebiliyoruz. Ayrıca Hz. Peygamber’in gelen vahiyleri ‘uydurduğu’ söylemlerinde bulunan bazı zümrelerin, malum sözlerinin hiçbir geçerliliğin olmadığını Allah, Cebrail’in vahyi getirmede görevli olduğunu ifade ederek haber vermektedir.¹⁸²

“Hani Rabbin meleklerle: ‘Yeryüzünde bir halîfe var edeceğim’ dediğinde onlar (melekler): ‘Yeryüzünde bozgunculuk(fesat) çıkaracak ve kanlar akıtacak birini mi yaratacaksın? Hâlbuki biz, seni övgüyle tesbih ve takdîs ediyoruz’ demişlerdi. Cenab-ı Hakta meleklerle ‘Ben sizin bilmediğiniz şeyleri bilirim’ diye ifade buyurmuştu. Allah Âdem’e isimlerin hepsini öğretti, sonra da onları meleklerle gösterip: ‘Haydi, doğru söylüyorsanız bunların isimlerini bana haber verin.’ Melekler: ‘Seni tesbih ve her türlü eksikliklerden tenzîh ederiz! Senin bize öğrettiğinden başka bizim hiçbir bilgimiz yoktur. Muhakkak her şeyi hakkıyla bilen, her hükmü ve işi hikmetli ve sağlam olan ancak sensin!’ dediler. Allah: ‘Ey Âdem, bunların isimlerini onlara söyle’ dedi. Âdem isimleri onlara haber verince, Hak Teâlâ: ‘Size, Göklerin ve yerin gaybını ben bilirim; ayrıca sizin açığa vurduklarınızı da gizli tuttuklarınızı da ben bilirim’ dememiş miydiniz?’¹⁸³“Hani Rabbin meleklerle şöyle

¹⁸⁰eş-Şuarâ26/193-195.

¹⁸¹el-Bakara 2/97-98.

¹⁸²Çolak, “Melek İncasının Kur’ân ve Hadis Temelleri”, 48.

¹⁸³el-Bakara 2/30-33.

seslenmişti: ‘Ben kuru çamurdan, şekillenmiş balçıktan bir insan yaratacağım. Yaratılışını nihâyete erdirip onu insan olarak düzenlediğim ve içine ruhumdan üflediğim zaman, ona saygı ile hemen secde edin. Bunun üzerine bütün melekler hep birlikte saygı ile eğildiler.’¹⁸⁴Bu âyet-i kerîmelerden öncelikle meleklerin insandan daha önce yaratıldığını anlayabiliyoruz. Yine meleklerin insan gibi potansiyel olarak bilgi sahibi olmadıkları şeyler hakkında Allah istemedikçe bilgi sahibi olamadıklarını görüyoruz. Hâlbuki insan, bilmediği bir şeyi kendisine bahşedilen akıl ve irade nimeti ile öğrenebilmektedir. İnsanı ve diğer varlıkları birbirinden ayıran en temel özelliğin akıl ve irade olduğunu söyleyebiliriz.

“Her kim Allah’a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrâil’e ve Mikâil’e düşmansa, Allah da o inkâr edenlerin düşmanıdır.”¹⁸⁵“Hamd, gökleri ve yeri herhangi bir örneği olmaksızın yaratan, ikişer, üçer, dörder kanatlı (melekleri) emirlerini yerlerine ileten elçiler yapan Allah’a mahsustur! O, yaratmada dilediğini arttırır. Çünkü Allah’ın gücü her şeye yeter.”¹⁸⁶Burada meleklerle düşman olmanın, Allah’ı inkar etmek anlamına geleceğini anlıyoruz ve meleklerle imanın iman esasları içerisine girmesinin bir delilini daha görmüş oluyoruz. Aynı zamanda Cebrail ve Mikail isimlerinin belirtilmesi o meleklerin Kur’ân-ı Kerîm’de ismen de zikredilmiş olduğunun delilidir. Kanatlarının var olduğuna işaret eden ifadelerde, meleklerin yapısal özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır.

“Onlar, Süleyman’ın saltanatı aleyhinde şeytanların (ve şeytan tabiatlı insanların) uydurduğu yalanların ardına düştüler. Hâlbuki Süleyman (büyü yaparak) hiçbir zaman kâfir olmadı. Fakat şeytanlarkâfir oldular; çünkü insanlara büyü yapmayı ve Bâbil’de Hârut ile Mârut isimli iki meleğe indirilen bilgileri (sihr) öğretiyorlardı. Hâlbuki o iki melek: ‘Biz ancak imtihan için gönderilen iki meleğiz, sakın öğrettiğimiz bilgileri (cazip görüp) büyü yapmada kullanıp da kâfir olma!’ demeden hiç kimseye bir şey öğretmezlerdi. Onlar ise bu iki melekten (Harut ile Marut), karı ile kocanın arasını ayıracak şeyler öğreniyorlardı. Oysa onlar, Allah’ın izni olmadıkça o büyü ile hiç kimseye zarar veremezler. Fakat onlar kendilerine fayda değil zarar verecek şeyi öğreniyorlardı. Andolsun ki onlar, büyüü satın alan kimselerin âhirette hiçbir nasibi olmadığını da çok iyi biliyorlardı. Kendilerini karşılığında sattıkları şey, ne kötüdür! Keşke bunu bilselerdi!’”¹⁸⁷Yukarıda yer verdiğimiz âyet-i kerîmede de büyüün var olduğunu ama öğrenmenin ve uygulamanın yasak olduğunu görmekteyiz. Hârut ile Mârut adlı iki meleğin âyet-i kerîmede yer verilmesi, onların insan suretine girebildiğini bizlere

¹⁸⁴Hicr 15/28-30.

¹⁸⁵el-Bakara 2/98.

¹⁸⁶Fâtır 42/1.

¹⁸⁷el-Bakara 2/102.

bildirmektedir. Aynı zamanda da bir başka âyet-i kerîmede Hz. İbrahim'e müjde vermek için gelen meleklerin kendilerine ikram edilen yemeği yememeleri de, meleklerin yeme-içme gibi bir durumlarının olmadığına işarettir.¹⁸⁸

“O size, ‘Melekleri ve peygamberleri ilah edinin’ diye de emretmesi düşünülemez. Siz müslüman olduktan sonra, hiç o size kalkıp da inkârı emreder mi?’”¹⁸⁹“Onlar, Allah’tan önce konuşmazlar ve sadece O’nun emrine göre iş görürler.”¹⁹⁰“Göklerde ve yerde bulunan tüm canlılar ve melekler, hiçbir büyüklük taslamadan Allah’a secde ederler.”¹⁹¹Meleklerle iman etme ile ilgili ölçüyü Allah burada ortaya koymaktadır. Bu âyetler vesilesi ile meleklerin varlığını kabul edip, onlara Allah’ın vermediği birtakım özellikleri atfetmenin önüne geçilmiş oluyor. Mesela, meleklerin Allah’ın kızları olduğuna dair söylemlerin¹⁹² temeli olmadığını, onların (melekler) Allah’a derin saygı duyduklarını ve Allah’ın izni dışında hiçbir şey yapamayacaklarını ifade ederek; bâtil anlayışların önüne geçmiştir.

“Andolsun, düşmana nazaran sayı ve silahça çok zayıf durumda iken şüphesiz Allah size Bedir savaşında yardım etmişti. O halde Yüce Allah’a karşı gelmekten sakının ki şükretmiş olasınız. O vakit sen mü’minlere: ‘Rabbinizin, indirilmiş üç bin melek size yardım etmesi yetmez mi?’ diyordun. Evet yeter. Eğer siz sabredip Allah’a karşı gelmekten sakındığınız takdirde; o anda düşmanlarınız aniden üstünüze geliverseler bile, Rabbiniz nişanlı, formalı beş bin melek size yardım edecektir.”¹⁹³ “Göklerde nice melekler vardır ki; onların şefaathleri, Allah’ın şefaath edilmesine izin verdiği ve hoşnut olduğu kullarının hâricinde kimseye yarar sağlamaz.”¹⁹⁴ Yine bu âyetlerde inananların zor duruma düştüğü zamanlarda Allah’ın inâyeti ve izni ile melekler ile Müslümanların desteklendiğine işaret edilmektedir. Meleklerin inananlar için dua ettiklerini bildiren hadîs-i şeriflerinde bir dayanağını bu âyetler oluşturmaktadır.¹⁹⁵

“Bir de: Ona, bizim de (açıktan) görebileceğimiz bir melek indirilmeli değil miydi? dediler. Eğer biz (öyle) bir melek indirseydik, artık iş bitirilmiş olur; kendilerine göz açtırılmaz, bir an bile yaşama imkânı verilmezdi. Eğer peygamberi melek olarak gönderseydik, onu yine bir insan suretinde gönderir de onları içine düştükleri şüpheyeye yine

¹⁸⁸Hûd 11/69-71.

¹⁸⁹Âl-i İmrân 3/80.

¹⁹⁰Enbiyâ 21/27.

¹⁹¹en-Nahl 16/49.

¹⁹²en-Nahl 16/57.

¹⁹³Âl-i İmrân 3/123-125.

¹⁹⁴en-Necm 53/26.

¹⁹⁵Ali el-Müttakî el-Hindî, *Kenzü’l-‘ummâl fî süneni’l-aqvâle’l-ef’âl* (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1985), 10/28736.

düşürürdük.”¹⁹⁶“Dediler ki: ‘Bu nasıl bir Peygamber böyle? (Bizim gibi) yiyip içiyor, çarşı pazarda dolaşıyor. Ona bir melek indirilmiş olsaydı da, kendisiyle beraber dolaşıp hem onun peygamberliğini doğrulasa hem de Allah’ın azabına karşı bizi uyarsaydı ya?’”¹⁹⁷Özellikle Cahiliye toplumunun söylemlerine yer verilen bu âyetlerde, bir gerçek bizlere ifade ediliyor: Eğer ki insanlar, melekleri görme, duyma kabiliyeti ile yaratılmış olsalar ve Allah’ın ‘izni’ olmadan da onları müşahede imkanı bulabilseler idi; hakiki anlamda imtihan gerçekleşmez ve Allah hükmünü hemen verirdi. Ayrıca gaybe imanın tezahürlerinden birisi de meleklerle imandır. İnsanlardan müşahede edemeseler de meleklerle iman etmeleri beklenmektedir. Zaten bu sebeple de meleklerle iman, iman esasları içerisinde sayılmaktadır.

1.9.2.Hadîs-i Şeriflerde Melekler

Bu bölümde de melekler ile ilintili hadîs-i şeriflere yer vermeye çalışacağız. Bir önceki başlıkta âyet-i kerîmelerde ele aldık ve önem verdiğimiz Kur’ân-Sünnet birlikteliğini/tamamlayıcılığını, hadîs-i şeriflerde de yer vererek göstermeye gayret edeceğiz.

Ebu Hureyre’ninrivâyet ettiğine göre, “Bir gün Efendimiz (sav) insanların arasında oturuyorlarken yanlarına bir adam geldi ve ‘Ey Allah’ın Resulü, iman nedir?’ diye bir soru sordu. Hz. Peygamber (sav) şöyle cevap verdi: ‘Allah’a, meleklerine, kitabına, O’na kavuşmaya ve peygamberlerine iman etmendir. Yine öldükten sonra son dirilişe iman etmendir...’ (Soruyu soran kişi oradan ayrılınca) Efendimiz (sav) ifade buyurdular ki: ‘Bu (gelen kişi) Cibril’dir, insanlara dinlerini öğretmek için geldi.”¹⁹⁸ Abdullah b. Ömer’inrivâyet ettiğine göre, Resulullah şöyle buyurmuştur: “Melekler izzet nurundan, şeytan ise izzet ateşinden yaratılmıştır.”¹⁹⁹ Ebu Hureyre veya Ebu Said el-Hudri’denrivâyet edildiğine göre, Hz. Peygamber bir hadîs-i şerifinde şöyle buyurmuştur: “İnsanların amellerini kaydeden meleklerden başka bir de Allah’ın yeryüzünde dolaşan melekleri mevcuttur. Bunlar Allah’ı zikreden topluluklara rastladıklarında, ‘Aradığınız işte burada, haydi gelin!’ diye seslenirler. Bir an evvel oraya gelerek dünya semasına kadar onları çevreleyip kuşatırlar. Allah, o meleklerle sorar: ‘Kullarımı bıraktığınızda ne ile meşguldüler?’ Onlar da ‘Biz onları bıraktığımızda sana hamdediyor, seni tazim ediyor ve seni anıyorlardı.’ diye cevap verirler.”²⁰⁰ Ömer b. Hattâb’dan rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

¹⁹⁶el-En’âm 6/8-9.

¹⁹⁷el-Furkân 25/7.

¹⁹⁸Ebü’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân es-Süyûtî, *el-Habâik fî ahhâli’l-melâik* (Beyrut: Dârü’l-kutubi’l-ilmiye, 1985), 225.

¹⁹⁹Ömer Süleyman el-Eşkar, *Âlemu’l-Melê’iketi’l-Ebrâr* (Kuveyt: Dâru’s-selefiyye, 1985), 9-10.

²⁰⁰Abdülvehhâb eş-Şa’rânî, *el-Yevâkîte’l-cevâhir fî beyâni ‘akâ’idi’l-ekâbir* (Mısır: ,1307), 2/54-55.

“Ziyaret için bir hastanın girdiğinde ondan senin için dua etmesini iste. Zira onun duası, meleklerin duası gibidir.”²⁰¹

Abdullah b. Me’sudtarafından bildirildiğine göre, Hz. Peygamber: “Allah’ın yeryüzünde dolaşan ve ümmetimin gönderdiği selamları bana ulaştıran melekleri mevcuttur.”²⁰² Ebû'd-Derdâ’nın rivâyetine göre “Âlim için, semada ve yerde olanlarla beraber meleklerde istiğfar ederler.”²⁰³ Hz. Peygamber “Bana salât eden her kula, buna devam ettiği sürece melekler salât ederler.”²⁰⁴ buyurmuştur. “Melekler bizim için yalnızca dua etmekle kalmazlar. Bir mü’min dua yaptığında, melekler de onun yaptığı duaya âmin derler.”²⁰⁵

Yukarıda kaynakları ile vermeye çalıştığımız hadîs-i şeriflerde, meleklerin varlığından, nasıl yaratıldığından, mekânsal anlamda nerelerde bulunduklarından ve insanlar ile aralarındaki ilişkiden bahsedildiğini görmekteyiz. Bu durum meleklerle imanın hadislerle de desteklendiğinin bir delilidir. Gerek âyet-i kerîmeler gerekse hadîs-i şerifler ışığında melekler konusunu ele alma sebebimiz, bir sonraki bölümde melekleri itikâdî bağlamda ele alacağımız için öncelikle zihinlerdeâyetler ve hadisler boyutunda sağlam bir zemine oturtmaktır. Geçmişten günümüze melekler ile ilgili bâtil anlayışlar ortaya çıkmıştır ki zaman zaman biz bu anlayışlara yer veriyoruz. Günümüzde Kur’ân ve sünnet bütünlüğü çerçevesinde meleklerin İslâm içindeki yerinidoğru bir zeminde anlamak, vahyin mahiyetini kavramayı kolaylaştıracaktır. ‘Kur’ân bize yeter’ söyleminde bulunan zümrelerin ‘sünnet’ anlayışı ile problemleri olduğu aşikârdır. Gözden kaçırılmaması gereken bir durum vardır ki, melekler hakkında pek çok bilgiyehadisler ile ulaşılmaktadır. Bu sebeple de sünnet’in itibarsızlaştırılması farkında olarak veya olmayarak melek inancını zayıflatacaktır. Zayıflamış bir melek inancı kişinin, dini yaşantısını ve iman esaslarını bütüncül bir şekilde anlamasını olumsuz yönde etkileyeceği açıktır. Bu bağlamda Allah-melek-peygamber-tüm insanlar sıralaması vahiy ve nakil ilişkisi açısından elzem olduğu kanaatindeyiz.

²⁰¹EbûAbdillâh Muhammed b. YezîdMâce el-Kazvînî, *Sünen-i İbniMâce* (Arabistan: Darü's-selâm, 2000), “Cenâiz”, 1 (No. 1441).

²⁰²el-Müttakî el-Hindî, *Kenzü'l-‘ummâl*, 1/1747; AhmedZiyâeddinGümüşhânevî, *Râmûzü'l-eḥâdîs*, çev. Abdülaziz Bekkine (İstanbul: Nesa Yayınları, 1982), 1/129.

²⁰³Ebûİsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*(Arabistan: Darü's-selâm, 2000), “İlim”, 19 (No. 2682).

²⁰⁴EbûAbdillâhAhmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *el-Müsned* (İstanbul: Ocak Yayınevi, 1982), 2/172, 187.

²⁰⁵Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *Sahîh-iMüslim* (İstanbul: İrfan Yayınevi, 1981), “Zikir”, 87.

1.10. MELEKLER İLE İNSANLAR ARASINDAKİ EFDALİYYET MESELESİ

Öncelikle ontolojik olarak iki farklı varlığın efdaliyyet başlığı altında tartışılması insanın, kıyaslamaya dayalı düşünce yapısından ve varlık hiyerarşisi fikrinden kaynaklandığını ifade etmeliyiz. İnsan zihni kendisinde bulunan özellikler üzerinden bir veri ortaya koyar ve bu durumdan başka bir veri zorunlu olarak çıkar.²⁰⁶ Çünkü insan, tam manası ile anlayamadığı varlıkları kıyaslama yoluyla zihninde bir yere oturtmaya çalışır. Buradan hareketle de kendisinde bulunan özellikler ile kıyas yaparak daha güzel, daha güçlü, daha hızlı gibi yorumlar ortaya koyar. İşte bu kıyaslama ile insan gaybi alandaki varlığı anlamlandırmaya çalışmaktadır. Efdaliyyet meselesinin inancın özüne taalluk etmediğini bu sebeple de bir ayrışmaya mahal verilmemesi gerektiğini ifade etmeliyiz.²⁰⁷ Bu mesele ile ilgili görüş beyan eden âlimlerinde, bu konunun kat'î değil zannî olduğuna yönelik söylemleri bulunmaktadır.²⁰⁸

Mu'tezile uleması, meleklerin insanlardan üstün olduğunu ifade etmektedir.²⁰⁹ Eş'ari ulemanın bir kısmı peygamberlerin ve evliyanın meleklerden üstün olduğunu ifade ederken diğer bir kısmı görüş beyan etmemektedir.²¹⁰ Ebû Hanîfe ise bu mevzuda kesin bir şey söylemekten imtina etmektedir.²¹¹ Ehl-i sünnet ulemasına göre, insanların peygamberleri meleklerin peygamberlerinden üstündür.²¹² Ayrıca Hz. Peygamber'in yaratılmışların en faziletlisi olduğu hususunda kati icma vardır.²¹³

Ehl-i sünnet âlimleri insan peygamberlerinin daha üstün olduğu ile ilgili şöyle açıklamalar getirmişlerdir:

- a) Yüce Allah, insanlar için Kur'ân-ı Kerîm'de 'Halife' tabirini kullanmıştır. Fakat, melekler hususunda böyle bir ifade yer almamaktadır.
- b) İlk insan ilk peygamber Hz. Âdem, meleklerin hepsinden daha bilgili olduğu mevzusu Kur'ân-ı Kerîm'de anlatılmaktadır. Zaten âlim olan ile âlim olmayan

²⁰⁶İbnRüşd, *Telhîsu Kitâbi'l-Kiyâs*, thk. Gerard Ghamy (Beyrut 1992), 139.

²⁰⁷Ulvi Murat Kılavuz, "İnsan mı Melek mi? Türlerarası Efdaliyyet Tartışmasına Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 56/1 (Ocak 2015), 25.

²⁰⁸Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî, *Minehu'r-ravdi'l-ezher* (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1998), 341; Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî, *el-Mevâhibu'l-Ledunniyyebi'l-Minehi'l-Muhammediyye*, thk. S. Ahmed eş-Şamî (Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 2004), 3/129.

²⁰⁹El-Kâdî Abdulcebbar, *Tenzîhu'l-Kurânani'l-Meâ in* (Beyrut: Dâru'n-Nehdati'l-İlâhîye, t.y.), 64.

²¹⁰Erbaş, *Melekler Âlemi*, 230.

²¹¹Ebü'l-Hasen Sadrüddîn Alî b. Alâiddîn Alî b. Muhammed ed-Dımaşkî, *el-Akîdetu't-Tahâviyye* (Beyrut: 1987), 2/410-422.

²¹²Sa'düddîn et-Taftâzânî, *Şerhu'l-Akâid* (İstanbul: M.Ü.İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2018), 118.

²¹³Kazancı, *İslâm Akaidi*, 118.

arasında fark olduğu, âlim şahsiyetin daha üstün olduğu Kur'ân-ı Kerîm'de de: De ki: "Bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?"²¹⁴ ifadesi ile belirtilmektedir.

c) Yine Hz. Âdem'e meleklerin, tazim ve hürmetle secde etmeleri; Ehl-i sünnet uleması için bir delildir.

d) Cebrâîl'in, Allah ile kulları arasında elçilik görevini yerine getirmesi de; insan peygamberlerinin daha üstün olduğu anlamına gelir. Netice itibari ile elçilik görevi yapanın elçi olarak gönderilenden üstün olması düşünülemez.

Melek peygamberler ile insan peygamberleri arasındaki efdaliyyet meselesini izah ettikten sonra son olarak şunları söylemek yerinde olacaktır. Meleklerden peygamber olarak seçilenler, insanların peygamber olarak seçilmeyenlerinden üstündür. Çünkü peygamber olanla olmayan arasında bir derece farkı mutlaka vardır. Yine insanlardan, şehidler, müttakiler, siddikler, salihmü'minler ve ilmi ile amel olan ulema; meleklerin peygamber olmayanlarından efdaldır.²¹⁵

1.11. İTİKÂDÎE KOLLERİN MELEK ANLAYIŞI

Meleklerle iman konusu, itikâdî anlamda üzerinde yeterince çalışma yapılmamış bir alandır. Malum olduğu üzere İslâm'da konuşulan, üzerinde tartışma yapılan meselelerin itikâdî sınırları belirlenmediğinde savrulmalar yaşanabiliyor. Bu başlık altında üç kolda açıklamalar yapacağız. Mu'tezile, Şii-İmâmiyye ve Ehl-i Sünnet anlayışlar çerçevesinde meleklerle iman konusunu değerlendireceğiz. Hangi mezhep bu mevzuya nasıl bakıyor, nerelerde yanlış düşünüyor ve fikirlerini belirlerken hangi zeminde ilerliyor, bunları aktarmaya çalışacağız.

1.11.1. Mu'tezile Ekolünde Meleklerle İman

Mu'tezile ulemasından olan Kadı Abdülcebbar,²¹⁶ meleklerin Allah'ın kızları olduğunu ve kullara şefaet edeceklerini düşünenleri reddetmiştir.²¹⁷ Çünkü Allah'ın, "Biz Allah'ın oğulları ve sevgili kullarıyız"²¹⁸ diyenleri ve cahiliyedeki meleklerin Allah'ın kızları olduğunu söyleyenleri reddettiğini ifade etmektedir.²¹⁹ Mâtürîdî göklerin, yerin ve bu ikisi

²¹⁴Zümer39/9.

²¹⁵Kazancı, *İslâm Akaidi*, 119.

²¹⁶Yüksel Macit, *Mu'tezile'den Aforizmalar* (İstanbul: İnsan, 2004), 20.

²¹⁷Halil İbrahim Delen, *Kadı Abdülcebbar'ın İslâm Dışı Dinlere Tevhid Eksenli Yönelmiş Olduğu Eleştiriler* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 104; Ebü'l-Hasen Kâdî'l-kudât Abdülcebbar b. Ahmed b. Abdilcebbar el-Hemedânî, *El-Mugnî fi Ebvâbi'tTevhidîve'lAdl -el-Fırak Gayr-ı İslâmiyye*, thk. Hıdır Muhammed Nebha (Beyrut: Dar'ülRisaletüNaşirun, 1971), 5/109.

²¹⁸Mâide 5/18.

²¹⁹Kadı Abdülcebbar, *El-Mugnî*, thk. Hıdır Muhammed Nebha, 5/109, 145.

arasındaki her şeyin sahibinin Allah olduğu bu sebeple de kâinattaki varlıkların Allah'ın kulu, kölesi ve yarattığı olduğunu; bu bağlamda da Allah'ın yarattıklarından bir şey edinmesinin mümkün olmadığını ifade etmektedir.²²⁰ Allah'ın melekleri veya herhangi bir şeyi çocuk olarak edinmesi yaratıcı olma vasfına ve tek ilah olduğu gerçeğine uygun düşmeyeceği için bu durumun Allah için düşünülemeyeceğini ifade etmek gerekir.

Melekler konusu ile ilişkili gördüğümüz Hz. Âdem'e yapılan secde ile ilgili olarak, Mu'tezile âlimlerinden Zemahşerî; meleklerin secdesinin Hz. Yusuf'un kardeşlerinin secdesine benzer olduğunu ve Hz. Âdem'in Kâ'be gibi algılanması gerektiğine işaret etmiştir.²²¹ Hz. Âdem'e yapılan secdenin mahiyetiyle ilgili olarak Mâtürîdî, başlı başına ibadet anlamı içermediğini ve ibadet anlamındaki bir secde emrinin Allah dışındaki bir varlığa verilmesini câiz görmemektedir.²²² Bu secdenin boyun eğme, imtihana tabi tutma; gerçek anlamda secdenin istenmesi ve Hz. Âdem'e yönelme gibi anlamlara gelebileceği ifade edilmiştir.²²³ Bu aktarımlar ışığında secdenin mahiyeti ile ilgili olarak bize, meleklerin daha önceki âyetlerde geçen itirazları²²⁴ karşısında bir boyun eğdirme ve imtihana tâbi tutma anlamı taşıdığı yönündeki değerlendirme daha ma'kûl gelmektedir.

Mu'tezile düşüncesinde peygamberlerin melek olup olmadığına yönelik değerlendirmenin ismet sıfatı özelinde yapıldığını görmekteyiz. Peygamberlerin ismet sıfatı ile ilgili, cebri ve mutlak bir sıfat olmadığı bizatihi şahsi özellikleri olduğu vurgulanmıştır. Bu bakış açısının peygamberlerin melek olmadıklarına yönelik bir işaret olduğu ifade edilmiştir.²²⁵ Mâtürîdî ismet sıfatı ile ilgili olarak, Allah'ın peygamberlere verdiği büyük bir lütuf olduğunu ifade etmektedir. Ama aynı zamanda da verilen bu lütfun peygamberlerden mihneti kaldırmadığını, yani itaate zorunlu kılma veya günahattan tamamen alıkoyma gibi bir işlevinin olmadığını ifade etmektedir. Peygamberleri iyiliğe teşvik ve günahlardan da uzak tutma gibi bir rolünün olduğunu söylemektedir.²²⁶ Mâtürîdî ismet sıfatının peygamberlere açıkça bildirilmediğini, onların daima nefislerinin kurtulacağına ve yanlış durumlara düşüp düşmeyeceklerine dair ümit ve korku içinde olduğunu ifade etmişlerdir.²²⁷ Bu noktadan hareketle ismet sıfatının peygamberlere verilen bir ayrıcalık olduğunu ancak bu durumun

²²⁰Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 4/196.

²²¹ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, çev. Abdulaziz Hatip vd. (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017), 130.

²²²Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 1/116.

²²³Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 1/116-118.

²²⁴Bakara 2/31-34.

²²⁵Veysi Ünverdi, *Mu'tezile'de Peygamberlerin İsmeti*, 108.

²²⁶el-Mâtürîdî, *Te'vîlât-ı Ehli's-Sünne*, 3/527.

²²⁷Feyzullah Gün, "İmâm Mâtürîdî'de Peygamberlerin İsmeti", *Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 18/48 (2021), 83.

onların iradelerini ortadan kaldırmadığını ifade edebiliriz. Melekler ile peygamberler arasındaki en önemli farkın irade olduğunu ve kul olma yönü ile peygamberleri meleklerden daha üst seviyeye getiren şeyin irade sahibi olmaları yorumunu yapabiliriz.

Son olarak da insanlar ve melekler arasındaki efdaliyyet meselesi ile ilgili olarak Mu'tezile fikri yapısı, meleklerin peygamberlerden de üstün oldukları yönündedir.²²⁸ Bu yöndeki görüşlerine de şu âyet-i kerîmeleri misal olarak getirmişlerdir: De ki: “Ben size, ‘Allah’ın hazineleri benim yanımdadır’ demiyorum. Ben fizik ve bilgi alanı ötesi gaybı da bilmem. Size ‘Ben bir meleğim’ de demiyorum. Ben sadece, bana vahiy olunana uyuyorum.” De ki: “Hiç görmeyenle gören bir olur mu? Siz hiç düşünmez misiniz?”²²⁹ ‘Ben bir meleğim de demiyorum’ ifadesi için Zemahşerî, Hz. Peygamber’in Allah’a en yakın melekler gibi olamayacağı ve ilahlık mertebesinde sonra en yüksek mertebe meleklerle ait olduğu için kendisinin o mertebede olmadığını bir ifadesi olarak kullandığını söylemiştir.²³⁰ Mu'tezile âlimlerinden²³¹ olan Zemahşerî'nin bu yorumlaması, Mu'tezile'nin meleklerin peygamberlerden üstün oldukları görüşüne paralel düşmektedir. Bir başka âyette “Derken şeytan, birbirlerine kapalı olan avret yerlerini onlara göstermek için kendilerine vesvese verdi ve dedi ki: Rabbiniz size bu ağaçtan ancak, melek olmayasınız, ya da burada (cennette) temelli kalacaklardan olmayasınız diye menetti.”²³² Yine Necm suresinde “(Kur’ân-ı Kerîm’i) ona, üstün güçlere haiz, muhteşem görünümlü (Cebrâil) öğretti. O, ufkun en yüce noktasındayken asıl şekliyle göründü.”²³³ Ufukta görünmesi ile ilgili olarak Hz. Peygamber’in Cebrâil’i asli şekli ile iki kez gördüğü ifade edilmiştir.²³⁴ Mâtürîdî’de Hz. Peygamber’in Cebrâil’i asli şeklinde ufukta gördüğünü söylemektedir.²³⁵ “Göklerde ve yerde var olan her şey O'nundur. O'nun huzurundakiler O'na ibadetten ne çekinir (ve büyüklenir) ne de usanç (ve yorgunluk) duyarlar.”²³⁶ Yine bu âyet ile ilgili Zemahşerî, meleklerin yaptığı ibadetlerin ağırlığına bir işaret olduğunu ve zorluklarına rağmen ibadetleri yerine getirebilmeye en layık varlıklar oldukları yorumunu tefsirinde yer vermiştir.²³⁷ Mâtürîdî bu âyet ile ilgili, melekler Allah’ın kızlarıdır diyenlere ya da meleklerle tapan ve kendisini bırakıp

²²⁸Salih Sabri Yavuz, “Kelam’da Efdaliyyet Meselesi ve İbn Kemal’in ‘Efdaliyyetu Muhammed’ Risalesi”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 5/1 (Mayıs 2005), 150.

²²⁹el-En’âm 6/50.

²³⁰ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/647-648.

²³¹M. Edip Çağmar, “ez-Zemahşerî ve el-Makâmât Adlı Eseri”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/1 (Haziran 2002), 78.

²³²el-A’râf 7/20.

²³³en-Necm 53/5-7.

²³⁴ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, çev. Abdulaziz Hatip vd., 6/438.

²³⁵Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 14/192.

²³⁶Enbiyâ 21/19.

²³⁷ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, çev. Abdulaziz Hatip vd., 4/416.

onları tanrılar edinenlere bir cevapveya makamca daha yüksek olan meleklerin bile ibadetten imtina etmediklerini ifade etmek şeklinde üç yorum getirmiştir.²³⁸

1.11.2. Şii-İmâmiyye Anlayışta Meleklerle İman

Dini hükümlerin kaynağı olarak yalnızca imamlarının rivâyetlerini bağlayıcı gören kişiler için ‘ahbâriyye’ adı kullanılmaktadır.²³⁹ Ahbârilerin önderlerinden kabul edilen Şeyh Saduk (ö. 381/991) resul, nebi, imam ve meleklerin kötülüklerden korunmuş olduklarını, küçük veya büyük günah işlemekten münezzeh olduklarını ve Cenab-ı Hakk’a karşı gelmeden, emredilen ne ise onu yerine getirdiklerini ifade etmektedir.²⁴⁰

Şiiler, ismet sıfatına hâle gelir endişesi ile peygamberlerin ve meleklerin masumiyetini ‘zedeleyici’ gibi görünen rivâyetleri kabul etmemişlerdir. Ama bazı Şii ulemânın tam tersi bir anlayışla rivâyetlerdebulunduklarını görmekteyiz.²⁴¹ Mesela bu bağlamda ilk dönem Şii fıkıh ve hadis ulemasından Kummi, Hz. İdris hakkında aktardığı bir rivâyette, Allah’ın bir meleğe öfkelenişini ve kanatlarını kopardığından bahseder. Malum rivâyette Hz. İdris’in cezalandırılan meleğin affedilmesi için dua ettiğini ve kendisi ölümden imtina ettiği içinde melekten yardım istediğinden söz edilir. Bu rivâyet ile ilgili bazı Şii ulema eleştiride bulunmuş ve ismet sıfatına aykırı görmeleri sebebi ile de inkâretmişlerdir.²⁴² Yaratılmışlara nispet edilen öfkelenmenin²⁴³ Allah için kullanılması, gûnahtan hâli olan meleklerin²⁴⁴ günah işlemesi sebebi ile cezalandırılmasının ifadesi ve Hz. İdris’in peygamberliğe yakışmayacak şekilde ölümden imtina ettiğini içeren bu rivâyet akıl ve nakil açısından büyük problemler barındırmaktadır. Genellikle de ismet inancına aykırı rivâyetlerin Şii rivâyet tefsirlerinde görüldüğü, dirâyet tefsirlerinde ise bu tarz rivâyetlerin kabul edilmediği görülmektedir.²⁴⁵ Meleklerin ismeti ile ilgili olarak Kurtubî günah işlemelerinin aklen mümkün olduğunu ancak böyle bir bilginin de sahih bilgi ile ulaşmadığını bu sebeple de

²³⁸Matürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 9/267-268.

²³⁹Esmâ Sayın, “İran’daki Şii Kültüründe Ahbâriyye-USulîyye Yaklaşımları Bağlamında Gelenek-Yenilik Çizgisi”, *Türk-İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi* 7/14 (Yaz 2012), 117.

²⁴⁰Hüseyin Zamur, “Şîa’da İsmet İnancı ve Şii Tefsirlerde Melekler ve Peygamberlerin Masumiyetine Aykırı Rivâyetler”, *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 14/1 (Nisan 2022), 93.

²⁴¹Hâşim b. Süleymân b. İsmâîl b. Abdilcevâd el-Hüseynî el- Bahrânî, *el-Burhân fî tefsîri’l-Kur’ân* (Kum: Muessesetu’l-Ba‘se, 1995), 3/722; Muhammed Bâkır b. Muhammed Takî b. MaksûdAlî el-Meclîsî, *Bihârü’l-envâr el-câmi’etuliahbârieimmeti’l-athâr*(Beyrût: Dâru’lhyâi’t-Tûrâsî’l-Arabî, 1978), 11/277.

²⁴²Zamur, “Şîa’da İsmet İnancı ve Şii Tefsirlerde Melekler ve Peygamberlerin Masumiyetine Aykırı Rivâyetler”, 96.

²⁴³eş-Şuarâ 26/55; el-Mülk 67/8.

²⁴⁴en-Nahl 16/49; Âl-i İmrân 3/18.

²⁴⁵Zamur, “Şîa’da İsmet İnancı ve Şii Tefsirlerde Melekler ve Peygamberlerin Masumiyetine Aykırı Rivâyetler”, 106.

meleklerin günah işlediklerine yönelik rivâyetlerin sahih olmadığını ifade etmektedir.²⁴⁶ Yine Eş‘arî âlimlerinden olan Fahrettin er-Râzî meleklerin hatadan masum olduklarını söylemektedir.²⁴⁷ Bu bağlamda meleklerin günah işlediklerini veya işleme iradelerinin olduğunu kabul etmek büyük problemler meydana getirecektir. Çünkü Allah’ın emrettiği pek çok şeyi yerine getiren meleklerin günah işleme iradelerinin olması insandaki meleklerle duyulan güveni zedeleyeceği ve yerine getirdikleri emirlerin insanlar nezdinde kıymetinin azalacağı açık bir gerçektir. Aynı zamanda da meleklerin günah işlediklerine yönelik rivâyetlerin kabulü âyetlerle de çelişecektir. Mesela “Onlar, yüceler yücesi bildikleri rablerinden korkar, kendilerine buyrulana yerine getirirler,” âyeti²⁴⁸ meleklerin kulluğunu göstermektedir. Netice olarak meleklerin günah işlemeye iradelerinin olmadığını, ancak Allah’ın emri ile kullara imtihan olması için böyle bir durumun gerçekleşebileceğini söyleyebiliriz.

Yine Şii kaynaklarına baktığımızda yaptıkları sihir nedeniyle insanların hayatlarını etkileyen²⁴⁹Hârût veMârût adlı iki melek ile ilişkili bâtırrivâyetlerle karşılaşmak mümkündür. Aktarılan rivâyetlerde bu meleklerin, dünyaya gönderildikten sonra adam öldürme, içki içme, şirk gibi günahları işledikleri ve bu eylemlerinden ötürü cezaya çarptırıldıkları ifade edilmektedir. Kummî, Ayyâşî ve Ebü’l-Futûh er-Râzî gibi Şii âlimler bu tür rivâyetleri tefsirlerinde yer verselerde, itidalli Şii müfessirler bu rivâyetleri kabul etmemişler ve şiddetle karşı durmuşlardır.²⁵⁰ Yeni dönem Şii ulemadan Muhammed Hadi Ma‘rife bu tarz rivâyetlerin Ehl-i kitaptan alınıp aktarıldığını söylemiştir.Nesefî’nin tefsirinde bu iki meleğin, melekler tarafından seçilerek; şehvi duyguları oluşturmak için gönderildiğine yönelik yapılan yoruma yer verdiğini görmekteyiz.²⁵¹ Râzî ise bu iki melek için içki, zina ve adam öldürme gibi fiillerle ilişkilendirilmesini uydurma ve israiliyat olarak değerlendirmektedir.²⁵² Yine İbnKesîr, Hârût ve Mârût kıssası ile ilgili rivâyetlerin aslının olmadığını ve israiliyatrivâyet oldukları değerlendirmesinde bulunmaktadır.²⁵³Hârût ve Mârût Kur’ân’ın ifadesi ile iki melektir.²⁵⁴ Bahsi geçen rivâyetlerin ismetü’l-melâike düşüncesine aykırı olduğunu ifade edebiliriz. Ayrıca böyle bir sapkınlığın Kur’ân’ın melek diye bahsettiği Hârût ve Mârût için

²⁴⁶el-Kurtubî, *el-Câmi‘ li-Âhkâmî'l-Kur’ân*, nşr. Ahmed el-Berdûnî-İbrahim İtfeyyîş, 2/246.

²⁴⁷Râzî, *Mefâtîhu’l-Gayb*, 2/392-395.

²⁴⁸Nahl 16/50.

²⁴⁹Ali Erbaş vd., *Hayat Rehberi Kur’ân* (Dib Yayınları, 2016), 5/340.

²⁵⁰Zamur, “Şîa’da İsmet İnancı ve Şii Tefsirlerde Melekler ve Peygamberlerin Masumiyetine Aykırı Rivâyetler”, 102.

²⁵¹en-Nesefî, *Medârikü’t-Tenzîl ve Hakâiku’t-Te’vil*, 114.

²⁵²Râzî, *Mefâtîhu’l-Gayb*, 3/287.

²⁵³İbnKesîr, *Tefsîrü’l-Kur’ânî’l-‘azîm*, 1/246.

²⁵⁴Bakara 2/102.

düşünülmesi âyetlere bütüncül yaklaştığımızda aykırı görünmektedir. Çünkü meleklerin genel özellikleri zikirle meşgul olmaları, verilen görevleri yerine getirmeleri ve daima Allah’a itaat etmeleri şeklinde karşımıza çıkmaktadır.²⁵⁵

Şîa’da da Ehl-i sünnet’te olduğu gibi, ilahi kanunları peygamberlere ulaştırmada aracı olan varlıkların melekler olduğu kabul edilmektedir.²⁵⁶ İmamet nazariyesinin Şii anlayışta ne kadar önemli olduğu aşikârdır. Bu bağlamda Zeydiyye, İsmâiliyye ve İmâmîyye’nin imamet nazariyesini değerlendirecek olursak; Zeydiyye, imamların melekleri duymasını ve vahiy almasını mümkün görmezken; İsmâiliyye ve İmâmîyye bu durumu mümkün görmektedirler.²⁵⁷

1.11.3. Selefi Anlayışta Meleklerle İman

Selefi anlayışta meleklerle iman mevzusunu İbnTeymiyye’nin görüşlerine yer vererek ele almaya çalışacağız. İbnTeymiyye, fikir ve tenkitleri ile İslâm düşünce sisteminin gelişmesine etki eden Selefi ulemâdandır.²⁵⁸ İbnTeymiyye’ye göre mutluluk ve felah akıldan geçmez. Bunları gerçekleştirmenin iki yolu olduğundan bahseder: Birincisi fayda veren ilim; diğeri de salih ameldir. Fayda veren ilimden kastettiğini de, Hz. Muhammed’in Allah’tan getirmiş olduğu; Allah’ı, meleklerini, peygamberlerini ve âhiret gününü getirdiği gibi inanmak demek olduğunu ifade etmiştir. Salih ameli de Allah’ın istediği şekilde amel etmek şeklinde tanımlamıştır.²⁵⁹ İbnTeymiyye’nin fikirlerinden etkilendiği bilinen İbnAbdülvehhâb²⁶⁰ meleklerin, şefaât izinlerinin olduğunu ifade etmektedir.²⁶¹ Ancak meleklerin şefaati, doğrudan Allah’tan değil de meleklerden dua edilerek istenirse şirke düşüleceğini söylemiştir.²⁶² Ehl-i sünnet’e baktığımızda meleklerin şefaatinin hak olduğu fakat âhiretteki gibi bir şefaât talep etmeden farklı olduğunu söylemişlerdir. Ayrıca meleklerin şefaatinin Allah’a inanan ve kulluk yapan kimseler için geçerli olduğuna işaret edilmiştir.²⁶³

²⁵⁵Bkz. Ra'd 13/13; Nisâ 4/172; Nahl 16/49-50.

²⁵⁶Haydar Oruç, “İmamet İnancı ve Şîa Fırkalarındaki Farklı Yorumları”, *ResearchGate* (Erişim: 27 Haziran 2022).

²⁵⁷Oruç, “İmamet İnancı ve Şîa Fırkalarındaki Farklı Yorumları”, 13.

²⁵⁸Koca, “İbnTeymiyye, Takıyyüddin”.

²⁵⁹Berat Sarıkaya, *İslâm Düşüncesinde Tevhid ‘İbnTeymiyye Örneği’* (İstanbul: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, 2013), 48-49.

²⁶⁰Mustafa Öz, “Muhammed b. Abdilvehhâb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 10 Ocak 2023).

²⁶¹M. İlyas Bozkurt, “Selefilğin Tarihsel Gelişimi ve Felsefi Altyapısı”, *Tesam Akademi Dergisi* 3/1 (Ocak 2016), 41.

²⁶²Muhammed b. Abdülvehhâb, *Tevhîd II*, çev. Harun Ünal (İstanbul: Tevhid Yayınları, 1996), 37.

²⁶³Hasan Gümüšoğlu, “Ehl-i Sünnet’in Şefaât Anlayışının Oluşmasında İmam Mâtürîdî’nin Görüşlerinin Önemi”, *EKEV Akademi Dergisi* 0/78 (Temmuz 2019), 304.

Yine bu konudaki hadislerin mütevâtir derecesine ulaştığı ve peygamberler dışında meleklerin de şefa'at edeceği ifade edilmiştir.²⁶⁴

İbnTeymiyye özellikle filozofları meleklerle iman hususunda eleştirmektedir. Çünkü filozoflar meleklerin hakikatini akıllar ve nefisler türünden olabilmenin dışında kabul etmemektedirler. Bu sebeple İbnTeymiyye gözünde filozoflar; Yahudi, Hıristiyan ve Arap müşriklerine nazaran daha derin bir inkâr içindedirler.²⁶⁵ Meleklerin Allah'ın yaratmasından ötede ve sudur anlayışı²⁶⁶ çerçevesinde özel bir konumda görülmesini, Allah'ın tek yaratıcı olması durumuna ters görmektedir. Yine Allah'ın melekleri nurdan yani maddeden yarattığını ifade etmiştir.²⁶⁷ Aynı zamanda İbnTeymiyye, meleklerin nurdan yaratılmalarının diğer yaratılmışlar arasında özel bir konuma sahip oldukları anlamına gelmeyeceğini vurgulamıştır.²⁶⁸

1.11.4. Eş'arî Ekolünde Meleklerle İman

İsmâilî/Bâtınîkelâmcılar vahyin gelişi ile ilgili Ehl-i sünnet'ten farklı olarak, Hz. Peygamber'e manzum ve müellif bir şekilde ulaşmamış olup; faal akıldan taşan bilgiler olduğu düşüncesini savunmuşlardır. Eş'arîkelâmcılarından bazıları bu açıdan onları eleştirmiş ve İsmâilî/Bâtınîkelâmcıları melekleri inkâretmekle suçlamışlardır.²⁶⁹ Eş'arî düşüncede vahyin hem lafız hem de mana yönü ile Hz. Peygamber'e iletildiği görüşü hâkimdir. Eş'arî anlayışta, melekler efdaliyyet açısından insanlardan üstündürler ancak peygamberlerden üstün olmadıklarını ifade ederler.²⁷⁰ Eş'arîler içerisinde Kadî Ebu Bekr el-Bakillânî ve Ebu Abdillâh el-Halîmî gibi âlimler, meleklerin insanların peygamberlerinden daha üstün olduğunu ifade eden görüşlerine rastlamakta mümkündür.²⁷¹

Malumu olduğu üzere âhiret ile ilgili malumatların haberle sabit olacağı ilkesinden hareketle İmam Eş'arî, haberlerle bize erişen Münker ve Nekîr meleklerinin kabirde insanları sorgulamasını, bu meleklerin büyüklüğü sebebi ile kabrin genişletilmesini kabul etmektedir. Yine eceli gelmiş olan farklı yerlerdeki kimselerin ruhunu almak üzere görevli ölüm meleğinin yardımcıları olduğu, sorulan suallerden sonra inananlara kabirde nimetlerin

²⁶⁴ Aliyyü'l-kârî, *Şerhukitâbi'l-Fıkhi'l-ekber* (Beyrut: Dârul-kütübi'l-ilmiyye, 1984), 138.

²⁶⁵ İbnTeymiyye, *TefsîruSûrati'l-İhlâs*, 111-112.

²⁶⁶ Topaloğlu – Çelebi, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, 305.

²⁶⁷ Abbâs ZeryâbHûyî, "Gazzâlî ve İbnTeymiyye", *Me'arif Dergisi* 0/3 (Mart 1985), 167.

²⁶⁸ Muzaffer Barlak, "İbnTeymiyye'nin Felsefî Yöntem Eleştirisi ve Müslüman Filozofları Tekfir Etme Gerekçeleri", *The Journal of Academic Social Science Studies* /81 (Eylül 2020), 373.

²⁶⁹ Erarslan, "Ehl-i Sünnet Kelâmcılarının Eleştirileri Bağlamında İsmâilî-Bâtınî Düşüncede Melek İnancı", 213.

²⁷⁰ Taftâzânî, *Kelam İlmi ve İslâm Akaidi*, 43.

²⁷¹ Murat Serdar, "Hıristiyanlık ve İslâm'da Meleklerin Varlık ve Kısımları", *Bilimname Dergisi* 17/2 (Şubat 2009), 152.

verildiği, cennetten yerlerin gösterildiği aynı zamanda da kâfirlere azap edildiği ve varacakları cehennemden yerlerin gösterildiği gibi mevzuları onaylamaktadır.²⁷² Eş'arîlerin ismet sıfatı ile ilgili yaklaşımında, peygamberlerin günah işlemelerine yönelik iradelerini ortadan kaldıran bir anlayış hâkimdir. Bu bağlamda da onları meleklerle aynı statüde değerlendirme gibi bir düşünceye sahip olduklarını görmekteyiz.²⁷³ Son olarak ifade etmek gerekirse İmam Eş'ari, inancının özünü; Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine ve onların Allah indinden gönderildiğine, elçisinin güvenilir olduğuna iman ederiz diye tarif eder. Bunların hiçbirini reddetmeyeceklerini söyler.²⁷⁴

1.11.5.Mâtürîdî Ekolünde Meleklerle İman

Mâtürîdî kelâmında melekler ile ilgili mevzuların ele alındığını görmekteyiz. Temel kaynaklarda 'melekler' başlığı altında bahisler açılmış olup²⁷⁵, Mâtürîdî düşüncesi özelinde ilgili kaynaklara göz attığımızda konunun daha özel ele alındığını görmekteyiz.²⁷⁶

Melekler, farklı suretlere bürünebilen ve duyu organları ile algılanamayan nurani/soyut varlıklardır. Melekler nurdan, cinler ateşten ve insanlar topraktan yaratılmışlardır.²⁷⁷ Melekler ve cinler ile ilgili İmam Mâtürîdî, ontolojik konumlarının aynı ama varoluş statülerinin farklı olduğuna dikkatleri çekmiştir. Ateşten yaratılan cinlerin maddilikten tam arınmadığını meleklerin ise, tam arınma sağladığını ve maddilikten kurtulup nurani varlıklar olduklarını ifade etmiştir.²⁷⁸ Allah'ın meleklerle Hz. Âdem'e secde etmelerini emretmesi üzerine şeytanın bu emre yanaşmaması sebepleri tartışılan bir konu olmuştur. Genel kanaat şeytanın meleklerden olmadığına yöneliktir. İmam Mâtürîdî'de bu hususta açıkça şeytanın cinlerden olduğunu söylemese de eserlerinde bu duruma işaret vardır. O, üç delili ön plana çıkartır:²⁷⁹

1. Meleklerin Rablerine isyan etmeyeceklerine yönelik âyet-i kerîme'nin bulunması,
2. Şeytanın ateşten, meleklerin ise nurdan yaratılan varlıklar olduklarına yönelik hadis rivâyetlerinin bulunması,

²⁷²Erkan Yar, "Eş'ari'nin Teolojik Görüşleri", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/1 (2006), 19.

²⁷³Veysi Ünverdi, "Mu'tezile'de Peygamberlerin İsmeti", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 15/1 (2015), 108.

²⁷⁴Nadim Macit, "Eş'ari'nin İlm-i Kelâm'ı Müdafaası", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (Ocak 1994), 120-122.

²⁷⁵Ebü'Hafs Necmeddin Ömer b. Muhammed en-Neseî, *Akâ'idü'n-Neseî* (İstanbul: Kitap Kalbi, 2019), 10; et-Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, 95.

²⁷⁶Ebü'l-Muîn en-Neseî, *Mâtürîdî Kelâmı*, thk. Yusuf Arıkaner (İstanbul: Endülüs, 2019), 183, 213, 221.

²⁷⁷Bkz.: Müslim, zühd, 61, 4/2294.

²⁷⁸Gülbüz Deniz, "Meleklerle İman Neden Önemlidir?", *İslâm Araştırmaları Dergisi* 32/3 (Eylül 2021), 538.

²⁷⁹Fehmi Soğukoğlu, "Mâtürîdî'nin Te'vilât'ı Çerçevesinde Kur'an'da Varlık Türleri Arasındaki Üstünlük Meselesi" *Kilitbahir* 0/20 (Mart 2022), 60.

3. Kur'ân-ı Kerîm'de şeytan için 'cinlerdendir'²⁸⁰ şeklindeâyetin yer alması.

İmam Mâtürîdî vahyin melek aracılığı ile insanlara ulaştırılması meselesinde, Batıniyye'nin tutumunu eleştirmiştir. Çünkü Batıniyye, vahyin melek aracılığı ile ulaşmasını kabul etmemiştir.²⁸¹ Onlara göre meleklerin cismani bir şekilleri yoktur bu sebeple de Hz. Peygamber'in Cebrail'i görmesini kabul etmemişlerdir.²⁸² Vahyin gelişi ile ilgili Hz. Peygamber'in kendi nefsinde tasavvur ettiği nurânî şekillerin melekler olduğunu ve yine nefsinde duyduğu seslerinde Kelâmullah olduğunu ifade etmişlerdir.²⁸³ Mâtürîdî Batıniyye'ye de bir cevap olarak değerlendirebileceğimiz vahyin ulaştırılması meselesinde şöyle düşünmektedir: Allah peygamberlerine melek göndermek suretiyle vahyini iletmiştir.²⁸⁴ Âyette "Herhangi bir beşer ile Allah'ın konuşması ancak vahiy ile yahut perde arkasından ya da bir elçi gönderip, izni ile dilediğini vahyetmesi şeklinde olabilir..."²⁸⁵ buyrulmaktadır. Burada 'elçi gönderilmesi' ifadesinin 'melek gönderilmesi' şeklinde anlaşılabileceği yorumunu yapmıştır.²⁸⁶

İnsan ve melek arasındaki fazilet meselesi kelâmcılar arasında ihtilaf konusu olmuştur. Bu durumun en önemli sebeplerinden birisi, naslarda açık bir şekilde efdaliyyet mevzusuna girilmemiş olmasıdır. Ayrıca kelâmi zeminde de bu konunun tartışılıyor olmasında Şii etkiden söz edebiliriz.²⁸⁷ İmam Mâtürîdî Te'vîlât-ı Ehli's-Sünne eserinde, meleklerin insanlardan üstün olduğunu düşünenler ile insanların meleklerden üstün olduğunu düşünenlerin delillerine yer verir.²⁸⁸ İmam Mâtürîdî insanların daha faziletli olduğunu düşünenlerin görüşlerine yer verirken şu durumu da belirtir, bu kıyaslamanın ancak fazilet sahibi insanlar ile melekler arasında olabileceğini; hakeza fasık olan kimselerle meleklerin aynı kefedeki fazilet açısından değerlendirilmesinin doğru olmayacağını ifade etmiştir. Netice itibari ile insanlar ve melekler arasındaki efdaliyyet meselesinde Mâtürîdî, akli izahlarla kesin bir yargıya varmanın pek

²⁸⁰Kehf 18/50.

²⁸¹Yunus Erarslan, "Ehl-i Sünnet Kelâmcılarının Eleştirileri Bağlamında İsmâîlî-Bâtînî Düşüncede Melek İnancı", *Kelâm Araştırmaları Dergisi* 18/1 (Ocak 2020), 216.

²⁸²Muhammed b. Hasan ed-Deylemî, *BeyânüMezhebi'l-Bâtıniyye ve Bütlânihi*, nşr. RudolfStrothmann (Riyad: Mektebetü'l-Ma'ârif, t.y.), 72-73.

²⁸³Ebü'l-Abbâs TakıyyüddînİbnTeymiyye, *Minhâcü's-sünneti'n-nebeviyye*, thk. Muhammed Reşad Salim (Riyad: CamiatüSuudi'l-İslâmi, 1986), 8/20-24.

²⁸⁴Hülya Alper, "İmam Mâtürîdî'de Akıl-Vahiy İlişkisi: Akıl Önceliği ve Vahyin Gerekliliği", *Milel ve Nihal Dergisi* 7/2 (Ağustos 2010), 15.

²⁸⁵eş-Şûrâ 42/51.

²⁸⁶Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 12/214.

²⁸⁷Soğukoğlu, "Mâtürîdî'ninTe'vîlât'ı Çerçevesinde Kur'ân'da Varlık Türleri Arasındaki Üstünlük Meselesi", 64.

²⁸⁸EbüMansûr el-Mâtürîdî, *Te'vîlât-ıEhli's-Sünne* (Beyrut: Dârü'l-kutubi'l-ilmiyye, 2005), 3/429.

mümkün olmadığı kanaatindedir. Çünkü ona göre, bir toplumu seçme veya yüceltme ancak Allah'a aittir. Yine Te'vîlât-ı Ehli's-Sünne eserinde Hz. Peygamber'in tüm mahlûkattan üstün olduğunu belirtir.²⁸⁹ Fakat bu durumun insanların meleklerden üstün olacağı anlamı taşımadığını da ifade eder. Ayrıca İmam Mâtürîdî, meleklerin nurdan yaratılmış varlıklar olmasının bir üstünlük belirlemede rolünün olmadığı kanaatindedir. Çünkü naslarda yaratılış maddesinin üstünlüğü ile ilintili bir bilgi bulunmamaktadır. Üstünlük için kıstasın, salih ameller olduğunu ifade etmektedir.²⁹⁰ Salih amellerin üstünlük için kıstas olduğunu ifade etmesi de, insanlar nezdinde yaratılış ve nesep ile ilgili üstünlük algılarının bertaraf edilmesi için önem arz etmektedir. Sonuç olarak Mâtürîdî net bir görüş ortaya koymasa dasonraki dönem Mâtürîdî gelenek; insanların meleklerin mukarreb olanlarından üstün olmadığını; insanların peygamberlerinin ise mukarreb olan meleklerden üstün olduğu kanaati genel kabul olarak ifade edilegelmiştir.²⁹¹

²⁸⁹el-Mâtürîdî, *Te'vîlât-ı Ehli's-Sünne*, 2/401.

²⁹⁰Soğukoğlu, "Mâtürîdî'nin Te'vîlât'ı Çerçevesinde Kur'an'da Varlık Türleri Arasındaki Üstünlük Meselesi", 66.

²⁹¹Faruk Sancar, "İbn Arabî'nin Efdaliyet Nazariyesi'nin Ehl-i Sünnet Açısından Değerlendirilmesi", *Dokuz Eylül Ü. İlahiyat F. Dergisi* 2/34 (2011), 96.

İKİNCİ BÖLÜM

MELEKLERE İMANIN HAYATA YANSIMALARI

2.1. İSLÂM DÜŞÜNCE SİSTEMİNDE ÂLEM KAVRAMI

Âlem köken itibari ile ‘alamet ve nişan koymak’ manasına gelen a-l-m²⁹² veya ‘bilmek’ anlamına gelen ilm²⁹³ kelimelerinden türemiştir. Bu kelime en yalın ifadesi ile Allah’ın varlığının bilinmesine vesile olan şey manasına gelmektedir. Çünkü Allah’ın yaratmış olduğu her şey aynı zamanda O’nun varlığının da bir delili olduğu için tüm varlığa âlem denilmektedir.²⁹⁴ Bu bağlamda yine ıstılahta ‘Allah’ın dışında mevcut olan her şey,’²⁹⁵ şeklinde bir tanımı da mevcuttur. İslâm düşünce sisteminde, maddelerin temelini oluşturan atom, molekül, element ve hücreden tutalım da; gözle görülen görülmeyen yer, gök, yıldızlar ve galaksilere varıncaya kadar canlı-cansız her şeye âlem denilmektedir.

Âlem kelimesini oluşturan fertlerin sadece cinslerden meydana geldiğini söyleyebiliriz. Bu sebeple de kullanım alanının insanlar âlemi, İslâm âlemi, cinler âlemi, melekler âlemi, ruhlar âlemi gibi terkiplerle olduğunu görmekteyiz.²⁹⁶ İnsanoğlu yaratıldığı ilk andan bu zamana kadar hatta kıyamete kadar; âemin nasıl ve ne zaman yaratıldığı, kapsamının ne olduğu, varlığının ne zaman son bulacağı gibi fizik ötesi ile ilgili soruları sormaya ve cevaplarını merak etmeye devam edecektir. Bu suallere farklı alanlar (felsefe, mitoloji, dinler) kendilerine göre cevaplar vermişlerdir. İslâmi düşüncede Allah, âlemi yoktan var eden ve yeri ve göğü yaratandır.²⁹⁷ Âlem bir düzen ve tertibe göre şekillendirilmiş, hâdis (sonradan yaratılan) olduğu gibi fani olan vesileler ve amaçlar manzumesidir. Kelâmcılarda âlemin, bir sonu ve hududu olduğunu kabul ederler. Onun cevher ve arazlardan meydana geldiğini ifade ederek²⁹⁸, hudûsunu da bu duruma işaret ederek açıklarlar.

2.2. ÂLEMİN KISIMLARI

Daha öncede tanımladığımız gibi, canlı-cansız, gözle görülen-görünmeyen Allah dışındaki her şey âlemdir. Aynı zamanda da yaratılmış tüm varlıkların cinslerini ifade

²⁹²el-İsfahani, *Müfredat*, nşr. Yusuf Türker, 1026.

²⁹³el-İsfahani, *Müfredat*, nşr. Yusuf Türker, 1024.

²⁹⁴İlyas Çelebi, *İslâm İnancında Gayb Âlemi* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007), 7.

²⁹⁵et-Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, 22; Nûreddin es-Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akâidi* (İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2020), 20.

²⁹⁶Faruk Gün, *Kelam İlminde Gayb Âlemi* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 56.

²⁹⁷el-En'âm 6/101.

²⁹⁸Ebu'l-Me'âli İmamü'l-Hameyn el-Cüveynî, *Kitâbü'l-İrşâd*, çev. Sabri Yılmaz ve bşk. (Ankara: TDV Yayınları, 2016), 36; Muammer Esen, “Matûridî'nin Bilgikuramı ve Bu Bağlamda Onun Âlem, Allah ve Kader Konusundaki Görüşlerinin Kısa Bir Tahlili”, *AÜİFD* XLIX/II (2008), 49.

etmektedir. İnsanların duyu organları vasıtası ile idrak edebildiği âleme şehâdet âlemi, duyu organları ile idrak edilemeyen fizik ötesinde kalan âleme de gayb âlemi diye adlandırıyoruz. Bu bağlamda İmam Gazali, Allah'ın fiillerinin bir bütünü olarak gördüğü âlemi ikiye ayırarak: 'Âlemler, kendi nefisleri açısından cismanî-ruhanî; gözün idraki bakımından hissî-aklî; birbirlerine nispetle de ulvî-süflîdir. Ayrıca birincisine mülk ve şehadet, ikincisine gayb ve melekût âlemleri de denir,' diye bir açıklama getirir.²⁹⁹ Yine ona göre duyularla algılanan ve duyularla algılanamayan âlem arasında bir benzerlik kurar ve 'dünya âhiretin aynasıdır' diye bir ifade de bulunur. Aynada beliren suret nasıl ki kendisine bakan surete tabi ise, şehâdet âlemi de gayb âlemine tabidir, der. Şehâdet âlemi ile gayb âlemi arasında bir benzerlik kurar.³⁰⁰

2.2.1. Şehâdet Âlemi

2.2.1.1. Şehâdet Kelimesinin Tanımı

Sözlük manası olarak, şehâdet kelimesi vezin olarak saâdet kelimesine mütealliktir ve bir şeyin gerçekliğini (hakikatini) kat'i olarak bilmek anlamına gelmektedir.³⁰¹ Terim anlamı olarak da, kelime-i şehâdet, Allah yolunda can vermek, görünür ve gözlemlenebilir olgular dünyası gibi manalara gelmektedir.³⁰²

2.2.1.2. Şehâdet Âlemi Hakkında

Kelâm ilmi açısından âlem birbirinden ayrı düşünülmez, bir bütün olarak değerlendirilir. Yani şehâdet âlemi ayrı gayb âlemi ayrı değildir, bir bütündür. Bu bağlamda diyoruz ki, varlık duyu organları tarafından algılanabiliyorsa şahid ve mevcûd; duyu organları ile algılanamıyor, beş duyumuza hitap etmiyorsa gayb olarak isimlendirilmiştir.³⁰³ Kur'ân-ı Kerîm'e baktığımız zaman Cenab-ı Hak için, O'nun gözle görülen görünmeyen aklın idrak ettiği edemediği her şeye hakim olması ile ilgili 'âlimü'l-gaybve'sşehâde' ifadesi kullanılmaktadır. Mesela bu konu ile ilintili bir âyet-i kerîme de "O, kendisinden başka tanrı olmayan Allah'tır; duyular ve akılla idrak edilemeyi de edileni de bilir. O rahmândır, rahîmdir,"³⁰⁴ buyrulmaktadır. Burada Allah akılla idrak edileni ve edilmeyeni bildiğini

²⁹⁹İmam-ı Gazzâlî, الأنوارمشكاة, İçinde Mecmûatü Resâilî'l-İmami'l-Gazâlî (Kahire: el-Mektebetü't-Tevfikiyye, ty), 298-299.

³⁰⁰ Abdullah Akgül, "Kemal Yolculuğu Olarak Dini Tecrübe: Gazali Üzerinden Bir Okuma", *Bilimname*19/38 (Ekim 2019), 817.

³⁰¹Rağb el-İsfahani, *Müfredat*, 814.

³⁰²Hüseyin Halil, "Kur'ân'da Şehadet Kavramı", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*1/27 (Şubat 2018), 134.

³⁰³Halil, "Kur'ân'da Şehadet Kavramı", 148.

³⁰⁴el-Haşr59/22.

söylemesi iki âlemin varlığının bir delilidir. Halihazırda şehâdet âleminin ve gayb âleminin sonradan yaratılmış (hâdis) olması da Allah'ın ezeli olduğu anlamına da gelmektedir. Yine bu bağlamda Allah'ın varlığının ispatı için ortaya koyulan gaye ve nizam, hudûs ve imkan gibi deliller şehâdet âleminin yararlanılarak getirilmiş delillerdir.³⁰⁵

2.2.2. Gayb Âlemi

2.2.3. Gayb Kelimesinin Tanımı

Gayb kelimesi İslâmi literatürde ismi fail yerine geçen bir mastar olarak değerlendirilmiştir. Gayb'ın mazisi gâbe, muzarisi (şimdiki geniş zamanı) yegibu şeklinde ifade edilmektedir. Gayb kelimesinin çoğulu da, gıyâb ve guyûbdur. Arapça da kelimelerin hangi harfi cerler ile kullanıldığı önem teşkil etmektedir. Çünkü kelimeler harfi cere göre anlam değişmelerine uğrayabilmektedir. Bu bağlamda da Gâbe fiili an harfi ceri ile beraber geldiğinde, ...den çekilmek, terk etmek; gözüne görünmemek; ...den gizlenmek, bir şeyi unutmak veya kaybetmek gibi anlamlara gelmektedir.³⁰⁶ Aynı fiili fi harfi ceri ile bir kullanım ortaya koyduğumuzda da içinde kaybolmak, yok olmak, gizlenmek gibi anlamlara gelmektedir.³⁰⁷

Gayb, beş duyu organı ile varlığı algılanamayan ve aklın tam manası ile kavrayamadığı şeyler için kullanılır.³⁰⁸ Gayb ile ilgili haberler ancak Peygamberler vasıtası ile bilinebilir, zaten onların getirmiş olduğu haberlerden sonra inkâr etmek kişiyi kâfir yapmaktadır. Melekler de gayb alanına dâhil olan varlıklardır. Onların var olduğunun bilgisi de Hz. Peygamber'den gelmektedir. Bu noktada da aşağıda değinecek olduğumuz bilgi edinme yolları gaybâleminin kabulünde önemli bir rolteşkil etmektedir. Netice itibari ile gayb, fizik ötesi, gizli-sırlı şeyler için kullanılmakta³⁰⁹ ve peygamberler tarafından bildirilmektedir.

2.2.4. Gayb Âlemi Hakkında

Gayb âlemi kelâm ilmi içerisinde, nasıl ki şehâdet âleminin varlığı gerçek ise; gayb âleminin varlığı da o kadar gerçek kabul edilir. Sadece dünya hayatı için uygun olan duyu organlarımızla, gayb âlemi algılanamadığı için görülemeyen-bilinmeyen bir âlem olarak değerlendirilmektedir.

³⁰⁵Gün, *Kelam İlminde Gayb Âlemi*, 60.

³⁰⁶Ömer Yavuz – Dr. Fatih M. Bilgili, *İlmi Metodoloji Açısından Kur'an'da Gayb* (Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2011), 80.

³⁰⁷Rağıb el-İsfahani, *Müfredat*, 1091.

³⁰⁸Necati Kara, "Kur'an'da Gayb", *Yüzcüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (Ocak 1994), 56.

³⁰⁹Hilmi Kocaaslan, *İslâm'da Gaybe İman* (İstanbul: Emvac Yayınları, 2021), 21.

Gayb konusunu ele alan bazı âlimler, gaybı tasnife tabi tutmuşlar; mutlak gayb ve izâfigayb diye ikiye ayırmışlardır.³¹⁰ Bu tasnifte mutlak gaybı, durumu ile ilgili hiçbir yolla bilgi sahibi olamadığımız sadece Allah'ın peygamberlerine haber verdiği gayb şeklinde tanımlanmıştır. İzâfigayb ise, insanların genel hatları ile değil sadece belli kısımları hakkında bilgi sahibi oldukları şey diye tanımlanmış ve fiziki âlem - fizik ötesi âlem diye de tasnif edilmiştir. Hatta izâfigayb için 'izâfişehâdet' de denilmiştir. Çünkü bir insan, herhangi bir şey hakkında malumat sahibi olabiliyorsa bu durum onun için şehâdet mertebesine gelmektedir.³¹¹

2.3.GAYB ÂLEMINİN BİLİNMESİ MESELESİ

İnsanoğlu Allah'ın kendisine bahsetmiş olduğu duyu nimeti ile idrak alanına giren her şeyi bilir ve görür. O duyu organları ile çevresini algılar ve akıl nimeti ile de idrak eder. Ama bu noktada insanın duyuları ile algılayamadığı gaybi bir alan olduğundan bahsetmiştik. Peki, bu noktada insan ne yapacak? Nasıl bir yol izleyecek? İşte tam bu aşamada insan için sözüne güvenilen, saygı duyulan biri tarafından kendisine aktarılan haberler bilgi alanını oluşturmaktadır. Bu bağlamda biz de kulların bilgiyi edinme yollarına (esbab-ı ilim) kısada olsa değinmek istiyoruz.

2.3.1. Bilgi Edinme Yolları

Kelâm ilminde bilgi edinme yolları deyince; beş duyu (havass-ı selime), akıl ve haber-i sâdık (doğru haber), diye üç esbab-ı ilimden bahsedebiliriz. Bu sayılan üç başlık, kelâm ilminde bilgi edinme yolları olarak kabul edilmiştir.³¹²

2.3.1.1. Havass-ı Selime (Sağlam Duyular)

Duyular beş çeşitten meydana gelir: Görme, duyma, koklama, tatma ve dokunma.³¹³ Görmeyi gözle, duymayı kulakla, koklamayı burunla, tatmayı dille ve dokunmayı deri ile gerçekleştiren insanın, sahih bilgiye ulaşabilmesindeki en önemli yollardan birisi de bu duyuların kusursuz ve sağlıklı olmasıdır. Bu saydığımız tüm şeyler hayvanlarda da mevcuttur. Ancak onlarda akıl nimeti bulunmadığı için insan gibi algıladıkları şeyi işleyip, akıl süzgecinden geçirip bilgi haline dönüştürememektedirler. Kısacası bilgi edinme yollarının ilkini, sağlam duyular oluşturmaktadır.

³¹⁰Maşallah Turan, "Gayb İlminin Yorumlanmasındaki Tutarsızlıklar Muhammed Ali Sâbûnî Örneği", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 8/1 (Nisan 2016), 136-137.

³¹¹ Çelebi, *İslâm İnancında Gayb Alemleri*, 41.

³¹²İsmail Yücedağ, "Ehl-i Sünnet Açısından Bilgi ve Değeri", *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi* (Mart 2014), 154.

³¹³Gülşen Ökten, "Kur'an'a Göre Bilginin kaynakları", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* /39 (2015), 219.

2.3.1.2. Akıl

Akıl, insana doğuştan verilen en önemli nimetlerden bir tanesidir. İnsan, duyu organları vasıtası ile algıladığı her şeyi aklı sayesinde değerlendirerek bilgiye ulaşır ve hayatı anlamlandırır.³¹⁴ Yaratılış itibari ile insanın bu özelliği ile varlık sahnesine çıkması önem arz etmektedir. Çünkü İslâm, akla çok önem verir. Kulların Allah karşısında sorumlu olabilmelerinin ilk şartı akıl sahibi olmalarıdır. Ancak aklında bir hududu vardır. Bu hududu aştığında ise doğrudan uzaklaşmaya başlar ve yanlışa sapar. Bu bağlamda en önemli noktalardan birisi de; kişi aklı ile ulaştığı her şeyi mutlak doğru olarak görmemeli ve o bilgiliyi Kur'ân'ın ve sünnet'in süzgecinden geçirmelidir.

Aynı zamanda da akıl nimeti dünyevi işlerde elzem olduğu kadar dini meselelerde de elzemdir. Hatta Kur'ân-ı Kerîm'de, insanoğluna verilmiş olan aklı kullananlar övülmekte³¹⁵; aklını doğru bir şekilde kullanmayanlar ise yerilmekte ve hayvanlarla mukayese edilmektedir.³¹⁶ Yine “Kendilerine güven veya korku veren bir haber geldiğinde onu yayıyorlar. Hâlbuki onu Resûlullah'a ve aralarından yetki sahibi kimselere götürselerdi, içlerinden haberin mana ve maksadını çıkarabilenler şüphesiz onu anarlardı...”³¹⁷ şeklinde âyet-i kerîmede yer almaktadır. Buradan da anlıyoruz ki Kur'ân-ı Kerîm, ortaya çıkan sorunların çözümü noktasında ilim sahibi kimselerden yararlanılması gerektiğini söylemektedir.

2.3.1.3. Haberi Sâdık (Doğru Haber)

Haber sözlük anlamı olarak, bir şeyin hakikatine vâkıf olmak, iç yüzünü bilmek; bir şey hususunda aktarılan mesaj, söylenti, rapor gibi anlamlara gelmektedir.³¹⁸ Daha yalın ifade ile haber, geçmişte vuku bulmuş veya gelecekte zuhur edecek bir olayı bize bildiren söze denir. Haber insanlar tarafından bizlere ulaştığı için, olaylardan haber veren kimselerin zaruri bilgiye dayanmaları ve güvenilir olmaları önem arz etmektedir.³¹⁹

İmam Mâtürîdîde haberleri üçlü bir tasnife tutarak değerlendirmeye tabi tutmaktadır: Vahiy, haber-i rasûl ve genel haberler, şeklinde. Ona göre, kaynağı Allah olan haberler, Cebrail vasıtası ile Hz. Peygamber'e ulaşırken vahiy adını alır. Hz. Peygamber'den bize tebliğ

³¹⁴Hüsameddin Erdem, *Problematic Olarak Din-Felsefe Münasebeti* (Konya: Hü-Er, 1997), 28.

³¹⁵Al-i İmran 3/190-194.

³¹⁶el-A'raf 7/179; el-Enfal 8/22; el-Furkan 25/44.

³¹⁷en-Nisa 4/83.

³¹⁸Hasan Hüseyin Tunçbilek, “Bilgi Kaynağı Olarak Haber-i Sadık”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* /5 (Haziran 1999), 99.

³¹⁹Çelebi, *İslâm İnancında Gayb Âlemi*, 73.

olurken de haber-i rasûl adını alır. Genel haberler de insanların birbirlerine çeşitli şekillerde ulaştırdıkları haberlerdir.³²⁰

Son olarak da aktarmamız gereken şey, doğru haber'in ikiye ayrıldığı mevzusudur. Birincisi, mütevâtir haber; ikincisi de, haber-i rasûl'dür. İkincisini daha önce ifade etmiştik, birincisi üzerinde durmak istiyoruz. Mütevâtir haber, yalan üzere birleşmeleri aklen mümkün olmayan bir topluluğun, yine kendileri gibi olan topluluktan rivâyet ettikleri haberlere denir. Mesela insanoğlu pek çok şeyi görmeden, mütevâtir haber dediğimiz haber ile bilmektedir. Görülmeyen Hititler, Asurlar, Emeviler gibi devletleri de; Hz. Âdem, Hz. Yusuf, Hz. Muhammed gibi peygamberlerin varlığını da insanoğlu mütevâtir haber ile bilmektedir.³²¹ Ayrıca İslâm âlimleri de, mütevâtir haber yoluyla ulaşan haberlerin kesin ve zaruri olduğunu ittifakla kabul etmektedirler.³²² Netice itibari ile diyebiliriz ki, İmam Mâtürîdî'nin bilgi edinme yollarından birisini de haberi sâdık olarak ortaya koyması özellikle iman esasları açısından çok önemlidir. Çünkü bu prensibin kabul edilmiş olması İslâm'da gayb ve şehâdet âlemi içerisine giren her şeyin makul bir zeminde kabul edilmesini sağlamıştır. Meleklerin varlığı, âhiret gününün hak oluşu hatta peygamberlerin gönderilmiş olduğu gibi bize ulaşan tüm bilgiler haberi sâdık olarak değerlendirilmesi sebebi ile kabul edilmiştir.

2.4.GAYB'DAN HABER VERDİĞİNİ SÖYLEYENLERİN DURUMU

İnsanoğlu gelecek ile ilgili merak içerisindedir. Gelecekte kendisini bekleyen şeyleri öğrenme eğilimindedir. Ancak gaybi bilgileri bilen yalnızca Allah'tır. Kur'ân-ı Kerîm'de, "De ki: Göktekiler ve yerdekiler gaybı bilemezler, ancak Allah bilir..."³²³ buyrulmaktadır. Başta ifade ettiğimiz gibi merak içerisinde olan insanı, geçmişte olduğu gibi günümüzde de gaybı bildiğini söylemek suretiyle aldatanlar ne yazık ki vardır. Cahiliye dönemi Araplarının, müneccim, kâhin ve falcı olduğunu söyleyenlerin gökleri dinleyen cinlerden haberler aldıklarına yönelik bir inançları söz konusuydu. Yine bu inançlarının boş olduğunu Allahâyet-i kerîme'de ifade etmiştir.³²⁴ Gayb âlemi ile ilgili, yıldızlardan hüküm çıkarma (Keldânîler'den³²⁵ kalma bir anlayıştır³²⁶), bakla, kahve ve ok, yıldıznameye bakma, suya

³²⁰Esen, "Matürîdî'nin Bilgi Kuramı ve Bu Bağlamda Onun Âlem, Allah ve Kader Konusundaki Görüşlerinin Kısa Bir Tahlili", 46-47.

³²¹en-Nesefî, *Akâ'idü'n-Nesefî*; 4; İsmail Yücedağ, "Ehl-i Sünnet Açısından Bilgi ve Değeri", *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi* 3/1 (Mart 2014), 153.

³²²Çelebi, *İslâm İncasında Gayb Âlemi*, 73.

³²³Neml 27/65.

³²⁴er-Rahmân 55/33-36.

³²⁵Kadir Albayrak, "Keldânîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 5 Şubat 2023).

³²⁶Müslüme Kızmaz, "Cahiliye Dönemi'nde Bilgi Kaynağı Olarak Kabul Edilen "Kehânet ve Falcılık İncasının Epistemolojik Bağlamda Değerlendirilmesi", *Genç Mütefekkirlere Dergisi* 1/1 (Nisan 2020), 22.

bakma, iskambil kâğıdı, falcılık gibi birçok bâtil anlayış İslâm öncesi döneme aittir ancak bazı İslâmî gruplar tarafından da bunlar devam ettirilmiştir. Bu tip bâtil inançların daha çok Asuriler'den ve Mısırlılar'dan müslümanlara geçtiği ifade edilmektedir.³²⁷

Bazı gayb haberlerini şeytan ve cinlerin meleklerden dinleyerek aldıkları ve kendi taraftarlarına ulaştırdıkları bilinmektedir.³²⁸ Ancak isyanları sonrasında haber alma imkânlarının onlardan alındığı ve gökyüzündeki haberleri dinlemekten uzak tutuldukları ifade edilmektedir.³²⁹ Günümüzde meleklerin bilgileri dahilinde olan veya olmayan gaybi haberleri şeytan veya cin gibi varlıklardan aldıklarını söyleyen kimselerin bu ifadelerinin doğru olmadığı açıktır.

Netice itibari ile geçmişten günümüze ve tabii olarak gelecekte de bu söz konusu bâtil inançları devam ettiren kimseler olmuştur/olacaktır. Bilmeliyiz ki talep olmayan yerlerde bu tarz inançlar barınamaz, tutunamaz. Bu bağlamda müslüman dinini iyi öğrenmeli ve diğer insanlara da ışık tutmalıdır. Dinimiz her türlü bâtil anlayışla mücadele etmiştir. Sahih olan itikâdın nasıl olması gerektiğini bizlere öğretmiştir. Hiçbir şekilde dinimizde, cahiliyetten kalma hurafelerin; falcılık, kehânet gibi şeylerin yeri yoktur.³³⁰ İnsanlar gayb haberlerini öğrenmek isteme eğilimine girerlerse, kıyamet ve ahirette kendilerini bekleyen şeyleri haber veren âyetlere bakmaları iman etme anlamında daha doğru olacaktır. Çünkü insanların bilemeyeceği zaman ve mekânı aşan haberleri melekler ulaştırmaktadır. Takdir edilecektir ki iman edilmeye en layık gayb haberleri bunlardır.

2.5.KUR'ÂN-I KERİM'DE BAZI GAYB ÖRNEKLERİ

Kur'ân-ı Kerîm'in bizlere bildirmiş olduğu pek çok gaybi haber, gelecekle ilgili olan haberlerdir. Zaten insan zihninde de gaybdan haber, gelecekte haber şeklinde anlaşılmaktadır. Ancak Kur'ân-ı Kerîm'in kaynağı Allah'ın ilmi ezelisinden oluştuğu için O'ndan bize gelen haberler; geçmiş, gelecek ve şimdiki zamanı içermektedir.³³¹ Zaten insanın gaybi haberlere vâkıf olamama sebeplerinden bir tanesi de zamandır. İnsan için zamanın dışında kalan her şey gaybtır. Bu bağlamda da Kur'ân-ı Kerîm'ingaybdan verdiği haberler

³²⁷ Abdullah Çobanoğlu, *Halk Arasında Yaşayan Huraferler Üzerine Bir Alan Araştırması (Bursa/Osmangazi Örneği)*, (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 38.

³²⁸ Osman Oral, "Mâtürîdî'ye Göre Gayba İman", *Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 11/1 (Ocak 2021), 65.

³²⁹ Hicr 15/17-15; Sâffât 37/7-10; Cin 72/8-9.

³³⁰ Mehmet Bölükbaşı, "Cahiliye Devrinde Araplarda Kehânet ve Kâhinlik", *Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* 18/47 (2018), 142.

³³¹ Ali Sait Çalışkan, *Kur'ân-ı Kerîm'de İstikbale Dair Gayb Haberleri* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2001), 217.

i'câz yönüne ışık tutmaktadır. Bu haberlerin melekler vasıtasıyla Hz. Peygamber'e ulaştığı da konumuz özelinde dikkat edilmesi gereken bir noktadır. Meleklerle doğru bir zeminde iman etmenin önemi bu başlık altında da ortaya çıkmaktadır. Konumuzun devamında Kur'ân-ı Kerîm'dengayb örneklerini vererek devam edeceğiz.

2.5.1. Çocuk Müjdesi

Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. İbrahim ve eşi Sâre'ye çocuk müjdesinin verilmesi “Ayakta bekleyen karısı rahatlayıp güldü; bu sırada ona İshak'ın, İshak'ın ardından da Ya'kûb'un doğacağını müjdeledik,”³³² şeklinde aktarılmaktadır. Hatta devam eden âyetlerde Hz. Sare'nin bu müjdenin ardından nasıl şaşırıldığı ve görevli elçilerinde “Allah'ın işine mi şaşıyorsun”, diyerek mukabelede bulundukları ifade edilmektedir.³³³ Gelecekte haber vermiş olan bu müjde Allah'ın elçileri (melekler) vasıtasıyla ulaştırdığı bir lütuftur. Daha sonraki süreçte de verilen haberin gerçekleşmiş olması, Kur'ân-ı Kerîm'ingaybdan haber verdiğinin ibretlik bir göstergesi olduğu aşikârdır

2.5.2. Kardeşlerinden Zulüm Gören Hz. Yûsuf'a Verilen Müjde

Bilindiği üzere Allah Hz. Yusuf'a, rüyayı tabir etmeyi, daha önceden gelen haberlerin nasıl yorumlanması gerektiğini öğreterek ilim ve hikmet sahibi bir zat yapmıştır. Ama Hz. Yusuf kardeşlerinin onu kıskanması sebebi ile pek çok sıkıntılar çekmiş, onların düşmanlıklarına muhatap olmuştur. Yine görmekteyiz ki Allah ona gelecek ile ilgili haber vermiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de “Onu götürüp (kör) kuyunun dibine bırakmaya ittifakla karar verince bunu yaptılar. Onlar farkında değilken biz de Yûsuf'avahyettik ki, Onlara bu yaptıklarını elbet bir gün anlatacağız,” şeklinde buyrulmaktadır.³³⁴ Buradan hareketle şu çıkarımda da bulunabiliriz ki, Allah'ın vermiş olduğu bu haber Hz. Yûsuf'agayb olduğu kadar bu vahyin muhatabı olan Hz. Peygamber'e de o kadar gaybtır.³³⁵ Hatta Hz. Muhammed'e daha derin bir gaybi bilgidir. Çünkü zamansal anlamda farklı bir zaman diliminden haber ona gelmektedir.

³³² Hûd 11/71.

³³³ Hûd 11/72-73.

³³⁴ Yusuf 12/15.

³³⁵ Ersan Özten, *Peygamberlerin Gaybı Bilme İmkânı* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009), 23.

2.5.3. Hz. Yahya'nın, Hz. Zekeriya'ya Haber Verilmesi

Allah buyurdu ki: “Ey Zekeriyyâ! Biz sana Yahyâ adında bir oğul müjdeliyoruz. Bu adı daha önce kimseye vermedik.”³³⁶ Burada yer verdiğimiz âyet-i kerîmede de görüldüğü üzere Allah, Hz. Zekeriya'nın duasını kabul ederek³³⁷ ona bir oğul müjdeliyor. Daha öncede ifade ettiğimiz gibi burada da gaybdan haber verilmesi ile Kur'ân-ı Kerîm'in i'câz yönü ortaya çıkmaktadır. Bu haberlerin Hz. Peygamber tarafından tebliğ edilmesi de bilgi edinme yolları içerisinde ‘haberi sâdık’ olarak değerlendirilmektedir. Bu açıdan da ilke olarak konulmasının önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır.

2.5.4. Hz. Peygamber'in Muhafaza Edilmesi

Hz. Muhammed, peygamber olarak görevlendirilmesinin ardından tebliğ görevini yerine getirmeye başlamış ve zulümlerle karşılaşmıştır. Kendisine tuzaklar kurulmuş, suikastlara bile maruz kalmıştır. Kendisine yönelen bu zulümlerin en ağırları en yakınları tarafından planlanmıştır. İşte böyle bir süreç devam ederken Allah peygamberini muhafaza edeceğini Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle ifade etmiştir: “Ey peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et! Eğer bunu yapmazsan O'nun mesajını iletmemiş olursun. Allah seni insanlardan koruyacaktır. Şüphe yok ki Allah kâfirler topluluğunu hidâyete erdirmez.”³³⁸ Âyet-i kerîme'nin ne zaman nazil olduğu hakkında farklı görüşler olsa da, netice itibari ile Allah'ın peygamberini koruduğunu ve O'nu muzaffer ettiğini daha sonraki süreçte bakarak anlayabiliyoruz.

2.5.5. Kur'ân-ı Kerîm'in Tahriften Korunması

Allah, insanlık tarihi süresince pek çok peygamberler ve kitaplar göndermiştir. Bu süreçte vahiy içerisine beşer sözünün karıştırıldığı ve kitapların tahrif edildiği görülmektedir. Sadece istisna olarak Kur'ân-ı Kerîm böyle bir durumdan beridir.³³⁹ Ama tabi Ehl-i Sünnet itikâdı çerçevesinde, ilahi kitapların indiği ilk şekline iman etmek müslüman bir kimsenin özelliğidir.³⁴⁰

Kur'ân-ı Kerîm'in muhafazasına işaret olarak, “Kesin olarak bilirsiniz ki bu kitabı kuşkusuz biz indirdik ve onu mutlaka koruyan da yine biziz,”³⁴¹ buyrulmaktadır. Âyetin

³³⁶Meryem 19/7.

³³⁷Enbiyâ 21/90.

³³⁸Maide 5/67.

³³⁹Hicr 15/9; Hilmi Kemal Altun, "Bir Kelam Problemi Olarak İlâhî Vahyin Korunmuşluğu Meselesi", *Kader* 19/2 (Aralık 2021), 489.

³⁴⁰İlyas Çelebi, *Kitaplara İman* (Basım Yeri: DİB, Basım Yılı), 30; Sifil, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, 187.

³⁴¹Hicr15/9.

sadece o dönem için değil kıyamete kadar gelecek süreç içerisinde de muhafaza edileceği anlaşılmaktadır. Hem Hz. Peygamber'in tebliği aşamasında hem de daha sonraki süreçte Kur'ân-ı Kerîm'in muhafaza edilmesi, günümüzde de dünyanın neresine gidersek gidelim aynı âyetlerin tilavet ediliyor olması bize göstermektedir ki Allah, gaybi haber olarak değerlendirebileceğimiz Kur'ân-ı Kerîm'in korunması mevzusunu yerine getirmektedir. Bu bağlamda da bu durum yine ilahi kelâmın bir başka i'câz örneği olarak karşımızda durmaktadır.

2.5.6. Mekke'nin Fethinden Haber Verilmesi

Hz. Peygamber 610 senesinde risâlet vazifesiyle görevlendirilmiş ve diğer peygamberlerden istisna olarak bütün insanlığa gönderilmiştir. Özellikle 13 yıllık Mekke sürecinde, her türlü eza ve cefayı müşrikler, Hz. Peygamber'e ve ashaba yaşatmışlardır.³⁴² Bu durumun neticesinde Hz. Peygamber onların tuzaklarını boşa çıkartmak için Allah'ın rehberliğinde stratejiler üretmiş ve sonrasında da Mekke'den Medine'ye 622 senesinde hicret gerçekleştirmiştir. Bu hicret, doğdukları ve büyüdükları toprakları terk etmek anlamına geldiği için herkesi zorlamıştır. Bu bağlamda devam eden süreç içerisinde Allah, tekrardan Mekke'ye gireceklerini müslümanlara bildirmiştir. Mesela Kur'ân-ı Kerîm'de bu mesele ile ilgili gaybi haber olarak değerlendirebileceğimiz âyet-i kerîmelerden bir tanesi, “Allah, resulüne gerçeğe uygun rüyasında doğruyu bildirmiştir. Allah izin verirse hiçbir şeyden korkmaksızın, (umrenizi yaptıktan sonra) ya saçlarınızı kazıtarak veya kısmen kestirerek, güven duygusu içinde Mescid-i Harâm'a muhakkak gireceksiniz. Allah sizin bilmediğinizi bilmektedir ve bundan başka hemen gerçekleşecek bir fethi de takdir buyurmuştur,”³⁴³ şeklindedir.

2.5.7. Kıyamet ve Âhiretle İlgili Gayb Haberleri

Kur'ân-ı Kerîm'e baktığımızda gayb haberlerinin büyük bir çoğunluğunu âhiretle ve kıyametle ilgili haberler oluşturmaktadır. İnsan daha öncede ifade ettiğimiz gibi gelecekte kendisini bekleyen hadiselerin ne olduğu noktasında bir merak içerisinde. Bu bağlamda insana hem dünya hayatının bir sonu olduğu hem de çevresinde gördüğü-göremediği, bildiği-bilemediği her şeyin de bir sonu olacağı haber verilmiştir. Aynı zamanda da insanın yaşama arzusuna mukabil Allah'ın, ölümden bahsetmesi en önemli gaybi haberlerden bir tanesidir. Kur'ân-ı Kerîm'de, “Her canlı ölümü tadacak ve sonunda dönüp huzurumuza

³⁴²Eyüp Kurt, “İslâm Davetinin Mekke Döneminde Hz. Peygamber'in (s) Liderlik Stratejileri”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 23/2, (Haziran 2021), 547.

³⁴³Fetih 48/27.

geleceksiniz,”³⁴⁴ “Gökyüzü yarıldığında; yıldızlar dağılıp saçıldığında; denizler taşıldığında; kabirlerin altı üstüne getirildiğinde,”³⁴⁵“Onu göreceğiniz gün, her emzikli kadın emzirdiği çocuğu unutacak, her gebe kadın karnındaki çocuğu düşürecektir. Ve insanları sarhoş olmadıkları halde sarhoş gibi göreceksin; çünkü Allah’ın azabı (kıyametin dehşeti) çok çetindir,”³⁴⁶ buyrulmaktadır. Yukarıda misal olarak verdiğimiz âyet-i kerîmeler insanları bekleyen durumun ne olacağını haber vermektedir. Kıyamet ve âhiret hallerinden de haber vererek Kur’ân-ı Kerîm, i’câz yönünü tekrar gözler önüne çıkarmıştır.

2.6. KUR’ÂN-I KERÎM’DE GAYBDAN HABER VERİLMESİNİN SEBEPLERİ

a. Zaman kavramından bağımsız olarak gaybi haberlerin verilmesi öncelikle, Allah’ın kudretini göstermektedir. O’nun ilmi ezelisinin her şeyi kuşattığının bir delilidir.

b. Vahiy yoluyla meydana gelmiş olan Kur’ân-ı Kerîm’in, beşer gücünü aşan yönleri ortaya koyularak i’câz tarafı ön plana çıkartılmıştır.

c. Nefsinin isteklerine kapılan insanların kontrolden çıkarak; hiç ölmeyecek gibi yaşama düşüncesinin önü, gaybdan verilmiş olan haberler ile kesilmiştir.

d. Her şeyin bir sonu olduğuna işaret edilerek hakiki anlamda kalıcı olanın, yalnızca Allah olduğu bilinci aşılarmaya çalışılmıştır.

e. Geçmişte yaşamış olan toplumların ibretlik hallerinden haberler verilerek, bugünümüzde ve geleceğimizde aynı hataların tekrarına düşülmesi engellenmeye çalışılmıştır.

2.7.MURÂKABE KELİMESİNİN TAHLİLİ

Lügatte ‘denetlemek, kontrol etmek, gözlemek, gözaltında tutmak’ gibi anlamlara gelmektedir.³⁴⁷Tasavvufta da, insanın Allah’ın denetimi altında bulunduğunu bilmesi anlamında kullanılan bir terimdir.³⁴⁸ Aynı kökten gelen rakîb kelimesi de Allah’ın isimlerinden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. R-k-b fiil kökü ve türevleri lügatte gözlemek-gözetlemek-beklemek, kollamak, izlemek, koruma altına almak, dikkati belli bir noktaya almak gibi manalara gelmektedir.³⁴⁹Kur’ân-ı Kerîm’e baktığımız zaman r-k-b kökü ve türevleri mürtekıbûn, yer kubûne, yeterakkabû, yer kubû, fertekıb, fertekıbhüm, vertekıbû,

³⁴⁴Ankebut29/57.

³⁴⁵İnfitar82/1-4.

³⁴⁶Hac 22/2.

³⁴⁷ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*(Ankara: Aydın Kitabevi, 2017), “Murakabe”, 798.

³⁴⁸ Süleyman Uludağ, “Murâkabe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*(Erişim 20 Ocak 2023).

³⁴⁹ Erkan, *el-Beyan*, 1271; Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük* (İstanbul: Dağarcık Yayınevi, 2020), 371.

terkub ve rakîb şeklinde muhtelif bağlamlarla on beş defa yer almaktadır.³⁵⁰ On beş yerde de birbirine yakın üç anlamda kullanıldığına ve bunlardan üçünün Allah için, birisinin melekler³⁵¹, geriye kalanlarının da insana isnat edilerek kullanıldığına şahit olmaktayız. Bu âyetler değerlendirildiğinde:

1. Bir hadisenin vuku bulacağını beklemek, gözlemek ve gözetlemek manasında kullanılmıştır.³⁵²
2. Dikkat etmek, hesaba katmak, düşünmek ve göz önünde bulundurmak manasına kullanılmıştır.³⁵³
3. Son olarak da muhafaza etmek, takip etmek, kontrol etmek anlamlarında kullanıldığını görmekteyiz. Bu anlamlarında üçü Allah için, birisi de melekler için kullanılmaktadır.³⁵⁴

2.8.KUR'ÂN-I KERİM'DE MURÂKABE ÖRNEKLERİ

İnsanlar için en güçlü murâkabe dairesi Allah'tır.³⁵⁵ Aşağıda yer vereceğimiz âyetlerde Allah'ın kulunu ezeli ilmi ile kuşattığını ve O'na hiçbir şeyin gizli kalmadığını göreceğiz. Kulun özünde bir kontrol mekânizması oluşturması için Kur'ân'ın haber verdiği bilgiyi iyi idrak etmesi gerekmektedir. Murâkabe ile ilgili Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan bazı âyetler şöyledir:

“Kuşkusuz yerde olsun gökte olsun hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz.”³⁵⁶ Bu âyette yerde ve gökte olan hiçbir şeyin Allah'ın ilmi dışında kalmadığı ve her anına şahitlik ettiği ifade edilmektedir. Günümüzde teknolojinin de gelişmesi vesilesi ile yerin ve göğün sadece insan gözünün gördüklerinden ibaret olmadığı anlaşılmış, bu bağlamda da dünyayı küçücük bir nokta bırakan kâinatta cereyan eden her olayı Allah'ın biliyor olması ayrıca önemli ve üzerinde tefekkür edilmesi gereken bir hadisedir. “Size geldiklerinde ‘İman ettik’derler. Oysa onlar inkârla girmiş, yine onunla çıkmışlardır. Allah onların neler gizlemiş olduklarını daha iyi bilir.”³⁵⁷ Bu âyet Allah'ın sadece görünen ve yapıları değil, görünmeyen ve fiiliyata geçmemiş zihin ardından saklanan niyetleri de bildiğini bize haber vermektedir. “ Sen, O,

³⁵⁰ Mevlüt Erten, “Kur'ân'da İnsan Yetiştirme Düzeni Olarak Murakabe”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/2 (2014), 321.

³⁵¹ Bkz.: Kâf 50/18.

³⁵² Bkz.: Duhân 44/59.

³⁵³ Bkz.: Tevbe 9/10.

³⁵⁴ Bkz.: Nisâ 4/1; el-Ahzab 33/52; Mâide 5/117; Kâf 50/18.

³⁵⁵ Adem Ergül, “Öz Denetimi Güçlendirici Bir Vasıta Olarak Kur'ân'da Şehâdet, Ru'yet, Basiret ve Murâkabe”, *İslâm Araştırmaları Dergisi* 0/36 (2021), 23.

³⁵⁶ Âl-i İmrân 3/5.

³⁵⁷ Mâide 5/61.

mutlak güçlü ve engin merhamet sahibi olan, huzurunda durduğun ve secde edenler içinde halden hale girdiğin zaman seni gören Allah’a güvenip dayan.”³⁵⁸ Hz. Peygamber’e hitaben ifade edilen bu âyet-i kerîme de Allah her şartta ve durumda O’nu gördüğünü ifade etmektedir. İfade edilen bu durum her insan için de geçerlidir.

“Allah, gözlerin kötü niyetli bakışını ve kalplerin sakladıklarını bilir.”³⁵⁹ İnsanların yapmış oldukları fiiller de bizler, sadece görünen kısmına vâkıf olabiliriz. Ancak daha derinlerdeki niyetlerini, murat ettikleri hakikati bilemeyiz. Bu âyet-i kerîme de ise Allah, kendi murâkabesinin kalpleri kapladığını ve gözlerin hangi niyetle baktığını bildiğini ifade etmektedir. Hâsılı insanoğlu, hiçbir şeyi Rabbinden gizleyemez; ‘ameller niyetlere göredir’³⁶⁰ hadîs-i şerifinin de bu bağlamda doğru anlaşılması gereken bir kelâm olduğu açıktır.

“Gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra arşa istivâ eden O’dur. Toprağa giren ve ondan çıkan, gökten inen ve ona yükselen her şeyi bilir. Nerede olursanız olun O sizinle beraberdir. Allah yaptıklarınızı görmektedir.”³⁶¹ Kayıtlı varlıklar için zaman ve mekân önem arz etmektedir. Çünkü bu varlıklar zamanın akışı içerisinde zamanı kontrol edemez ve yapabileceği tek şey de kendisi için belirlenmiş olan zamanı değerlendirmeyi planlayabilmektir. Mekân anlamında da duyu organlarının el verdiği ölçüde bulunduğu alanın dışına vâkıf olabilir. Ama insanoğlu duyu organlarını aşan mekânlardan haberdar olamaz. Kendisini hiçbir zamanın ve mekânın kayıtlayamadığı yegâne varlık Allah’dır. Yaratmış olduğu varlıkların hangi zaman diliminde nerede, nasıl bir şekilde bulunduğunun onun için bir farkı yoktur. Çünkü O, ‘Nerede olursak olalım, bizimle beraberdir.’ Bu sebeple de Allah insanın, ‘kimse görmez, kimse bilmez’ şeklinde düşünerek yapmış olduğu tüm kötülükleri gören ve bilen bir varlık olduğu için; bu tarz düşüncelerin hepsi boş bir kuruntudan öteye geçememektedir.” Çünkü rabbin her şeyi yakından izlemektedir.”³⁶² Konumuz bağlamında son olarak yer verdiğimiz bu âyet-i kerîmede de Allah, diğer âyet-i kerîmeler de olduğu gibi bir ihtarda bulunmaktadır ve kullarının yapıp ettiklerine dikkat etmeleri gerektiğini dolaylı olarak ifade etmektedir.

Yukarıda da işaret edildiği üzere her şeyi ilmi ezeli ile bilen ve gören Allah, insanların söz ve davranışlarının her detayına vâkıftır. Hatta O, insanın kalbinde ve zihninde gizlediğini de bilmektedir. Bu bağlamda da kulun bir şey saklaması mümkün

³⁵⁸eş-Şuarâ 26/217-219.

³⁵⁹Mü'min40/19.

³⁶⁰Bkz.:Neseî, Sünen, Tahâret 60, Talâk 24, Eymân 19.

³⁶¹el-Hadîd 57/4.

³⁶²el-Fecr89/14.

görünmemektedir.³⁶³ Her an murâkabe altında olduğunu daha iyi kavraması için bir insanın öncelikle murâkabeyi yapan varlığı anlamlandırması gerekir. Sınırları olan bir varlığın (insanın) sınırsız olan bir varlığı (Allah) tam anlamı ile kavraması mümkün değildir. Ancak ‘iman’ dediğimiz mevzu böyle bir durumda daha net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda da kulların gündelik yaşantılarında Allah’ın rızası dışında işler yapmasının en önemli sebeplerinden birisi de ‘Allah’ dediğimiz varlığın kudretini anlayamamalarıdır. Çünkü şu soruyu kendimize yönelttiğimizde ‘Allah her şeyi görüyor, biliyorsa ve ben inanç sahibiysem nasıl yanlış işler yapabilirim?’ Eğer ki yanlış işler yapıyorsam Allah’ın kudretini iyi anlamadığım ortaya çıkmaktadır. İşte bu durum insanın, gündelik yaşantısında yanlış işler yapmasına sebep olmaktadır. Allah’ın murâkabesini anlamayan insan, meleklerinde murâkabesini anlayamamaktadır. Öncelikle insan, Allah’ı zihninde doğru bir zemine oturtmalı kigündelik hayatında meleklerin murâkabedeki yerini iyi idrak edebilsin.

2.9. MURÂKABE TÜRLERİ

İnsanların murâkabe altında olması durumu kendi içerisinde üç şekilde değerlendirilebilir. Bunlar; Allah’ın murâkabesi, meleklerin murâkabesi ve insanın kendini murâkabesi şeklinde özetlenebilir. Allah’ın murâkabesini el-Âlim, el-Hâfiz, el-Basîr, es-Semî’, el-Habîr, eş-Şehîd, el-Vekîl, el-Kayyûm-el-Kâim, el-latîf, el-Muhîr, el-Hakîm, el-Karîb, el-Müheymin, el-Mukîr gibi isimlerini ele alarak değerlendirdiğimizde her an gözetleyen ve her şeyden haberdar olan bir varlık olarak karşımızda durmaktadır. Meleklerin murâkabesini çalışmamız içerisinde yer verdiğimiz için bu başlık altında üzerinde durmayacağız. Son murâkabe türü olarak insanın kendini murâkabe etmesi de akıl ve öz benliğine yerleştirilen kalp ile gerçekleşen bir denetlemedir.³⁶⁴ Kişinin aklını ve kalbini bir bütün olarak kullanmasıylemlerinin yönünü belirlemede daha sağlıklı değerlendirmeler yapmasının yolunu açacaktır. Meselamuhtaç birisine yardım etmek isteyen bir kişi, kalbinde oluşan ‘acıma’ duygusuyla beraber aklını kullanmazsa elinde olan her şeyi vererek kendisini muhtaç duruma düşürecektir.³⁶⁵ Ancak aklını ve kalbini bir bütün olarak kullandığında ise hem muhtaç kişinin ihtiyacını gidermiş hem de Allah’ın rızasını malını infak etme anlamında kazanmış olacaktır. Burada en önemli hususinsanın, aklını ve kalbini Allah’ın rızasını kazanmada aktifleştirmesidir. Netice olarak akli ile ahiretini düşünerek hareket eden³⁶⁶, kalbi ile de kendisine verilen nimetler karşısında nankörlükten uzak durması gerektiğinin idrakinde olan bir kulun, murâkabe-i nefis becerisini kullandığını ifade edilebiliriz.

³⁶³İbrâhîm 14/38.

³⁶⁴Ergül, “Öz Denetimi Güçlendirici Bir Vasıta Olarak Kur’ân’daŞehâdet, Ru‘yet, Basîret ve Murâkabe”, 25.

³⁶⁵İsrâ 17/29.

³⁶⁶Bkz.: İbn-i Mace, Zühd 31.

Bu murâkabelerin en başında Allah'ın murâkabeti bulunur ve diğerlerini içine alır. Allah'ın murâkabeti kapsayıcı olmasına rağmen, meleklerin murâkabetini ele alarak bir çalışma yapmamızın sebebiyle ilgili akıllara bir soru gelebilir. Bu durumu şöyle temellendirmeyi uygun görüyoruz. İnsan zihninin somut şeyleri anlaması ve anlamlandırması soyut şeylere nazaran çok daha kolaydır.³⁶⁷ Soyutlar üzerine düşündüğümüzde de Allah'ın meleklerden daha soyut bir varlık olduğu aşîkârdır. Bir tarafta muhdes olan melekler, diğer tarafta ise melekleri de yaratan Allah vardır. Bu bağlamda da melekler ile insanların en önemli ortak noktası bir başlangıç ve sona sahip olmalarıdır. Yine meleklerin küçüklükten beri algılanış şekillerine baktığımızda Allah ile melek ifadelerinin birbirine karıştırıldığı görülmektedir.³⁶⁸ Hatta çocuklar üzerinde yapılan araştırmalarda Allah'ı tanımlarken, melekler üzerinden bir benzetmeye giderek tanımlayanlar olmuştur.³⁶⁹ Bu bağlamda da çocukların zihinlerinde, melek kavramı Allah kavramına göre daha anlaşılır bulunduğunu söyleyebiliriz. Bir başka açıdan manevi varlıkları insanlara ait özelliklerle açıklamak demek olan antropomorfizmin³⁷⁰ kullanım alanlarına baktığımızda melekler için (kanatlı, sihirli, güzel bir kız) sıklıkla kullanıldığını ifade edebiliriz.³⁷¹ Ancak Tanrı ile ilgili antropomorfizm kullanımlarının en yoğun olduğu toplumlardan olan Antik Yunan'da bu duruma karşı çıkanlar olmuştur. Xenophanes gibi filozoflar Tanrı hakkında konuşmanın zor olduğunu ifade etmektedir.³⁷² Burada İslam dininde antropomorfizmin bakış açısından çok 'tenzih' anlayışının hâkim olduğunu da ifade etmemiz gerekir. Münezzehtutma anlayışında kendini yoğun bir şekilde Allah'ın tasvirinde ortaya koymaktadır.³⁷³ Bu noktadan hareketle toplumlar içerisinde melekler hakkında konuşmak ve fikir yürütmek daha rahat olduğu için, meleklerin murakabesini önceleyen bir çalışma yapmaya çalışıyoruz. Halkın gündelik hayatında ve edebiyatında meleklerin nasıl yer bulduğunu ifade etmek için ilerleyen bölümlerde gerekli izahatlar yapılacaktır.

³⁶⁷ Ayşe Ayçiçeği -SelgünYüceil, "Soyut Kelimeler de Somut Kelimeler Kadar Hatırlanabilir Mi?", *İÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi* 21/0 (1999), 234.

³⁶⁸ Abdülkadir Çekin, "İlköğretimin Farklı Sınıflarındaki Öğrencilerin Temel Dini Kavramları Anlama Düzeyleri", *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/1 (Bahar 2012), 39.

³⁶⁹ Celal Çayır, "Çocuklarda Tanrı Tasavvuru Üzerine Bir Araştırma", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/2 (2013), 50.

³⁷⁰ Ömer Faruk Harman, "Teşbih", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 1 Mart 2023).

³⁷¹ Recai Doğan - Habibe Erva Uçak, "Erken Çocukluk Döneminde Ailede Din (Ahlak ve Değerler) Eğitimi", *Journal of Islamic Research* 0/33 (2022), 412; Fatma Nur Bedir, "Yetişkinlerin Çocukluk Anılarındaki Tanrı İmgelerinin Analizi", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/32 (Şubat 2017), 736.

³⁷² Rıfat Atay - Esra Çiftçi, "Din Dili Çerçevesinde Süleyman Çelebi'nin Mevlid'inde Tanrı Kavramının Serüveni", *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 0/44 (Ocak 2013), 297.

³⁷³ Ruhullah Öz, *Antropomorfist Tanrı Tasavvuruna Karşı Fahreddin e-rRâzî'nin Tenzih Anlayışı* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 338.

2.10.MELEKLERE İMANIN GÜNDELİK HAYATA YANSIMALARI

Buraya kadar melek kavramından, meleklerin özelliklerinden, sınıflarından; âyet-i kerîmelerde ve hadîs-i şeriflerde meleklerin geçtiği bağlamlara yer vermeye çalıştık. Yine meleklerin dayandığı itikâdî temelleri Ehl-i sünnet, Şîa ve Mu'tezile anlayışları çerçevesinde inceledik. Âlemden, gaybdan ve murâkabeden bahsederek, meleklerle imanın insan hayatına yansımaları konusuna zemin hazırlayarak hangi temellere dayandığına ışık tutmaya çalıştık. Bu konu başlığımız tezimizin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Bundan sonra aile hayatına, okul hayatına, iş hayatına, çarşı-pazara, ibadet hayatına, siyasete; isim koymaya ve mevlid-i şerife etkisi bağlamında meleklerle iman mevzusunu değerlendireceğiz.

2.10.1. Meleklerle İmanın Aile Hayatına Etkileri

İslâm dini, evlilik ve aile hayatına büyük önem vermiş³⁷⁴ ve onun muhafaza edilebilmesi için 'Aile hukuku' dediğimiz bir hukuk dahi oluşturmuştur. Her insan yaratılışı itibari ile değerlidir, özeldir ilkesinin tezahürü İslâm'da en ince detayına kadar görülmektedir. İnsanın değerli olmasını, özel olmasını sağlayan en önemli hasletlerin başında iffet ve ahlak geldiği; bu değerlerinde aile kurmakla tam manası ile korunabileceğini ifade edegelmiştir. Evlilik noktasında bizzat Hz. Peygamber ümmetine örnek olmuş ve hadîs-i şeriflerinde de evliliğe teşvik edici ifadeler kullanmıştır. Yine Kur'ân-ı Kerîm'de aile kurmayı teşvik edici olarak değerlendirebileceğimiz âyet-i kerîmeler yer almaktadır.³⁷⁵

Aile içerisinde ebeveynlerin inandıkları doğrultuda yaşamaları çocuklarına örneklik anlamında önem arz etmektedir. Çünkü çocuklar, hayatla ilgili ilk deneyimlerini ailede alırlar.³⁷⁶ Bu deneyimlerin en önemli parçalarından birisi de dini hayatlarıdır. Anne baba aile içerisinde dini kavramları kullanarak ve yaşayarak yansıtabilirse, çocuğun bu kavramlardan haberdar olması ve aklında kalması mümkün hale gelecektir. Yapılan araştırmaları incelediğimizde, çocukların melek kavramını ailelerinden öğrendikleri ortaya çıkmaktadır. Mesela Kur'an Kurslarında yapılan bir araştırmada, Kur'an Kurslarının eğitim-öğretim programlarında melekler ile ilgili bir konu olmamasına rağmen, eğitim gören çocukların melek kavramını bildikleri anlaşılmıştır. Çocuklarla yapılan görüşmeler neticesinde melek kavramını, ailelerinden ve çevrelerinden duydukları tespit edilmiştir.³⁷⁷ Yine yapılan başka

³⁷⁴Ahmet Rıfat Geçioğlu – Ertuğrul Döner, "İslâm'da Evlilik ve Aile Bağlamında Günümüzde Tartışılan Konular Üzerine Psiko-Sosyal Bir Değerlendirme", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*19/2 (2019), 605.

³⁷⁵en-Nahl 16/72; Nûr 24/32; er-Rum 30/21.

³⁷⁶Erdoğan Özel – Hikmet Zelyurt, "Anne Baba Eğitiminin Aile Çocuk İlişkilerine Etkisi", *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi* /36 (Ocak-Haziran 2016), 13.

³⁷⁷Nuran Çelik, *4-6 Yaş Grubu Çocukların İnanç Esaslarını Algılayış Biçimleri* (Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 97.

bir araştırmada elde edilen verilere göre ise, 4-6 yaş grubundaki çocukların melek kavramından haberdar olmadıkları belirlenmiştir.³⁷⁸ İki farklı sonucun çıkması durumu araştırmanın yapıldığı yerlerin seçimi ile ilgili olduğunu düşünüyoruz. İlk araştırmada seçilen yer Kur'an Kursları diğer yerde seçilen yerler ise Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı okullar olduğu görülmektedir. Bu durumda Kur'an Kurslarında eğitim gören çocukların ailelerinin, bu kursların eğitim türü dikkate alındığında çocuklarını buralara yönlendirirken dini hassasiyetlerinin daha kuvvetli olabileceği bu bağlamda da aile ortamında dini konuların daha fazla gündeme gelme olasılığının yüksek olduğunu ifade edebiliriz. Sonuç olarak melek inancının temellerinin ailede sağlam ve doğru bir şekilde atılması; anne babanın hal ve hareketlerine dikkat ederek bunu melekler tarafından takip edilmeleri gerçeği ile açıklamaları çocukların daha sonraki süreçlerde dini hayatlarının olumlu yönde şekillenmesini sağlayacaktır.

Meleklerle iman konusunun aile hayatına doğrudan bir etkisi olduğu şüphesizdir. Bu etki, aile devamlılığın ve huzurunun muhafazası için önem arz etmektedir. Öncelikle ifade etmeliyiz ki meleklerle iman, kuru kuruya bir imandan ziyade; varlıklarını kabulden sonra her daim melekler tarafından da murâkabe altında olduğumuz bilinci ile hayatı sürdürmektir. S zlerimize, davranışlarımıza ve hareketlerimize dikkat etmek demektir. Sevaplarının ve günahlarının her daim yazıldığı bilinci ile hareket eden bir insanın elinden ve dilinden eşine ve çocuğuna karşı Allah'ın razı olmayacağı bir davranış meydana gelemmez. Bu bilinçle hareket eden bir insan, Hz. Peygamber'in "Bir Müslüman, Allah'ın rızasını umarak ailesinin geçimini sağlarsa, yaptığı harcamalar onun için birer sadaka olur,"³⁷⁹ müjdesine nail olarak ve Allah'ın rızasını kazanarak amel defterini güzel şeylerle dolduracaktır. Buradan hareketle aile bireylerinin birbirine karşı hassas davranmadığı bir ortamda aile içi şiddetin yaygınlaşması ve boşanmaların artması kaçınılmaz bir hal alacaktır. Elimizde bulunanT ik verilerine göre 2021 yılı içinde evlenen çift sayısı 561 bin 710 iken, boşanan çift sayısı ise 174 bin 85 olarak gerçekleşmiştir.³⁸⁰ Rakamlardan da anlaşılacağı üzere boşanma oranlarının bir hayli fazla olması aile içinde sıkıntılar olduğunun bir kanıtıdır.

İnsanoğlu nefsinin tazyikine uyması durumunda daima bir murâkabe altında olduğunu unutur ve davranışlarına dikkat etmez. Bu bağlamda meleklerle iman bahsinin vahiydeki rolü tartışılmaz olduğu kadar, insanın gündelik yaşantısında da önemi bir o kadar önem arz

³⁷⁸Mehmet Nas, " ocukluk Dönemi Gelişimi ve Din Eğitimi", *Talim: Journal of Education in Muslim Societies and Communitie* 2/2 (Aralık 2018), 303.

³⁷⁹Bkz.: Buhârî, İman, 4.

³⁸⁰T rkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), *Türkiye Aile Yapısı Araştırması-2021* (Nisan 2022).

etmektedir. Daha önceki bölümlerde yer verdiğimiz âyetlerden de anlaşılacağı üzere Allah'ın melekleri insanlara şahit tutmasının derin hikmetleri vardır. Aile içinde eşine şiddet uygulayan bir bireyin, evladına sözlü veya fiziksel şiddet uygulayan bir anne babanın, meleklerin murâkabesini anlama ve kavrama noktasında sıkıntıları var demektir. Bu açıdan aynı evi paylaşan aile bireylerine diyebiliriz ki; 'evinizde eşinize veya çocuğunuza karşı yapmış olduğunuz her davranış sağınızda ve solunuzda bulunan melekler tarafından istisnasız kayıt altına alınmaktadır. En önemli denetleme mekânizmalarının başında melekler gelmektedir', şeklindeki uyarıların fayda vereceği kanaatindeyiz. Ayrıca meleklerin denetleme mekânizması olarak etkin olması durumunu her dinde önemli bir konumda görülmeleri ile açıklayabiliriz. Konumuz bağlamında özellikle İslâm dini için düşündüğümüzde vahiy getirmeleri, kâinatın işleyişinde görevli olmaları ve insanları takip etmeleri gibi sebepler onları önemli hale getirmektedir. Allah'ın her şeyi meleklerle kayıt altına alması insan, melek ve Allah arasındaki sistemden kaynaklanmaktadır. Bakıldığında meleklerin kayıt altına almaları durumu, Allah'ın kuşatıcılığı³⁸¹ ve hesap günü uzuvların her şeyi haber vereceği³⁸² gerçeğini düşününce insana 'gereksiz' diye düşündürebilir. Ancak meleklerin murâkabesi meselesinin büyük resmin küçük bir parçası olduğu kanaatindeyiz. Şöyle ki insan, kendisine haber verilen murâkabe çeşitlerini (melekler ve uzuvlar) idrak edebildiğinde küçük parçaları tamamlayarak büyük resmi görebileceği kanaatindeyiz. Büyük resmi de Allah'ın kulunu her an takipte olması ve yaptığı-yapamadığı her şeyi bilmesi şeklinde tanımlayabiliriz.³⁸³ Yani buradaki amacın insanın zihninde, Allah'ın aracısız olan murâkabesini daha iyi anlamasını sağlamak olduğunu düşünüyoruz. Çünkü bu bir seviye gibidir. İnsan öncelikle kendi etrafından başlayarak sağında ve solunda yer alan meleklerin takibini kavrayınca artık en üst seviye diyebileceğimiz bakmasının, duymasının ve düşünmesinin Allah'ın bilgisi dâhilinde olduğunu bilecektir. Kur'ân'da Allah'ın kendi varlığını ispat ederken insanın öncelikle, kendi fitratına ve çevresine bakıp tefekkür etmesini istemesini³⁸⁴ bu duruma misal olarak verebiliriz.

2.10.2. Meleklerle İmanın Okul Hayatına Etkileri

İnsanoğlu doğumundan ölümüne kadar öğrenen bir varlıktır. Hatta bu durum 'ilim beşikten mezara kadardır'³⁸⁵ şeklinde de ifade edilmiştir. İlim tahsil eden biri, tahsil

³⁸¹Kâf 50/16-17.

³⁸²Yâsîn 36/65.

³⁸³Âl-i İmrân 3/29; İbrâhîm 14/38.

³⁸⁴Âl-i İmrân 3/190-191; Ankebût 29/19-20.

³⁸⁵Ahmet Hamdi Akseki, *İslâm: Fitri Tabii ve Umumî Bir Dindir* (İstanbul: İrfan, 1966), 314.

etmeyenlerden ayrılmaya başlar ve bu da fark edilir.³⁸⁶ Eğitim alma yönünden insanların aileden sonraki noktası okullardır. Okullar, okul öncesinden başlayıp lisansüstü programlarına kadar yükselip devam etsede bizim meleklere iman hususunda vermek istediğimiz mesajın odak noktası lise ve üniversite de okuyan gençlerimiz ve ders veren her alandaki hocalarımızdır. Öncelikle Kur’ân-ı Kerîm’de eğitime teşvik niteliğindeki âyetlerden örnekler vermek istiyoruz:

“...Rabbim! İlmimi arttır” de.³⁸⁷

“...De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu!...”³⁸⁸

“...Allah içinizden (gerçekten) iman etmiş olanları ve ilim sahibi olanları yüksek derecelere çıkarsın...”³⁸⁹

“...Kulları içinden ancak bilenler, Allah’ın büyüklüğü karşısında heyecan duyarlar...”³⁹⁰

Yukarıda yer verdiğimiz âyet-i kerîmelerde de görüldüğü üzere İslâm dini, ilim öğrenmeyi ve öğretmeyi çok önemli görmektedir. Toplumda faydalı hale gelmenin önemli yollarından birisi de ilmi ile amil olmaktır. Bu bağlamda talebeye de hocaya büyük sorumluluklar düşmektedir.

Meleklere iman mevzusunda talebenin murâkabe altında olduğunu bilerek ilim tahsil etmesi, devamlı ve gayretli olmasına yansıyacaktır. Çünkü onun için zaman kıymetlidir. Zamanını boş işlerde harcaması durumunda Allah’ın rızası dışına çıkacağını bilir. Yine talebe, arkadaşları ile arasındaki söz ve davranışlarına dikkat eder. Günümüzde gençlerin birbirlerinden iyi veya kötü yönde etkilendikleri bilinen bir gerçektir. Bu durumda da gözetim altında olduğunu bilen bir genç, kimlerle arkadaşlık yapacağına, hangi ortamlarda bulunacağına karar verirken dikkatli davranır. “Kişi dostunun dini üzeredir. Öyleyse her biriniz, kiminle dostluk kuracağına dikkat etsin,”³⁹¹ hadîs-i şerifinin gereğini yerine getirmeye çalışır. Ders veren hocalar bağlamında da meleklere iman konusu önem arz etmektedir.

³⁸⁶Adem Asmaz, *John Dewey’in İlerlemeci Eğitim Felsefesine Dayanan Öğrenci Merkezli Eğitimin Öğrencilerin Türkçe Dersindeki Akademik Başarısına Etkisi* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 11.

³⁸⁷Tâhâ20/114.

³⁸⁸Zümer39/9.

³⁸⁹Mücâdele58/11.

³⁹⁰Fâtır35/28.

³⁹¹ Bkz.: Ebu Davud, Edeb, 19, Tirmizi, Zühd, 45.

Çünkü her hoca yetiştirdiği talebeden sorumludur. Onun zihin dünyasını doğru ve faydalı bilgilerle doldurmak mecburiyetindedir. Her söz ve davranışında Allah'ın denetimi altında ve meleklerin de kendisine şahit olduğunu bilen bir hoca, elinden gelen gayreti talebesi için gösterecek ve onu en iyi şekilde yetiştirmeye çalışacaktır. Zaten ilim sahibi bir hocanın, gerek âyet-i kerîmelerde gerekse hadîs-i şeriflerde kendisine verilen değere layık olabilmesinin yolu da hocalığının hakkını verebilmesi ile mümkündür.

Meleklerle iman konusunu okul hayatına taşıyarak hoca ve talebe için Hz. Peygamber ile Cebrâîl üzerinden de bir değerlendirmeye tabi tutabiliriz. Cebrâîl'in Kur'ân'ı tilâvet etmesi ve Hz. Peygamber'in dinlemesi eğitimin ilk temelini oluşturur.³⁹² Cebrâîl'in kendisinde olan vahyi/bilgiyi Hz. Peygamber'e aktarması, bu hususta bir eksiklik göstermemesi günümüzde ders veren hocalara da örneklik teşkil etmektedir. Hz. Peygamber ile her bir araya geldiklerinde mâlâyâniden uzak durarak, görevlerini yerine getirmeleri, derse giren bir hocanın sınıfta takınması gereken tutuma bir örnektir. Yine Cebrâîl ile Hz. Peygamber'in her Ramazan ayında karşılıklı Kur'ân okumaları³⁹³, bir çeşit eğitim diyebileceğimiz bu uygulamada bıkkınlık göstermeden devam etmeleri hoca ve talebe için önemlidir. Özellikle ifade etmemiz gerekir ki, Cebrâîl ile Hz. Peygamber arasındaki münasebet ne kadar önemli ise ders içerisinde hoca-talebe arasındaki ilişkide o kadar önemlidir. Çünkü her ikisinde de Allah'ın yarattığı varlıklar üzerine yüklemiş olduğu sorumluluklar mevcuttur ve insanlığın hayrı için bir çaba vardır.

Melek kavramının okul hayatında öğrencinin öğretmenine 'melek gibi öğretmen' şeklinde kullanımda bulunduğunu görmekteyiz. Mesela bir okulda öğrenci öğretmenine sarılarak 'sen bir meleksin' ifadesini kullanarak sevgisini ifade etmektedir.³⁹⁴ Anlaşılmaktadır ki, çocuğun o an sevgisini dile getirmek için kullanabileceği en güzel kavram melek olmaktadır. Bu durum meleklerin bir öğrencinin zihninde nerede konumlandırıldığını göstermesi açısından önemlidir. Yine okulda görevini iyi yapan ve okul dışında da projeler yürüten öğretmenler için, 'kanatsız melek'³⁹⁵, 'sanki bir melek'³⁹⁶ şeklinde övgü cümleleri kurulmaktadır. Bu bağlamda öğrencinin hocasına 'melek'benzetmesi yaparak sevgi duyduğunu göstermesi öğretmen-öğrenci arasında sağlıklı bir iletişim olduğuna işarettir.

³⁹²Remzi Kaya, "Kur'ân-ı Kerîm'de Öğrenci ve Eğitimci Olarak Hz. Muhammed", *AKİD* 1/1 (2018), 30.

³⁹³Recep Akakuş, "Ramazan ve Mukabele Okuma Geleneği", *Diyanet Dergisi* 26/2 (Nisan-Mayıs-Haziran 1990), 66.

³⁹⁴*Milliyet*, "Her şey Bir Öğretmeni Sevmekle Başladı" (24Kasım 2022).

³⁹⁵*Öğretmenleriçin*, "Kansız Melek Selma Öğretmen" (6 Aralık 2022).

³⁹⁶*Pusula*, "Anaokulu Öğretmeni Değil Sanki Bir Melek" (12 Ocak 2020).

Yapılan araştırmalarda göstermektedir ki, öğretmen/hoca ve öğrenci arasında sağlıklı iletişimin olması derse çekmenin ön koşulu olarak tespit edilmektedir.³⁹⁷

Netice olarak meleklerle iman konusu, hoca-talebe ilişkisinde de önemini göstermektedir. Meleklerle imanın sağlam temellere oturduğu bir insan zihninde, okulda dahi ne kadar faydalı olacağı açıktır. Geleceğimizin teminatı olan gençlerimiz ve onları yetiştiren hocalarımızın bu bilinçle hareket ederek hem kendilerine hem de insanlığa yararlı olmaya çalışmaları herkes için çok kıymetlidir. Bu açıdan da kişi, hem söz ve davranışlarına dikkat ederek Allah'ın rızasını kazanacak hem de insanlara faydalı olarak geleceğimizi emin ellerde tutacaktır.

2.10.3. Meleklerle İmanın İş Hayatına Etkileri (İşçi-İşveren Açısından)

İnsanların rızıklarını temin edebilmeleri için çaba sarf etmeleri gerekmektedir. Hz. Peygamber, “Sizden herhangi birinizin sırtına bir bağ odun yüklenip satması, herhangi bir kişiden dilenmesinden hayırlıdır. O da ya verir, yahud vermez,”³⁹⁸ buyurarak çalışmaya teşvik etmiştir. Bu bağlamda kişinin, helal ve haram sınırlarını gözeterek çalışması önem arz etmektedir. Hem çalıştığı yerin helal dairesi içinde işler yapması hem de kendisi doğru ve düzgün bir şekilde çalışması gerekmektedir. Meleklerle iman bağlamında kişinin iş hayatında murâkabe altında olması sebebi ile yapacağı hal ve hareketlerine dikkat etmesi ve meleklerin görevlerini layıkıyla yerine getirmesinin insana iyi bir örneklik oluşturması açılarından önem arz etmektedir. Bu konuyu hem işveren hem de işçi/çalışan adı altında değerlendirdiğimizde önemi daha da iyi anlaşılabacaktır.

Öncelikle işveren, emri altında çalışanlara karşı merhametli olmalı onların hakkını hukukunu çiğnememeli ve yaptırdığı işi de sağlam ve güzel yaptırmalıdır. Dünya menfaati için kimsenin hakkını hukukunu gasp etmemelidir. İşveren pozisyonunda olan kimseler için Hz. Peygamber'in birkaç hadîs-i şerifinden örnekler vermek istiyoruz:

“Çalıştırdığınız kimseye, teri kurumadan ücretini verin.”³⁹⁹

“Emriniz altındakilerin hakları husûsunda Allah'tan korkun!”⁴⁰⁰

³⁹⁷Gözde Saydam – Sibel Telli, “Eğitimde Bir Araştırma Alanı Olarak Sınıfta Öğrenci-Öğretmen Kişilerarası İletişimi ve Öğretmen Etkileşim Ölçeği (QTI)”, *Boğaziçi Üniversitesi Eğitim Dergisi* 28/2 (2011), 37.

³⁹⁸ Bkz.: Buhârî, Zekât 50, 53; Müslim, Zekât 106.

³⁹⁹İbn-i Mâce, *es-Sünen*, (İstanbul: Çağrı, 1981), “Rehin”, 4.

⁴⁰⁰ Bkz.: Beyhakî, Şuab, VII, 477.

Yukarıda yer verdiğimiz hadîs-i şeriflerde de anlaşılacağı üzere, işveren çalıştırdığı işçilere karşı hassas olmalıdır. Bu durumun ortaya çıkan ürününe de etki edeceği şüphesizdir. Çünkü işçinin hakkının gözetildiği, onlarla ilgilenildiği, hukukunun çiğnenmediği ortamlarda çalışma kalitesi yükselir ve bu herkes için hayırlı olur. Yine işin ehline verilmesi noktasında da işverenin hassas davranması gerekir. Allah bu hususta “Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne güzel öğütler veriyor. Şüphesiz Allah her şeyi iştirmektedir, her şeyi görmektedir,” buyurmaktadır.⁴⁰¹ İşverenin, meleklerin kendisinin amellerini kayıt altına aldığı bilinci sağlam olursa yukarıda değinmeye çalıştığımız noktalara daha da dikkat edecektir. Bu sayede de hem dünyasını hem de âhiretini kurtarabilme ümidi olacaktır.

Bir de bu konunun işçi tarafından görünen kısmı vardır. Başta da ifade ettiğimiz gibi işçi de helal haram sınırlarının gözetildiği bir yerde çalışmalıdır. Kendisine verilen görevi layıkıyla yerine getirmelidir. Zaten kimse görmüyor, kimse duymuyor diye işini boşlamamalı; güzel ve sağlam bir şekilde yerine getirmelidir. Meleklerin kendisine şahit olduğunu bilerek hareket ettiğinde kişi yanlış bir iş yapmayacak ve Allah’ın da kullarının da razı olacağı güzel bir netice ortaya çıkartacaktır.

Sonuç olarak, iş hayatı toplumun geneline yansıyan bir şeydir. Orada meydana gelen bir olumsuzluk toplumun genel katmanlarına yayılabilmektedir. Neticeleri itibari ile de üzücü hadislerin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Mesela sağlam yapılmayan bir inşaatın, en küçük bir deprem de yıkılarak insanların beton altında can vermelerine sebep olması işçi ve işverenin hassas davranmamasından kaynaklandığı aşîkârdır. İşveren maddi menfaatini düşünerek hile yaparsa, işçi de gördüğünü görmezlikten duyduğunu da duymazlıktan gelirse bu durum içinden çıkılmaz bir hal alır ki günümüzde ne yazık ki bu olaylarla karşılaşılabilir. Meleklerle iman bahsi, kişileri kimse görmese de kimse bilmesede daima sağlarında ve sollarında var olan bir varlığın olduğu bilincini insanlarda oluşturacağı için, kişiler her türlü davranışlarına dikkat edeceklerdir. Yine işlerin ehline teslim edilmemesi meselesi de elzemdir. Orada meydana gelen bir adaletsizlik, toplumun ifsat olmasına ve ortaya koyulan işlerinde sağlam ve düzgün olmamasına sebep olabilmektedir. İnsanoğlunun hem inancı olup hem de yanlış davranışlar ortaya koyması beklenemez ama aksine bir durum varsa ayrıca üzerinde konuşulması gereken bir başlık olduğunu söylemeliyiz.

⁴⁰¹Nisâ 4/58.

2.10.4. Meleklerle İmanın Çarşı-Pazara Etkileri

İnsanların gündelik yaşantılarında vakitlerini geçirdikleri yerlerden birisi de çarşı-pazarlardır. Oradan yeme-içmeden giyinmeye her türlü ihtiyaçlarını gidermektedirler. Yine oralarda kadın-erkek her yaş grubundan kimselerle karşılaşmak mümkündür. Alışverişin yapıldığı bu tür ortamlarda insanların melek inancının olması ve her şeye şahit olduklarını bilmesi elzemdir. Alışveriş ile ilgili hadîs-i şeriflerden bazılarını burada hatırlatmak istiyoruz:

“Rasûlullâh (sav) buğday satan bir adama rastladı. Satıcıya: ‘Nasıl satıyorsun?’ diye sordu. Adam da kendince anlattı. O esnada Rasûlullâh’a (sav): ‘Elini onun (buğdayın) içine daldır!’ diye vahyedildi. Allâh Rasûlü (sav) de elini daldırdı ve buğdayın ıslak olduğunu gördü. Bunun üzerine, insanların görmesi için ıslak olanı üst tarafına koysaydın ya! Aldatan bizden değildir.”⁴⁰²

“Bir malı satmak istediğin zaman, versen de vermesen de yüksek fiyat değil satmak istediğin fiyatı söyle.”⁴⁰³ “Malı piyasaya süren kazanmış, pahalıya satmak için bekleten ise, Allah’ın lanetine uğramıştır.”⁴⁰⁴ “Satarken, satın alırken, alacağını talep ederken hoşgörölü davranıp kolaylık gösteren kimseye Allah rahmetiyle muamele eylesin.”⁴⁰⁵ Yukarıda yer verdiğimiz hadîs-i şeriflerde de anlaşılacağı üzere Hz. Peygamber, ölçüyü koymuş ve alışverişin hassas bir şekilde yapılmasını istemiştir. Yine Kur’ân-ı Kerîm’de Allah, “Eksik ölçüp tartanların vay haline! Onlar, insanlardan ölçerek bir şey aldıklarında tam ölçerler. Kendileri başkalarına vermek için ölçüp tarttıklarında ise haksızlık ederler (eksiltirler). Onlar, o büyük gün için -insanların âlemlerin rabbinin huzuruna çıkacakları gün için diriltileceklerini akıllarına getirmiyorlar mı?”⁴⁰⁶ buyurmaktadır. İnsanoğlunun dünyaya tamah etmesi, dünyevi menfaati için Allah’ın rızasının dışına çıkması kendi zararınadır. Satacak olduğu malın kusurunu söylememesi, ihtikâr (karaborsacılık) yapması, eksik ölçüp tartması gibi şeyler kulu Allah’tan uzaklaştırır. Hâlbuki her şeyi gören ve bilen Allah’ın varlığını aklından çıkarmayan yine O’nun emri ile insanın sağında ve solunda daima kayıt altına alıcı meleklerin varlığını bilen bir kimsenin bu yanlışlara düşmemek için çaba sarf edeceğini ifade edebiliriz. Zaten bütün bu sayılanlara dikkat eden kimseyi Hz. Peygamber şöyle müjdelemektedir: “Doğru sözlü, dürüst ve güvenilir tâcir, nebîler, siddîklarve şehitlerle beraberdir.”⁴⁰⁷ “Doğru tâcir,

⁴⁰² Bkz.: Müslim, İman, 164.

⁴⁰³ İbnMace, Ticârât, 29.

⁴⁰⁴ İbnMace, Ticârât, 6.

⁴⁰⁵ Bkz.: Buhari, Büyü’, 16.

⁴⁰⁶ Mutaaffîn83/1-6.

⁴⁰⁷ Bkz.: Tirmizî, Büyü, 4.

kıyâmet günü Arş'ın gölgesindedir.”⁴⁰⁸Bir başka açıdan meleklerle imanın çarşı-pazara etkisini değerlendirecek olursak, müşteri olan kimsenin tercihlerini belirlemede de etkisi söz konusu olacaktır. Çünkü yapılan araştırmalara göre kişilerin sahip olduğu inançlar onların satın alma davranışlarına etki ettiği görülmektedir.⁴⁰⁹ Bubağlamda melekleri yanlarında bulunan ilahi bir denetleme mekanizması olarak değerlendiren bir kimse, ihtiyaçlarını giderirken de haramlar ve helaller noktasında tercihlerine dikkat edecektir.

Netice itibari ile meleklerle iman konusu çarşı-pazarda da insanların helal dairesi içinde işlerini halletmelerine vesile olacaktır. Aynı zamanda insanlar arasında bir güven ortamı oluşturacak ve bu durum bütün bir toplumu olumlu yönde etkileyecektir. Mü'min olma vasfının en önemli özelliklerinden birisi olan “(İyi) Müslüman, dilinden ve elinden Müslümanların emin olduğu kişidir. (Asıl) muhacir de Allah'ın yasakladıklarını terk edendir,”⁴¹⁰bu ifade gerçekleştirilmesi gereken bir haslettir.

2.10.5. Meleklerle İmanın İbadet Hayatına Yansımaları

İnsanoğlunun en baş görevlerinden birisi ibadetleridir. Asıl itibari ile geniş planda bakarsak kulun, Allah'ın rızasını gözeterek yaptığı her şey ibadet olarak değerlendirilebilir. Nitekim Allah insanları kendisine kulluk etsinler diye var etmiştir.⁴¹¹ Bu bağlamda da kulların her türlü söz ve davranışları Allah'ın sınırlarına uygunsa bu fiiller ibadet olarak düşünülebilir. İbadetlerin yerine getirilme düzeni ile ilgili olarak eğer ki insanoğlu, ibadetleri hayatın içine yerleştirmek istiyor ise murâkabe altında olduğu bilincini daima aklında tutmalıdır. Sorumluluklarını bilmeli ve kulluğuna yakışır şekilde davranmalıdır. Öncelikle Kur'ân-ı Kerîm'de ibadetlere işaret eden âyetlere yer vermek istiyoruz:

“De ki: Kulluğunuz ve niyazınız olmasa Allah size ne diye değer versin!...”⁴¹²

“Kesin olan şey gelinceye kadar rabbine kulluk et.”⁴¹³

“Namazları ve orta namazı aksatmadan kılın, huşû içinde Allah'ın huzurunda durun.”⁴¹⁴

⁴⁰⁸İbnMâce, Ticârât 1.

⁴⁰⁹Emre Topoğlu – İsmail Gökdeniz, “Kültür ve İnanç Farklılıklarının İşletmelerin Temel Pazarlama Stratejilerine Etkileri”, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 12/1 (Haziran 2019), 66.

⁴¹⁰Bkz.: Buhârî, İman 4, 5, Rikak 26.

⁴¹¹ez-Zâriyât Suresi 51/56.

⁴¹²el-Furkân Suresi 25/77.

⁴¹³Hicr 15/99.

“Aile fertlerine namazı emret, kendin de bunda kararlı ol. Senden rızık istemiyoruz; asıl biz seni rızıklandırıyoruz. Mutlu gelecek, günahlardan sakınanların olacaktır.”⁴¹⁵

İbadetlerin yerine getirilmesi kulun Allah'ın rızasını kazanmasına vesile olduğu gibi, kişiyi kötülüklerden de alıkoymaktadır. Hatta en baş ibadetlerden olan namaz ibadeti için Kur'ân-ı Kerîm'de “Kitaptan sana vahyedilenleri oku, namazı özenle kıl. Kuşkusuz namaz hayâsızlıktan ve kötülükten meneder. Allah'ı anmak her şeyden önemlidir. Allah yaptıklarınızı bilir,”⁴¹⁶ buyrulmaktadır. Yer verdiğimiz âyet-i kerîmlerde de görüldüğü üzere ibadetler, kulluğun nişanesidir. Peki, kul iman ettiği halde niçin ibadetlerini ihmal eder? diye bir soru sorduğumuzda alacağımız cevaplardan birisi de gündelik meşgale içinde vakit bulunamadığı olacaktır. İşte insanoğlu kendisine şahit olan ve her yaptığını kayıt altına alan melek inancı tam ve düzgün olmadığı sürece, gündelik işlerinin arasında ibadetlere vakit ayırma ihtiyacı hissetmeyecek ve doğal olarak ibadetlerini ihmal edecektir. Yine Allah'a kul olmak için yaratılan insanoğlu⁴¹⁷ açısından düşünüldüğünde; aracı olan meleğe, tebliğ eden peygamber'e ve en önemlisi de Allah'a vefasızlık etmemek için ibadetlerinde devamlılık noktasında hassas davranacağı düşünülebilir. Çünkü vefa duygusunun kişinin sorumluluk hissini kuvvetlendirdiğini söyleyebiliriz.⁴¹⁸

Meleklerle imanı iyi kavrayan bir insan, ibadetlerini savsaklamaz. Hatta bu inancı sayesinde ‘ihsan’⁴¹⁹ derecesinde ibadetlerini yerine getirmeye başlar ve bu da onun kâmil bir insan olma yolunda ilerlemesine vesile olur. İbadetlerin özünde devamlı olarak Allah'ı akılda tutma vardır.⁴²⁰ Çünkü insan ibadetler sayesinde, gündelik meşgalesi içerisinde Allah'ın rızasından uzaklaşmamış olur. Bu bağlamda da Allah tarafından görevlendirilen meleklerin varlığını kabul ve bu bilinçle yaşamak insana kulluk planında faydası olacaktır. Hal, hareket ve tavırlarına dikkat edecektir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki meleklerle iman, meleklerin kulların ibadet hayatına Allah katında şahit olmaları gibi pek çok yönden yararı olan bir inançtır.⁴²¹ Nasıl ki diğer şeylerde

⁴¹⁴el-Bakara Suresi 2/238.

⁴¹⁵Tâhâ 20/132.

⁴¹⁶el-Ankebût 29/45.

⁴¹⁷Zâriyât 51/56.

⁴¹⁸İsmet Altıkardeş, “Birey ve Toplum İlişkilerinde Ahde Vefanın Önemi ve Hz. Muhammaed (s.a.v) Örneği”, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu*, ed. Mahfuz Söylemez (Çorum: İslâmi İlimler Dergisi Yayınları, 2007), 696.

⁴¹⁹Topaloğlu – Çelebi, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, 158.

⁴²⁰Akif Hayta, “U. Ü. İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin İbadet ve Ruh Sağlığı (psiko-sosyal uyum) İlişkisi Üzerine Bir İnceleme”, *U. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/9 (Ocak 2000), 3.

⁴²¹İbrahim Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1992), 13/225.

(aile, okul, iş, çarşı-pazar hayatında) katkısı varsa ibadet hayatına da en az bu alanlara olduğu kadar katkısı vardır. Şöyle ki; müşriklerin vahyin melekler tarafından indirilip, asli suretinde görülmelerini istemeleri ve Kur'ân'ın böyle bir şeyin işi bitireceğini ifade etmesi önemlidir.⁴²² Demek ki melekleri görmeden iman eden bir kul hakiki anlamda bu durumun mahiyetini anlayabilirse imanının kuvvetlenmesinde büyük bir yol kat edeceğini söyleyebiliriz. İnsanın kendisini daima takip eden ve yaptıklarını kayıt altına alan bir varlığın olduğunu bilmesi ibadet hayatını düzenlemesine vesile olacaktır. Aynı zamanda bir kulun, Kur'ân'da Allah'a olan itaatleri noktasında meleklerden bahseden âyetleri⁴²³ doğru idrak edip melekleri de bir 'rol model' olarak kendisine almasının,⁴²⁴ kulun ibadetlerinde devamlılık göstermesine fayda sağlayacağı kanaatindeyiz. Yapılan araştırmalardan elde edilen verilere göre de ibadet hayatı düzenli olan kimsenin psikolojik iyi olma hali artmaktadır. Yani kişinin saldırganlık, düşmanlık güdülere, öfke ve anksiyete gibi bozukluklarının azalması mümkün hale gelmektedir.⁴²⁵

2.10.6. Meleklerle İmanın Siyasete Etkileri

Toplumların bir araya gelerek oluşturmuş olduğu örgütsel yapıya 'devlet' denir. Hatta devleti, 'inkâr edilmesi imkânsız/olanaksız en önemli içtimai örgüt' olarak görenler olmuştur.⁴²⁶ Devletin işleyişi ile ilgili düzenleme ve yürütme meselelerine yönelik görüş ve anlayışlar kendini siyaset arenasında göstermektedir. Devlet yaşayan bir organizma gibidir. Yönetim ve uygulama noktasında siyasetçilerin fikirleri devleti bir canlıya dönüştürmektedir. Bu bağlamda da devlet çatısı altında yaşayan toplumlar, öncelikle siyasetçilerinden etkilenirler ve hayata geçirdikleri düzenlemeleri uygularlar. İşte bizim değinmek istediğimiz tam olarak burada kendini gösteriyor. Meleklerle imanının, siyasetçilerin özellikle adalete, liyakate ve şeffaf olmaya gerçek anlamda özen göstermelerine sağlayacağı etki toplumun yöneticilerine karşı duyduğu güveni artıracak ve onları örnek almalarını sağlayacağını ifade edebiliriz. Bu durum liderlerin, dini siyasi emelleri için kullanmamasına bağlıdır.⁴²⁷ Mesela

⁴²²En'âm 6/8.

⁴²³Ra'd 13/13; Nahl 16/49.

⁴²⁴Albert Bandura, "On the Psychosocial Impact and Mechanisms of Spiritual Modeling", *The International Journal for the Psychology of Religion* 13/3 (2003), 171; Latife Kabaklı Çimen, "Eğitim Fakültesi Öğrencilerinin Rol Model Tercihleri", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/1 (Aralık 2019), 89.

⁴²⁵Mevlüt Kaya – Nurettin Küçük, "İbadetler ile Hayatın Anlamı ve Psikolojik İyi Olma Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 0/42 (2017), 24.

⁴²⁶Ahmet Mumcu, *Genel Devlet Kuramı* (İstanbul: İnkılâp Yayıncılık, 2015), 8.

⁴²⁷Osman Zahid Çiftçi, "Mâverî Düşüncesinde Din-Devlet İlişkisi", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (Ekim 2012), 91.

yakın tarihe bakıldığında Hitler'in, propagandasını yapmak için dini motifleri kullandığı görülebilmektedir.⁴²⁸

Devlet yöneticileri ile ilgiliül'l-emr'e itaat noktasında Kur'ân-ı Kerîm'de "...sizden olan ülü'l-emr'e (iş başında olanlar) de itaat edin,"⁴²⁹ buyrulmaktadır. Yine Hz. Peygamber'in 'yöneticilik yapmış olan kimselerin, adaletli olmaları şartı ile kıyamet günü kurtulacaklarına'⁴³⁰ yönelik hadîs-i şerifi mevcuttur. Birer misal olarak yer verdiğimiz âyet-i kerîmeden ve hadîs-i şeriften anladığımız, siyaset ile uğraşan kimselerin çok hassas davranmaları gerektiğidir. Kur'ân-ı Kerîm'in 'itaat edin' şeklindeki ikazı, Hz. Peygamber'in adaletli olunmasına yönelik telkini bir bütün içinde değerlendirildiğinde, kişi kendisine verilen imkânları toplumun selameti için kullanmalıdır. Bu imkânları kullanırken de Allah'ın rızasını gözetmesi çok kıymetlidir.

Siyasetçiler için en önemli denetleme mekânizması halktır. Toplumun, aleyhlerine olacak şekilde bir düşünceye sahip olmalarını siyasetçi istemez. Bu konuda da iddiamız şudur ki, toplum her şeye vâkıf olamaz; toplum tarafından görülemeyen, duyulamayan ve idrak edilemeyen yerlerde siyasetçi kendisini murâkabe eden melekleri hatırlamalıdır. Bunu başarabilirse daima murâkabe altında olduğunu bilecek ve yapacağı tüm işlerde Allah'ın rızasına uygun davranacaktır. Bizim burada gündelik hayattan yer vererek açıklamaya çalıştığımız husus, iman esasları içerisinde yer alan ve itikâdî anlamda da kabul görmüş meleklerle iman konusunu bir bütün içerisinde değerlendirmenin önemine yöneliktir. Çünkü biz, iman, inanç ve hayat konularına bir bütün içinde değerlendirmenin önemli olduğu kanaatindeyiz. Tam anlamı ile anlaşılmamış meleklerle iman konusunun, hayatın her alanına menfi yönden etkisi olacağı aşîkârdır.

Meleklerle imanın siyasete etkilerini bir başka açıdan değerlendirme yapacak olursak, siyaset arenasındamelek kavramının siyasetçiler için kullanıldığını görmekteyiz. Mesela halkın, görüşlerini benimsedikleri liderler için 'melek yüzlü' ifadesini kullandıklarına şahit olunmaktadır.⁴³¹ Yine siyasetçilerin söylemlerine atfen inandırıcı olmadıklarını ironik şekilde ortaya koymak için 'melek rolüne bürünmek' ifadesinin karşıt bir söylem olarak dillendirildiği açıklamalarla karşılaşmaktayız⁴³². Melek kavramının kullanıldığı bir başka alan

⁴²⁸Caner Çakı, "Adolf Hitler'in Kült Lider İnşasında Kullanılan Propaganda Posterlerinin Göstergebilimsel Analizi", *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi* 1/3 (2018), 32.

⁴²⁹Nisâ 4/59.

⁴³⁰Bkz.:Dârimî, "Siyer", 72; Müsned, II/431; V/267.

⁴³¹Hüseyin Öztürk, "Melek Yüzlü Şeytan Zihniyetliler", *Akit* (20 Ocak 2023).

⁴³²*Sabah*, "Zulmün Tarihini Yazanlar Melek Kılığına Girdi" (5 Ekim 2022).

da, savaşta mücadele eden uçaklar için olduğu görülmektedir. Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Avrupa ülkelerinin ikiyüzlü tutumunu ifade etmek isterken; savaşta uçakların başka ülkelerde mücadele ederken ‘melek’ denildiğini ama kendi topraklarını işgalden kurtarmak isteyen Azerbaycan söz konusu olduğunda ‘ölüm silahı’ söyleminde bulunulduğunu ifade etmektedir.⁴³³ Görüleceği üzere melek ifadesinin iç ve dış siyasette de kullanıldığı, övme ve yerme cümleleri kurulurken meleklerin saf, temiz olma özelliklerini yansıtmak şeklinde kullanımda bulunulduğu açık bir şekilde görülmektedir.

2.10.7. Meleklerle İmanın İsim Koymaya Etkisi

Çocukların dünya ve âhirette kendisine seslenildiğinde utanmayacağı güzel bir isim sahibi olması anne babası üzerindeki hakkıdır.⁴³⁴ Bu konuda Hz. Peygamber, “Sizler kıyamet günü isimlerinizle ve babalarınızın isimleriyle çağrılacaksınız, öyleyse isimlerinizi güzelleştirin”⁴³⁵ buyurmaktadır. Geçmişten günümüze anne babalar, isim koyarlarken manasının güzel olmasına ve cinsiyetine göre isimlendirme yapmaya dikkat etmişlerdir. Konumuz bağlamında meleklerin isimlerinin de toplumda çokça kullanıldığına şahit olmaktayız.⁴³⁶ Ancak kaynaklarda da meleklerin bir cinsiyetinin olmadığı⁴³⁷ bilgisinden hareket edecek olursak, anne babaların hangi duruma göre melek isimlerini kız veya erkek çocuklarına koydukları üzerinde düşünülmesi gereken bir alandır. Günümüzde ‘melek’ kelimesi kızlar için, diğer melek isimleri ise erkekler için kullanıldığı görülmektedir. Cahiliye döneminde melekleri Allah’ın kızları olarak değerlendiren bâtıl düşünceler mevcuttu.⁴³⁸ Tüm bunlar ışığında meleklerin isim olarak verilmesi hususunda psikolojik bilinçaltının etkili olduğu kanaatindeyiz. Şöyle ki, ‘Mikail, İsrâfil, Malik, Rıdvan’ gibi melek isimlerinin güç merkezli düşünülmesi sebebi ile erkek çocuklarına ve ‘melek’ isminin daha zarif ve daha naif düşünülmesi⁴³⁹ sebebi ile de kız çocuklarına verildiğini söyleyebiliriz. Yine erkek çocuklarına meleklerin isimlerinin verilmesinin bir sebebini de; daha önce mevzusunu geçirdiğimiz, melekleri Allah’ın kızları görme söylemlerinin halk üzerindeki etkilerini kaldırmak olduğu söylenebilir. Ayrıca bu isimlerin verilme nedenini geleneksel olarak kullanılagelen bir isimlendirme alt yapısı olmasına da bağlayabiliriz. Günümüzde yukarıda verdiğimiz melek

⁴³³ Akşam, “Bizde Şeytan Ukrayna’da Melek” (16 Nisan 2022).

⁴³⁴ Ahmet Nair, “Kur’ân ve Sünnete Göre İsimlendirme”, *Rumeli İslâm Araştırmaları Dergisi* 2/3 (Nisan 2019), 69.

⁴³⁵ Ebû Dâvûd Süleyman b. Eş’as b. İshak el-Ezdî es-Sicistanî, *es-Sünen*, nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd (Beyrut: Dâru’l-fikr, t.y.), “Edeb”, 68.

⁴³⁶ İsimist, “Türkiye’de En Çok Kullanılan İsimler” (Erişim 28 Şubat 2023).

⁴³⁷ en-Nesefî, *Akâ’idü’n-Nesefî*, 10; Ebû’l-Hasen Nürüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî, *Ḍav’ü’l-me’âlîala Manzumetü Bedî’l-Emali* (İstanbul: Maruf, 2019), 87.

⁴³⁸ Nahl 16/57; Sâffât 37/149.

⁴³⁹ Elif Bayrakkaya, “İslâm İnancında Melek Kavramı ve Minyatür Sanatındaki Yorumları”, *Mecmua Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 0/11 (Mart 2021), 170.

isimlerini erkek ve kız çocuklarına bilinçli bir cinsiyet eksenli düşünmenin sebep olduğunu söylemek haksızlık olacaktır. Meleklerle bir cinsiyet atfederek isim koyma yoluna gidilmesi gibi bir düşünce var ise bunun Kur’ân’ın ruhuna aykırı olduğunu ifade etmemiz gerekir. Netice itibari ile meleklerin bir cinsiyeti olduğunun kabulü fikrinden hareketle isimlendirme yapılmadığı sürece erkek ve kız çocuklarına verilmesi sıkıntı oluşturmayacaktır.⁴⁴⁰ Melek kelimesinin bir diğer kullanım alanı da iltifatlardır. Şöyle ki, güzel ve temiz yüzlü olmayı ifade de ‘melek yüzlü’⁴⁴¹ iyi insan olduğuna işaret etmek için de ‘melek gibi insan’ ifadelerinin kullanıldığını görmekteyiz. Bu bağlamda Müslüman toplum içerisinde meleklerin, iyi bir yere konumlandırıldığı, kaba ve saygısız kullanımlardan uzak tutulduğu anlaşılmaktadır.

2.10.8. Meleklerle İmanın Mevlid-i Şerîf’e Etkisi

Mevlid, Süleyman Çelebi’nin asıl adı ‘Vesîletü’n-necât’ olan meşhur eseridir.⁴⁴² Hayatı hakkında çok az bilgiye sahip olunan Süleyman Çelebi’nin⁴⁴³, Ehl-i Sünnet itikâdına mensup olduğu yazdığı mısralardan anlaşılmaktadır.⁴⁴⁴ Meleklerle iman konusunu bir de Mevlid-i Şerîf içerisinde değerlendirmeye tabi tutacağız. Münacat Bahri bölümüne baktığımızda ‘Var iken ol, yok idi ins-ü melek’⁴⁴⁵ mısrası yer almaktadır. Buradan meleklerin muhdes varlıklar olduğu ve Allah’ın kızları gibi bir algının mümkün olmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü Allah’ın kızları olması durumu onlarında ilah olacağı anlamına geleceği için mümkün değildir. Yine Veladet Bahri bölümünde ‘İndiler gökden melekler sâfsâf’⁴⁴⁶ ve Yüzüne müştakdürürins-ü melek’⁴⁴⁷ mısraları geçmektedir. Âyetlerden meleklerin yeryüzü ile irtibatı olduğu⁴⁴⁸ ve Hz. Peygamber’e salât ettikleri⁴⁴⁹ öğrenilmekte ve bu âyetlerin mısraları kaleme alan Süleyman Çelebi’nin zihin dünyasına yansiyarak mevlid’de yerini aldığını görmekteyiz. Bir başka mısrada ‘Vahyiçünindükde Cibrîl-i emîn’⁴⁵⁰ ifadesi yer almaktadır. Vahide aracı olan Cebrail’in görevine vurgu yapıldığı; emîn ifadesi ile de melekler içerisindeki önemine ve görevini eksiksiz yerine getirmesine hatırlatmada bulunulduğunu söyleyebiliriz. Bu bağlamda bir başka yerde de ‘peyk-i hazret’ ifadesi

⁴⁴⁰M. Özgü Aras, “Ad Koyma”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 30 Ocak 2023).

⁴⁴¹Yûsuf 12/31; Saliha Karataş, “Gevherî Divanı: Sevgilinin Güzellik Tasvirinde Kullanılan Dini Unsurlar”, *Sosyal Bilimler Dergisi* 10/2 (Ekim 2012), 346.

⁴⁴²A. Necla Pekolcay, “Mevlid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 30 Ocak 2023).

⁴⁴³Halil Şirin – Yusuf Açıkel, “Vesîletü’n-necât’ın Velâdet Bahrindeki Rivâyetlerin Değerlendirilmesi”, *Uluslararası Hadis Araştırmaları Dergisi* 0/3 (Aralık 2019), 207.

⁴⁴⁴Mustafa Kara vd. (ed.), *Süleyman Çelebi ve Mevlid* (Bursa: Bursa Osmangazi Belediyesi Yayınları, 2007), 213.

⁴⁴⁵Süleyman Çelebi, *Mevlid* (İstanbul: MEB Yayınları, 1990), 8.

⁴⁴⁶Çelebi, *Mevlid*, 26.

⁴⁴⁷Çelebi, *Mevlid*, 27.

⁴⁴⁸Kadir 97/4.

⁴⁴⁹Ahzâb 33/56.

⁴⁵⁰Çelebi, *Mevlid*, 39.

geçmektedir.⁴⁵¹ Bu ifadenin ‘Hz. Peygamber’in habercisi’⁴⁵² anlamında Cebrail için kullanıldığı görülmektedir. Mevlid’in bir bölümünde de Azrâil ile ilgili ‘Anda gelmiş idi Azrail bile’⁴⁵³ mısrası yer almakta ve onun için ‘ruhu alma’⁴⁵⁴ anlamında ‘kabz-ı rûh’⁴⁵⁵ nitelemesi kullanılmaktadır. Netice olarak yukarıda Mevlid’in melekler ile ilgili yer verdiğimiz bölümlerinden anlaşılacağı üzere Süleyman Çelebi’nin, İslâm inancı içerisinde düşünüldüğünde meleklerle iman anlayışı ve melek tasavvuru doğru bir yerde konumlanmaktadır. Bâtıl bir fikir veya söylemle karşılaşmamaktadır.

2.10.9. Meleklerle İmanın Şiire Etkisi

Melek kavramı şairlerin zihin dünyasında yerini bularak pek çok klasik Türk şiirinde kullanılmıştır. Şiirlere baktığımızda ‘melek gibi güzel yüzlü, melek gibi iyi’ ifadelerinin sevilen, kendine yakın bulunan kimseler için kullanıldığını görmekteyiz. Burada ulaşabildiğimiz beyitlere yer vererek meleklerin şiir alanındaki etkilerini ortaya koymaya çalışacağız.

Ey melek-rûy-ı melek-hûy-ı melek-zâde melek

Veyhudâvend-i felek-kadr-i melâ’ik-huddâm.⁴⁵⁶

Yukarıda yer verdiğimiz beyitte Yenişehirli Avnî, övdüğü hükümdar için ‘melek yüzlü, melek huylu’ gibi ifadeler kullanmaktadır. Hizmetçileri(huddâm) meleklerden olan melek hükümdardiyerek şiirlerde çokca başvurulan teşbih sanatını⁴⁵⁷ kullandığını da ifade edebiliriz. Yine meleklerin ‘oturduğu yer, gökyüzü’ ifadesi ile meleklerin dünyaya gelişlerinin gökten yere doğru olduğuna bir işaret olarak değerlendirebiliriz.

Bir du’â eylesem ervâh ı sürûşân ı felek

Hem zebân olma gaşâyeste ser-â-pâ gelse.⁴⁵⁸

Bursalı İffet’in Dîvân’ından aktardığımız beyit, dua etmesi durumunda gökteki tüm meleklerin duaya iştirak ederek tekrar edeceğini ifade etmektedir. Burada meleklerin dua

⁴⁵¹Çelebi, *Mevlid*, 68.

⁴⁵²Devellioğlu, “peyk”, 469; Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ensar, 2019), 1011.

⁴⁵³Çelebi, *Mevlid*, 69.

⁴⁵⁴Devellioğlu, “kabz”, 282; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 549.

⁴⁵⁵Çelebi, *Mevlid*, 69.

⁴⁵⁶Bkz.: Yenişehirli Avnî, *Divan*, K. 30/26; Merve Beyza Şeyran, *Klasik Türk Şiirinde Melek Düşüncesi* (Ankara: Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 41.

⁴⁵⁷Bekir Çınar, “Teşbih (Benzetme) Sanatına Dilbilimsel Bir Yaklaşım”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi* 5/1 (Mart 2008), 130.

⁴⁵⁸Bursalı İffet, *Divan* (PDF: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2018), 20.

etme görevlerine işaret edilerek, âyetlerde ifade edilen; meleklerin müminler için dua ettikleri yönündeki beyanlar⁴⁵⁹ ile paralel düşen bir bakış açısına sahip olduğunu görmekteyiz.

Kimi egri kimi togrı yazarlar deftere hayrı
Kirâmen Kâtibin gayri kitâbım yâ Resûla'llâh.⁴⁶⁰

Bu beyit KirâmenKâtibîn meleklerinin amelleri kayıt altına alma görevine işaret etmektedir. Beyitteki ifadelerden anlaşılacağı üzere Hasan Hilmî bu meleklerin, insanların sevap ve günahlarını eksiksiz ve doğru bir şekilde yazdıklarını söylemektedir. Bu bakış açısının İslâm'ın temel sabitelerine uygun olduğunu ifade edebiliriz.

İlm-ile buldîsaâdet her vücûd
Âdem'e ilmi-y-çünitdiler sücûd.⁴⁶¹

Bu meleklerdir ki secde eylediler Âdeme
Arasında bunların İblise istisna nedür.⁴⁶²

Yukarıda Ahmedî ve Usûlî'den yer verdiğimiz beyitleri incelediğimizde meleklerin, Hz. Âdem'e secdesinin yorumlandığı anlaşılmaktadır. Ahmedî bu durumu meleklerin Hz. Âdem'in bilgisine duydukları saygı sebebi ile secde ettikleri yorumunu getirirken, Usûlî şeytanın secde etmemesi durumunu şaşılacak bir hareket olarak değerlendirmiştir. Usûlî'nin şeytanın secde etmemesine şaşırması, onun şeytanı melekler zümresinde değerlendirmesinden veya her şey açık seçik ortadayken baş kaldırmasını anlamlandıramamasından ileri geldiğini söyleyebiliriz. Şeytanın melek olup olmaması yönündeki konu ile ilgili Mâtürîdî'nin, melektir ve melek değildir diyenlerin görüşlerini aktardığını görmekteyiz.⁴⁶³ Bu görüşleri incelediğimizde Hasan-ı Basrî ve Ebû Bekir el-Esamm'ın düşüncesi daha ma'kul görünmektedir. Meleklerin Allah'a âsi olamayacaklarını⁴⁶⁴, şeytanın ateşten meleklerin ise nurdan yaratılmış olmasını⁴⁶⁵ ve şeytanın cinlerden olduğunu⁴⁶⁶ bildiren âyetler ışığında bahsettiğimiz görüş bize daha yakındır. Yine bu konu ile ilgili Mâtürîdî'nin detaylı bir şekilde ilk olarak Hasan-ı Basrî ve Ebû Bekir el-Esamm'ın görüşlerine yer vermesini, bu görüşe kendini daha yakın görmesinden kaynaklandığı yorumunu yapabileceğimiz kanaatindeyiz.⁴⁶⁷

⁴⁵⁹Mü'min 40/7-9.

⁴⁶⁰Bkz.: Hasan Hilmî, Divan, K. 67/3; Hasan Ekici, *Hasan HilmîEdirnevîDîvânı (İnceleme- Metin)* (Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 31.

⁴⁶¹Ahmedî, *İskendernâme* (PDF: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü), 135.

⁴⁶²Usûlî, *UsûlîDîvânı* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2020), 175.

⁴⁶³Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'lKur'ân*, 1/113-114.

⁴⁶⁴et-Tahrîm 66/6.

⁴⁶⁵el-A'râf 7/12.

⁴⁶⁶el-Kehf 18/50.

⁴⁶⁷Soğukoğlu, "Mâtürîdî'ninTe'vîlât'ı Çerçevesinde Kur'ân'da Varlık Türleri Arasındaki Üstünlük Meselesi", 59-61.

Netice itibari ile melekler konusu klasik Türk şiirinde de kendine yer bulmuştur. Meleklerin kullanıldığı beyitler, anlaşılabilirlik ve edebi kullanım açılarından zenginlik teşkil ettiği aşikârdır. İnceleyebildiğimiz beyitler doğrultusunda klasik Türk şiirinin melekler konusunda savrulmalar yaşamadığını ve genel hatları ile Ehl-i sünnet anlayışına uygun olduğunu ifade edebiliriz.

2.11.MURÂKABE – SAMİMİYET İLİŞKİSİ

Meleklerle imanın insan hayatına yansımaları konusuna buraya kadar değinmeye çalıştık. Bu mevzunun bir diğer yanı da insanın, murâkabe altında olduğunu bilerek kendisine çeki düzen vermesi durumunun samimi bir davranış olup olmayacağı noktası teşkil etmektedir. Hz. Peygamber’in ‘Din samimiyettir...’⁴⁶⁸ buyruğu konumuz bağlamında da önem arz etmektedir. Çünkü bizler biliyoruz ki, Allah’ın rızası için en önemli şey fiillerden önce niyetlerdir. Yani kulun hangi niyet ile yola çıktığıdır. ‘Zaten takip ediliyorum, başka çarem yok o halde şu emir ve yasaklara riâyet edeyim’ düşüncesi ile itaat etmek, kulluğu tam manasıyla kavramamak anlamına gelmektedir. Çünkü bu düşünce, insanın kulluğunu tam manası ile ortaya çıkarmasına engel olur. İnsan için, ‘kendisine verilen bilgidir (murâkabe altında olduğu bilgisini) hiç haberi yokmuş gibi davranarak devam edebilir mi?’ diye sorulduğunda verilebilecek cevap hayır olacaktır. Ama bu durumu kul, kendi lehine döndürerek kulluğunu yerine getirme noktasında destekleyici bir haber olarak düşünebilir. Nihâyetinde insanın Allah’a olan itaatini yerine getirirken zaman zaman eksikliği ve kusuru olabilir. İşte bu noktada murâkabe altında olduğunu düşünerek kendisine çeki düzen verebilir ve kulluğundaki kusurları giderebilir.⁴⁶⁹ Çünkü işlevsellik kazandırılmış (hal, hareket ve davranışlarda denetleyici olması yönü ile) murâkabe anlayışı, insanın kâmil bir mü’min olmasına vesiledir.

Bir başka açıdan değerlendirme yaptığımızda da kulun, kendisini her daim gören, duyan ve bilen bir varlığın olduğunu ve kendisini takip eden meleklerin olduğu bilinci manevi açıdan kişiyi destekleyen psikolojik etkilerdendir.⁴⁷⁰ Hayatın bazı anlarında insan, yalnız ve çaresiz hissedebilir. Fakat ‘murâkabe’ altında olduğunu değindiğimiz açıdan anladığında, aslında hiçbir zaman Allah’ın kendisini yalnız bırakmadığını her daim onunla beraber olduğunu bilir. Bu durumunda kişiyi manevi olarak rahatlatan bir yönü olduğu aşikârdır. Yapılan araştırmalar inanç sahibi olan kimselerin uğradıkları olumsuzlukları daha kolay

⁴⁶⁸ Bkz.: Müslim, İman, 95.

⁴⁶⁹ Erten, “Kur’ân’da İnsan Yetiştirme Düzeni Olarak Murakabe”, 344.

⁴⁷⁰ Yüksel Göztepe – Fatih Çınar, “Sûfî Terminolojide Murâkabe”, *ComperativeReligiousStudies* 13/9 (Aralık 2018), 81.

atlattıklarını ve böyle durumlarda metanetli davrandıklarını göstermektedir.⁴⁷¹ Aslında bir yönüyle de meleklerin, insanları yalnız bırakmayarak değerli olduklarını hissettirdikleri, manevi anlamda güç verdikleri ve insan olduklarını hatırlatıcı yönünün olduğu söylenebilir. Bu bağlamda din sosyolojisi alanında yaptığı çalışmalarla bilinen Peter L. Berger⁴⁷², tabiatüstünün gündelik hayatın ufuklarından uzaklaştığını ifade ederek⁴⁷³; melekler hakkındaki söylemlerin canlı tutulmasını gündelik hayatın insanileşmesine katkı sağlayacağını söylemektedir.⁴⁷⁴

Bütün bunlara rağmen yanlışlık yapan hataya düşen olmayacak mı? Elbette olacaktır. Ama bu sayı her zaman daha düşük olacaktır. Sonuç olarak diyebiliriz ki, murâkabe altında olmak samimi bir kul olmaya mani değildir. Hatta samimi bir kul olmaya teşvik edici bir yönü vardır. Kulun gözetim altında olduğu bilgisini doğru değerlendirip, hayatına da doğru bir bakış açısı ile yansıtması en önemli noktayı oluşturmaktadır.

⁴⁷¹Saffet Köse, *Küresel Salgının İnanç Değerleri Bakımından Yorumu ve Dini Hayata Etkileri*, (Ankara: TUBA, 2020), 855; İsmail Bulut - Ahmet Koç, "Covid-19 Salgını İnanç İlişkisi", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 22/1 (Mart 2022), 292.

⁴⁷²Abdülbaki Dede, "Peter L. Berger ve Anton C. Zijderveld'in "Şüpheyeye Övgü" Kitabı Üzerine Eleştirel Bir Okuma", *Journal of ArtukluAcademia* 5/2 (2018), 408. (407-415).

⁴⁷³Peter L. Berger, *Melekler Hakkında Söylenti*, çev. Ali Coşkun – Nebile Özmen (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2012), 31.

⁴⁷⁴Berger, *Melekler Hakkında Söylenti*, 17.

SONUÇ

Melek inancı, iman esasları içerisinde yer alan bir konudur. İman esaslarını oluşturan maddelere baktığımızda meleklerle iman konusu diğer bazı esasların kabulünün de temelidir. Burada imandan kastedilen gayba imandır ve duyu organları ile bilinebilecek bir alan değildir. Tarihi sürece baktığımızda insan, her zaman hakikati arayan bir varlık olmuştur. Allah'ın, insana gerçekliği anlatmak adına iki farklı varlık alanından söz ettiği söylenebilir. Bunlar, hakikatin çifte doğası diye tarif edebileceğimiz gayb ve şehadet alanıdır. Sadece müşahede edebildiğimiz için hakikati ya da gerçekliği şehadet alanına hasredemeyiz. Gayb ve şehadet alanı birlikte ele alındığında hakikat daha iyi anlaşılabilir. Bu bağlamda melek inancının gaybın konusu olduğu açıktır.

Meleklerin dünyada ve ahirette belli görevleri vardır. Özellikle dünyevi görevlerinin takip etme, koruyucu olma ve kullar için dua etme yönleri düşünüldüğünde her an aktif oldukları söylenebilir. Bu noktadan hareketle meleklerle imanın iman esasları içerisinde yer almasını, müminin imanını daha aktif kılmaya matuf, sorumluluklarını hatırlatıcı; psikolojik anlamda da motive ve teşvik edici olma yönlerinden söz edilebilir. Günümüzde bazı insanların hakikate ulaşmayı şehadet alanı ile sınırlı tuttuğu ve gayb alanı ile ilgili verileri görmezden geldiği bilinmektedir. Din sosyolojisi alanında yapılan çalışmalar, tabiatüstünün gündelik hayatın ufuklarından uzaklaştığını ifade ederek; melekler hakkındaki söylemlerin canlı tutulmasının gündelik hayatın insanileşmesine katkı sağlayabileceğini söylemektedir. Aslında bu durum ibadetlerin yerine getirilmesinde ve devamlılığı anlamında Allah ile kul arasında; insanların birbirleriyle ilişkilerinde ise ahlak ve güvenilirlik anlamında olumlu yönde etki edeceği söylenebilir. Tabi bu etkinin inanç sahibi kimseler için geçerli olduğunu da ifade etmeliyiz.

Klasik usûlde iman esasları, kolay araştırma ve inceleme zemini oluşturmak için üç ana başlığa indirgenmiştir. Bu üç ana başlıkta 'usûl-i selâse' diye tabir edilen üç temel bölüm vardır. Bunlar; 'ilâhiyyât, nübüvvât ve sem'îyyât' olarak adlandırılmaktadır. Melek inancı bu zeminde nübüvvete irca edilebilir. Zira Allah'tan aldığı vahyi peygambere getiren melektir.

Melekler varlık alanında gözle görülmeseler de insan hayatında önemli bir yere sahiptirler. Onlar insanın her sürecinde vardır. İlk insanın yaratılmasından başlatılarak, vahiyde, kâinattaki düzende, ölümde, kıyamette; mahşerde, sorgulamada ve cennet-cehennemde de meleklerin insana dair çok önemli görevleri olduğu aşikârdır. Bunlar düşünüldüğünde inançlı bir kimsenin meleklerin varlığını daha iyi idrak etmesi beklenebilir. Bu bağlamda melek inancının kulun gündelik yaşantısında Allah ile olan ilişkisine katkı

sağladığı söylenebilir. İmtihan olgusu açısından bakıldığında melek inancı, insanın sürekli gözetim altında olduğu bilincinin aktif ve kalıcı olmasına katkı sağladığı düşünülebilir. Murâkabe altında olduğu bilinci ile insanın gündelik hayatında meşgul olduğu işleri yaparken daha güzel ve sağlam yapması beklenebilir.

Meleklerin gaybi varlıklar olarak, hakikatlerine tam vâkıf olunamaması sebebi ile algılanış şekillerinin doğru bir zeminde değerlendirilmesi gerekmektedir. Zira insanoğlunun gaybi/metafizik varlıklarla ilişkilerinde zaafı istismar edilerek, melekleri tanrılaştıran veya onlarda olmayan özelliklerle nitelenmelerine yol açan anlayışlar ortaya çıkmaktadır. Bu sebeple meleklerin Allah'ın yaratmış olduğu kulları olduğunu sürekli hatırlatmakta da fayda mülâhaza edilmektedir. Bu açıdan geçmişten günümüze meleklerin anlaşılış şekillerine baktığımızda müslümanlar açısından büyük problemlerle karşılaşılmaz. İnsanlar gündelik hayatlarında bazı meleklerin isimlerini çocuklarına vermeyi uygun görmüşler ve bunu bir gelenek haline getirmişlerdir. Bu kullanımlarda yeni doğan bebeklere meleklerin isimlerini verdikleri bilinmektedir. Ama burada da anne ve babaların meleklerin isimlerini çocuklarına verirken, melekleri dişil veya eril olarak düşünmediklerini hatırlamak gerekir. Yine insanların daha ziyade övgü kelimesi olarak 'melek' kelimesini kullanması geçmişten bugüne meleklerin, insanların zihninde nurdan yaratılmış saf varlıklar olduklarının kabulü ile olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Abdülhamid, İrfan. *İslâm'da İtikadi Mezhebler ve Akaid Esasları*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 5. Basım, 2020.
- Abdülcebbar, El-Kâdî. *Tenzîhu'l-Kur'ânani'l-Meṭâ'in*. Beyrut: Dâru'n-Nehḍati'l-Hadîse, t.y.
- Abdülvehhâb, Muhammed. *Tevhîd II*. çev. Harun Ünal. İstanbul: Tevhid Yayınları, 1996.
- Adnan Demircan, “Sâmîler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 20 Nisan 2022).
- Ahmed, Halîl. *Kitâbu'l-Ayn*. thk. Mehdi Mahzumi, İbrahim Samrâî. 8 Cilt. Beyrut: Müessesetü'l-A'lemîlî'l-Matbûât, 1988.
- Ahmedî. *İskendernâme*. PDF: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10667,ahmediskendernameyasarakdoganpdf.pdf?0>
- Akakuş, Recep. “Ramazan ve Mukabele Okuma Geleneği”. *Diyanet Dergisi* 26/2 (Nisan-Mayıs-Haziran 1990), 61-72.
- Akdemir, Hikmet. “Taberi'ye Göre Ru'yetullah Meselesi”. *Harran Üniversitesi ilahiyat Fakültesi Dergisi* 9/9 (Haziran 2002), 7-26. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/257482>
- Akdoğan, Mehmet Nur. *İslâm'da Meleklerle İman*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Basım, 2019.
- Akgül, Abdullah. “Kemal Yolculuğu Olarak Dini Tecrübe: Gazali Üzerinden Bir Okuma”. *Bilimname* 19/38 (Ekim 2019), 813-833. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/846013>
- Akın, Murat. “Basra ve Bağdat Ekollerinin Ayrılmasına Etki Eden Sebepler”. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 17/2 (2013), 271-295. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/220987>
- Akseki, Ahmet Hamdi. *İslâm: Fitrî Tabîî ve Umumî Bir Dindir*. İstanbul: İrfan, 1966.
- Aksoy, Ersin. *Selefilik ve Suriye'deki Selefi Hareketler*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016. <https://acikerisim.sakarya.edu.tr/bitstream/handle/20.500.12619/91159/T06577.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Akşam. “Bizde Şeytan Ukrayna'da Melek” (16 Nisan 2022). <https://www.aksam.com.tr>
- Albayrak, Kadir. “Keldânîler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 5 Şubat 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/keldaniler>
- Aliyyü'l-kârî. *Şerhukitâbi'l-Fıkhı'l-ekber*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1984.

Altıkardeş, İsmet. “Birey ve Toplum İlişkilerinde Ahde Vefanın Önemi ve Hz. Muhammed (s.a.v) Örneği”, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu*. ed. Mahfuz Söylemez. Çorum: İslâmi İlimler Dergisi Yayınları, 2007.

Alper, Hülya. “İmam Mâturîdî’de Akıl-Vahiy İlişkisi: Aklın Önceliği ve Vahyin Gereklikliği”. *Milel ve Nihal Dergisi* 7/2 (Ağustos 2010), 7-29. http://isamveri.org/pdfdrg/D03200/2010_7_2/2010_7_2_ALPERH.pdf

Âlûsî, Ebu’s-Sena Şehabeddîn. *Rûhu’l-Me’ânî fî Tefsîri’l-Kur’ânî’l-Azîm ve’s-Seb’i’l-Mesânî*. 11 Cilt. Beyrut: Dâr-u İhyâi’t-Türâsi’l-‘Arabî, t.y.

Altun, Hilmi Kemal. "Bir Kelam Problemi Olarak İlâhî Vahyin Korunmuşluğu Meselesi". *Kader* 19/2 (Aralık 2021), 471-493. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1941950>

Askalânî, İbn Hacer. *Fethu’l-bârîşerhuSahîhi’l-Buhârî*. 18 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1960.

Asmaz, Adem. *John Dewey’in İlerlemeci Eğitim Felsefesine Dayanan Öğrenci Merkezli Eğitimin Öğrencilerin Türkçe Dersindeki Akademik Başarısına Etkisi*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019. <https://acikerisim.sakarya.edu.tr/bitstream/handle/20.500.12619/74316/EFT0410.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

Atay, Rifat - Çiftçi, Esra. “Din Dili Çerçevesinde Süleyman Çelebi’nin Mevlid’inde Tanrı Kavramının Serüveni”. *M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 0/44 (Ocak 2013), 291-322. http://isamveri.org/pdfdrg/D00072/2013_44/2013_44_CIFTCIE_ATAYR.pdf

Ateş, Süleyman. *Kur’an Ansiklopedisi*. 13/347. İstanbul: Kuba, 1997.

Ayçiçeği, Ayşe -Yüceil, Selgün. "Soyut Kelimeler de Somut Kelimeler Kadar Hatırlanabilir Mi?". *İÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi* 21/0 (1999), 233-240. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/100129>

Azimli, Mehmet. “Hz. Peygamber Dönemi Savaşlarında Meleklerin Yardımı Meselesi”. *İslâmi Araştırmalar Dergisi* 21/3 (2010), 172-183. http://isamveri.org/pdfdrg/D00064/2010_3/2010_3_AZIMLIM.pdf

Bağdadi, Abdülkahir. *Mezhepler Arasındaki Farklar*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 9. Basım, 2018.

Bahrânî, Hâşim b. Süleymân b. İsmâîl b. Abdilcevâd el-Hüseynî. *el-Burhân fî tefsîri’l-Kur’ân*. Kum: Muessesetu’l-Ba’s, 1995.

Bakan, Tevhit. “KadiAbdülcebbar’a Göre Sünnet”. *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 1/45 (Ocak 2016), 187-2013. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/292158>

Balcı, İsrail. “Hz. Peygamber’in Cebrail’i Görmesinin Allah’ı Gördüğü İddialarına Dönüştürülmesi”. *OMÜİFD* 1/31 (2011), 61-93. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/188434>

Bandura, Albert. “On the Psychosocial Impact and Mechanisms of Spiritual Modeling”. *The International Journal for the Psychology of Religion* 13/3 (2003), 167-173. https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1207/S15327582IJPR1303_02?journalCode=hjpr20

Barlak, Muzaffer. "İbnTeymiyye'nin Felsefî Yöntem Eleştirisi ve Müslüman Filozofları Tekfir Etme Gerekçeleri". *TheJournal of AcademicSocialScienceStudies*1/81 (Eylül 2020), 363-378. http://isamveri.org/pdfdrg/D03989/2020_81/2020_81_BARLAKM.pdf

Bayrakkaya, Elif. "İslâm İnancında Melek Kavramı ve Minyatür Sanatındaki Yorumları". *Mecmua Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* /11 (Mart 2021), 168-191. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1507693>

Bedir, Fatma Nur. "Yetişkinlerin Çocukluk Anılarındaki Tanrı İmgesinin Analizi". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/32 (Şubat 2017), 717-740. http://isamveri.org/pdfdrg/D02476/2017_32/2017_32_BEDIRFN.pdf

Berger, Peter L. *Melekler Hakkında Söylenti*. çev. Ali Coşkun – Nebile Özmen. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2012.

Bilgili, Fatih Menderes. *İlmi Metodoloji Açısından Kur'ân'daGayb*. Konya: Çizgi Kitabevi, Birinci Basım, 2011.

Bingöl, Mahmut. *Hadisler Bağlamında Hz. Peygamber ile Cebrail Arasındaki Birliklik*. Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=5GtIkwz-yEMIfj9N-BIJ6g&no=2hJsgsHY3JxPtifUmyxM0A>

Bozkurt, M. İlyas. "Selefilğin Tarihsel Gelişimi ve Felsefî Altyapısı". *Tesam Akademi Dergisi* 3/1 (Ocak 2016), 9-52. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/138019>

Bölükbaşı, Mehmet. "Cahiliye Devrinde Araplarda Kehânet ve Kâhinlik". *Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* 18/47 (2018), 127-148. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/593493>

Bulut, Halil İbrahim. *İslâm Mezhepleri Tarihi*. Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları, Üçüncü Basım, 2020.

Bulut, İsmail - Koç, Ahmed. "Covid-19 Salgını İnanç İlişkisi". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 22/1 (Mart 2022), 281-312. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2096923>

Büyükçorak, Neriman. *İslâm Mezhepleri Tarihi Kaynakları Açısından Cebriyye*. Çorum: Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019. <http://earsiv.hitit.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/11491/5715/neriman-buyukcorak2019.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

Çakı, Caner. "Adolf Hitler'in Kült Lider İnşasında Kullanılan Propaganda Posterlerinin Göstergebilimsel Analizi". *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi* 1/3 (2018), 24-38. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/567214>

Çekin, Abdülkadir. "İlköğretimin Farklı Sınıflarındaki Öğrencilerin Temel Dini Kavramları Anlama Düzeyleri". *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/1 (Bahar 2012), 29-47. http://isamveri.org/pdfdrg/D03583/2012_3_1/2012_3_1_CEKINA.pdf

Çınar, Bekir. "Teşbih (Benzetme) Sanatına Dilbilimsel Bir Yaklaşım". *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi* 5/1 (Mart 2008), 129-

142. https://turkoloji.cu.edu.tr/ESKI%20TURK%20%20EDEBIYATI/bekir_cinar_benzetme_dilbilimsel.pdf

Canan, İbrahim. *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1992.

Cebeci, Lütfullah. “İsrâfîl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 30 Aralık 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/muellif/lutfullah-cebeci>

Cüveynî, Ebu'l-Me'âlî İmamı'l-Harameyn. *Kitâbü'l-İrşâd*. çev. Sabri Yılmaz ve bşk. Ankara: TDV Yayınları, 2016.

Çağmar, M. Edip. “ez-Zemahşerî ve el-Makâmât Adlı Eseri”. *Dicle Üniversitesi ilahiyat Fakültesi Dergisi* 4/1 (Haziran 2002), 77-98. http://isamveri.org/pdfdrg/D02042/2002_1/2002_1_CAGMARE.pdf

Çalışkan, Ali Sait. *Kur'ân-ı Kerîm'de İstikbale Dair Gayb Haberleri*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2001. <https://acikerisim.sakarya.edu.tr/bitstream/handle/20.500.12619/94041/T00948.pdf?sequence=1>

Çayır, Celal. "Çocuklarda Tanrı Tasavvuru Üzerine Bir Araştırma". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/2 (2013), 25-60. http://isamveri.org/pdfdrg/D02042/2013_2/2013_2_CAYIRC.pdf

Çelebi, İlyas. *İslâm İnancında Gayb Âlemi*. İstanbul: Ensar Neşriyat, Birinci Basım, 2007.

Çelebi, İlyas. *Kitaplara İman*. Basım Yeri: DİB, 2018.

Çelebi, Süleyman. *Mevlid*. İstanbul: MEB Yayınları, 1990.

Çelik, Nuran. *4-6 Yaş Grubu Çocukların İnanç Esaslarını Algılayış Biçimleri*. Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019. <file:///C:/Users/EGTM/Downloads/545793.pdf>

Çiçek, Ragıp. *II. Abdülhamid Döneminde Şiilik* Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019. <http://earsiv.kastamonu.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/123456789/794/Rag%20c4%b1p%20c3%87%20-%20TEZ.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

Çiftçi, Osman Zahid. "Mâverdî Düşüncesinde Din-Devlet İlişkisi". *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (Ekim 2012), 81-99. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2154083>

Çimen, Latife Kabaklı. “Eğitim Fakültesi Öğrencilerinin Rol Model Tercihleri”. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/1 (Aralık 2019), 88-110. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/636224>

Çobanoğlu, Abdullah. *Halk Arasında Yaşayan Hıraferler Üzerine Bir Alan Araştırması (Bursa/Osmangazi Örneği)*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006. <https://acikerisim.sakarya.edu.tr/bitstream/handle/20.500.12619/92619/T02259.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

Çolak, Ali. “Melek İnancının Kur’ân ve Hadis Temelleri”.*Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (Ocak 2012), 35-71.
http://isamveri.org/pdfdrq/D03763/2012_1_1/2012_1_1_COLAKA.pdf

Dede, Abdülbaki. "Peter L. Berger ve Anton C. Zijderveld'in “Şüpheyne Övgü” Kitabı Üzerine Eleştirel Bir Okuma", *Journal of ArtukluAcademia* 5/2 (2018), 407-415.
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/609193>

Delen, Halil İbrahim. *Kadı Abdülcebbar'ınİslâm Dışı Dinlere Tevhid Eksenli Yönelmiş Olduğu Eleştiriler* İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016. <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TEZ/54867.pdf>

Derveze, İzzet. *Kur’ân’a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*. II Cilt. çev. Mehmet Yolcu. İstanbul: Ekin Yayınları, 1998.

Deniz, Gürbüz. “Meleklerle İman Neden Önemlidir?”.*İslâm Araştırmaları Dergisi*32/3 (Eylül 2021), 537-547. http://isamveri.org/pdfdrq/D00064/2021_3/2021_3_DENIZG.pdf

Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi, 2017.

Deylemî, Muhammed b. Hasan. *BeyânüMezhebi'l-Bâtıniyye ve Bütlânihi*. nşr. RudolfStrothmann. Riyad: Mektebetü'l-Ma'ârif, t.y.

Dımaşkî, Ebü'l-HasenSadrüddînAlî b. AlâiddînAlî b. Muhammed. *el-Akîdetu't-Tahâviyye*. Beyrut: 1987.

Doğan, Recai - Uçak, Habibe Erva. "Erken Çocukluk Döneminde Ailede Din (Ahlak ve Değerler) Eğitimi". *Journal of IslamicResearch* 0/33 (2022), 401-422.
http://isamveri.org/pdfdrq/D00064/2022_2/2022_33_DOGAN_UCAK.pdf

Ebu Muhammed. *Meleklerle İman*. İstanbul: Polen, Birinci Basım, 2020.

Ebussuûd.*İrşâdu'l-'Akli's-Selîm ilâ Mezâye'lKur'âni'l-Kerîm*. thk. AbdulkâdirAhmed 'Atâ. 9 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Riyadî'l-Hadîse, t.y.

Ekici, Hasan. *Hasan HilmiEdirnevîDîvânı (İnceleme- Metin)*. Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
file:///C:/Users/EGTM/Downloads/387649.pdf

Erarslan, Yunus. “Ehl-i Sünnet Kelâmcılarının Eleştirileri Bağlamında İsmâilî-Bâtınî Düşüncede Melek İnancı”, *Kelâm Araştırmaları Dergisi* 18/1 (Ocak 2020), 210-236.
<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1176142>

Erbaş, Ali. *Melekler Alemi*. İstanbul: Nûn Yayınları, 2. Basım, 2012.

Erbaş, Ali vd..*Hayat Rehberi Kur'ân*. 5 Cilt. Dîb Yayınları, 2016.

Erbaş, Ali. “Melek”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 20 Nisan 2022.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/melek>

Erbaş, Ali. “Melek Düşüncesinin Farklı İnançlardaki Tezahürleri”. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (Ocak 1996), 107-128. http://ktp.isam.org.tr/pdfdrg/D01529/1996_1/1996_1_ERBASA.pdf

Erdem, Hüsameddin. *Problematik Olarak Din-Felsefe Münasebeti*. Konya: Hü-Er, 1997.

Erdemci, Cemalettin. *Kelâm İlmine Giriş*. İstanbul: Ensar, 4. Basım, 2017.

Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar, 2019.

Ergül, Adem. “Öz Denetimi Güçlendirici Bir Vasıta Olarak Kur’ân’da Şehâdet, Ru‘yet, Basîret ve Murâkabe”. *İslâm Araştırmaları Dergisi* /36 (2021), 1-28. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1969348>

Erkan, Arif. *el-Beyan*. İstanbul: Huzur Yayınevi, 2012.

Erten, Mevlüt. “Kur’ân’da İnsan Yetiştirme Düzeni Olarak Murâkabe”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/2 (2014), 319-348. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/220996>

Esen, Muammer. “Matûridî’nin Bilgikuramı ve Bu Bağlamda Onun Alem, Allah ve Kader Konusundaki Görüşlerinin Kısa Bir Tahlili”. *AÜİFD* XLIX/II (2008), 45-56. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/582684>

Eşkar, Ömer Süleyman. *Âlemu’l-Mel’iki’l-Ebrâr*. Kuveyt: Dâru’s-selefiyye, 1985.

Ethem Mürsel – Ünsal Ramazan. “Kur'an'ı Anlamada İsrâliyat'ın Rolü”. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (Aralık 2020), 1720-1744. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1348421>

Fatış, Emrullah. “Meleklerde Şuur ve İrade Problemi”. *Kelam Araştırmaları Dergisi* 13/2 (Şubat 2015), 758-806. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/179978>

Gazzâlî, el-İmâm Ebû Hâmid. *el-İktisâd*. nşr. Osman Demir. İstanbul: Klasik, 5. Basım, 2020.

Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed. *Cevâhiru’l-Kur’ân*. thk. Muhammed Reşîd Rızâ el-Kubbânî. Beyrut: Dâru’l-hyâi’l-Ulûm, 1990.

Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed. *الأنوار مشكاة*. İçinde *Mecmûatü Resâili’l-İmami’l-Gazâlî* Kahire: el-Mektebetü’t-Tevfikîyye, ty.

Geçioğlu, Ahmet Rıfat –Döner, Ertuğrul. “İslâm’da Evlilik ve Aile Bağlamında Günümüzde Tartışılan Konular Üzerine Psiko-Sosyal Bir Değerlendirme”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/2 (Aralık 2019), 603-627. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/905533>

Göztepe, Yüksel – Çınar, Fatih. “Sûfî Terminolojide Murâkabe”. *Comperative Religious Studies* 13/9 (Aralık 2018), 67-84. <https://turkishstudies.net/DergiTamDetay.aspx?ID=13585>

Gümüşhânevî, Ahmed Ziyâeddin. *Râmûzü’l-eḥâdîs*. çev. Abdülaziz Bekkine. 5 Cilt. İstanbul: Nesa Yayınları, 1982.

Gümüšoğlu, Hasan. “Ehl-i Sünnet'in Şefaat Anlayışının Oluşmasında İmam Mâtürîdî'nin Görüşlerinin Önemi”. *EKEV Akademi Dergisi* 0/78 (Temmuz 2019), 299-314. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2565615>

Güneş, Kamil. *Meleklerle İman*. Ankara: DİB Yayınları, 4. Basım, 2018.

Gün, Feyzullah. “İmâmMâtürîdî'de Peygamberlerin İsmeti”. *Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 18/48 (2021), 79-98. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1765923>

Halil, Hüseyin. “Kur’ân’da Şehadet Kavramı”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* /27 (Şubat 2018), 131-155. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/601261>

Hanbelî, EbûAbdillahAhmed b. Muhammed. *el-Müsned*. VI Cilt. İstanbul: Beka, 1992.

Harman, Ömer Faruk. “Teşbih”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 1 Mart 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tesbih--kelam#2-diger-dinlerde>

Hayta, Akif. “U. Ü. İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin İbadet ve Ruh Sağlığı (psiko-sosyal uyum) İlişkisi Üzerine Bir İnceleme”. *U. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/9 (Ocak 2000), 1-12. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/144012>

Hemedânîb, Ebü'l-HasenKâdî'l-kudâtAbdülcebbâr b. Ahmed b. Abdilcebbâr. *El-Mugnî fi Ebvâbi'tTevhidîve'lAdl –el-Fırak Gayr-ı İslâmiyye*. thk. Hıdır Muhammed Nebha. Beyrut:Dar'ülRisaletüNaşirun, 1971.

Herevî, Ebü'l-HasenNûrüddînAlî b. Sultân Muhammed el-Kârî. *Minehu'r-ravdî'l-ezher*. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1998.

Herevî, HasenNûrüddînAlî b. Sultân Muhammed el-Kârî. *Đav'ü'l-me'âlî ala ManzumetüBedi'l-Emali*. İstanbul: Maruf, 2019.

Hindî, Ali el-Müttakî. *Kenzü'l-'ummâl fi süneni'l-aqvâlve'l-ef'âl*.10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1985.

Hûyî, Abbâs Zeryâb. “Gazzâlî ve İbnTeymiyye”. *Me'arif Dergisi* 1/3 (Mart 1985), 151-170. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/366202>

İbnKesîr, Ebü'l-Fidâİmâdüddin İsmail b. Ömer ed-Dımaşki. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*. x. Cilt. İstanbul: Kahraman, 1. Basım, 2017.

İbnKesîr, Ebü'l-Fidâİmâdüddin İsmail b. Ömer ed-Dımaşki. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. Beyrut: Dar'ülİbnHazm, 1981.

İbn-i Mâce, EbûAbdillâh Muhammed b. YezîdMâce el-Kazvînî. *es-Sünen*. İstanbul: Çağrı, 1981.

İbnManzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt.Lübnan: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009.

İbnRüşd. *TelhîsuKitâbi'l-Kıyâs*.thk. GerardGhamy. Beyrut: 1992.

İbnTeymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn. *Minhâcü's-sünneti'n-nebeviyye*. thk. Muhammed Reşad Salim. Riyad: CamiatüSuudi'l-İslâmi, 1986.

İffet, Bursalı. *Divan*. PDF: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2018. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/59882,bursali-iffet-divanipdf.pdf?0>

İsfahânî, Râgıb. *Müfredat*. nşr. Yusuf Türker. İstanbul: Pınar, 5. Basım, 2018.

İsimist. “Türkiye’de En Çok Kullanılan İsimler”. Erişim 28 Şubat 2023. <https://www.ismininanlaminedirx.com/>

Izutsu, Toshihiko. *Kur’ân’da Allah ve İnsan*. çev. Süleyman Ateş. Ankara: A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1975.

Kara, Mustafa vd. (ed.). *Süleyman Çelebi ve Mevlid*. Bursa: Bursa Osmangazi Belediyesi Yayınları, 2007.

Kara, Necati. "Kur’ân'daĞayb". *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (Ocak 1994), 54-90. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/153891>

Karadaş, Cağfer. *Ana Hatlarıyla Kelâm Tarihi*. İstanbul: Ensar, 5. Basım, 2019.

Karagöz, İsmail vd. *Dini Kavramlar Sözlüğü*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2020.

Karakaya, Hasan. *Meleklerle ve Kitaplara İman*. İstanbul: Nebevi Hayat, 1. Basım, 2016.

Karataş, Saliha. “GevherîDîvanı: Sevgilinin Güzellik Tasvirinde Kullanılan Dini Unsurlar”. *Sosyal Bilimler Dergisi* 10/2 (Ekim 2012), 337-353. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/45901>

Karataş, Şuayip. *Kur’ân’ın Konusu Olarak Melekler*. İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2022.

Kaşallânî, Ahmed b. Muhammed. *el-Mevāhibu'l-Ledunniyyebi'l-Minehi'lMuhammediyye*. thk. S. Ahmed eş-Şāmî. Beyrut: el-Mektebu'l-İslāmî, 1425/2004.

Kaya, Mevlüt –Küçük, Nurettin. “İbadetler ile Hayatın Anlamı ve Psikolojik İyi Olma Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 0/42 (2017), 17-44. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/342319>

Kaya, Remzi. "Kur’ân-ı Kerîm’de Öğrenci ve Eğitimci Olarak Hz. Muhammed". *AKİD* 1/1 (2018), 20-56. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/609512>

Kazancı, Ahmet Lütfi. *İslâm Akaidi*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2. Basım, 2011.

Kazvîni, EbûAbdillâh Muhammed b. YezîdMâce. *Sünen-i İbniMâce*. 5 Cilt. Arabistan: Darü's-selâm, 2000.

Kılavuz, A. Said. *Anahatlarıylaİslâm Akaidi ve Kelâm’a Giriş*. İstanbul: Ensar, 16. Basım, 2011.

Kılavuz, Ulvi Murat. “İnsan mı Melek mi? TürlerarasıEfdaliyyet Tartışmasına Bir Bakış”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 56/1 (Ocak 2015), 1-32. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/581333>

Kızmaz, Müslüme. "Cahiliye Dönemi'nde Bilgi Kaynağı Olarak Kabul Edilen “Kehânet ve Falcılık İnancının Epistemolojik Bağlamda Değerlendirilmesi". *Genç Mütefekkirlere Dergisi* 1/1 (Nisan 2020), 19-33. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1071119>

Kocaaslan, Hilmi. *İslâm'da Gaybe İman*. İstanbul: Emvac Yayınları, 2021.

Köse, Saffet. *Küresel Salgının İnanç Değerleri Bakımından Yorumu ve Dini Hayata Etkileri*. (Ankara: TUBA, 2020), 842-867. https://tuba.gov.tr/files/yayinlar/bilim-ve-dusun/TUBA-978-605-2249-46-8_Ch39.pdf

Kur'ân-ı Kerîm Meâlî. çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 2009.

Kurt, Eyüp. “İslâm Davetinin Mekke Döneminde Hz. Peygamber'in (s) Liderlik Stratejileri”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 23/2, (Haziran 2021), 546-562. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1528883>

Kurtubî, Muhammed b. Ahmed.*el-Câmi' liAhkâmi'l-Kur'ân*. 20 Cilt. Beyrut: Darulhyai't-Türasi'l-Arabi, 2006.

Kuşeyrî, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim. *Sahîh-i Müslim*. İstanbul: İrfan Yayınevi, 1981.

Macit, Nadim. “Eş'ari'ninİlm-i Kelâm'ı Müdafaası”. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (Ocak 1994), 91-125. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/153892>

Macit, Yüksel. *Mutezile'den Aforizmalar*. İstanbul: İnsan, 1. Basım, 2004.

Mâtürîdî, Ebu Mansur. *Kitabü't-Tevhid*. çev. Bekir Topaloğlu. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 15. Basım, 2020.

Mâtürîdî, Ebu Mansur. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*.thk. Ahmet Vanlıoğlu.18 Cilt. İstanbul: Mizan Yayınevi, 1426/2005.

Mâtürîdî, EbûMansûr. *Te'vîlât-ı Ehli's-Sünne*. 10 Cilt. Beyrut: Dârü'l-kutubi'l-ilmiyye, 2005.

Meclisi, Muhammed Bâkır b. Muhammed Takî b. MaksûdAlî. *Bihâru'l-envâr el-câmi'etuliahbârieimmeti'l-athâr*. 25 Cilt. Beyrût: Dârulhyâi't-Tûrâsi'l-Arabî, 1978.

Mervezî, EbûAbdillâhAhmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. İstanbul: Ocak Yayınevi, 1982.

Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ. *Tefhîmu'l-Kur'ân*. çev. Muhammed Han Kayani vd. 7 Cilt. İstanbul: İnsan Yayınları, 1997.

Milliyet. “Her şey Bir Öğretmeni Sevmekle Başladı” (24 Kasım 2022). <https://www.milliyet.com.tr/gundem/her-sey-bir-ogretmeni-sevmekle-basladi-hayalinde-bile-yokken-onlari-melegi-oldu-6861854>

Mumcu, Ahmet. *Genel Devlet Kuramı*. İstanbul: İnkılap Yayıncılık, 6. Basım, 2015.

Mustafa, İbrahim. *el-Mu‘cemü’l-vasî*. 2 Cilt. Kahire: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, t.y.

Mutçalı, Serdar. *Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Dağarcık Yayınevi, 2020.

Nair, Ahmet. “Kur’ân ve Sünnete Göre İsimlendirme”. *Rumeli İslâm Araştırmaları Dergisi* 2/3 (Nisan 2019), 68-84. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/703836>

Nas, Mehmet. “Çocukluk Dönemi Gelişimi ve Din Eğitimi”. *Talim: Journal of Education in Muslim Societies and Communities* 2/2 (Aralık 2018), 289-325. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/993076>

Nesefî, Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vil*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1996.

Nesefî, Ebû Hafs Necmeddin Ömer b. Muhammed. *Akâ'idü'n-Nesefî*. İstanbul: Kitap Kalbi, 2019.

Nesefî, Ebü'l-Muîn. *Mâtürîdî Kelâmı*. thk. Yusuf Arıkaner. İstanbul: Endülüs, Basım, 2019.

Oral, Osman. “Mâtürîdî’ye Göre Gayba İman”. *Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 11/1 (Ocak 2021), 59-78. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1372474>

Oruç, Haydar. “İmamet İnancı ve Şîa Fırkalarındaki Farklı Yorumları”. *ResearchGate*. Erişim: 27 Haziran 2022. https://www.researchgate.net/publication/314100529_Imamet_Inanci_ve_Sia_Firkalarindaki_Farkli_Yorumlari

Ödemiş, Mehmet. “Tartışmalı Bir Akide Problemi Olarak Kabir Azabı”. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/30 (Aralık 2017), 503-567. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/391836>

Öğretmenler için. “Kanatsız Melek Selma Öğretmen” (6 Aralık 2022). <https://www.ogretmenlericin.com/meb-personel/kanatsiz-melek-selma-ogretmen-45488h>

Ökten, Gülşen. “Kur’ân’a Göre Bilginin kaynakları”. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/39 (2015), 205-228. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/184724>

Önal, Recep. “Mâtürîdî’nin Hayatı, Eserleri Ve Kelâm İlmi’ndeki Yeri”. *Akademik İncelemeler Dergisi* 8/3 (2013), 325-360. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/17714>

Öz, Mustafa. “Muhammed b. Abdilvehhâb”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 10 Ocak 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/muhammed-b-abdulvehhab#2>

Öz, Ruhullah. *Antropomorfist Tanrı Tasavvuruna Karşı Fahreddin e-rRâzî’nin Tenzih Anlayışı*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.

<https://acikerisim.dicle.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/11468/4734/531168.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

Özarslan, Selim. “Mu’tezile: Basra ve Bağdat Mu’tezilileri ve Başlıca Görüşleri”. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 7/1 (Haziran 2003), 161-181. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/223674>

Özbek, Durmuş. “Bugünkü Semavi ve İlahi Kitaplarda Melekler ve Özellikleri”. Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi /3 (Mart 1990), 297-330. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/184670>

Özbek, Tercuman. Kur’ân’daki Muarreb Kelimelere Oryantalistlerin Yaklaşımı. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018. https://acikbilim.yok.gov.tr/bitstream/handle/20.500.12812/551856/yokAcikBilim_10208450.pdf?sequence=-1

Özel, Erdoğan – Zelyurt, Hikmet. “Anne Baba Eğitiminin Aile Çocuk İlişkilerine Etkisi”. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi* /36 (Ocak-Haziran 2016), 9-34. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/227831>

Özervarlı, M. Sait. “Melek”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 20 Ekim 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/melek#2-islam-inancinda-melek>

Özgü. Aras, M. “Ad Koyma”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 30 Ocak 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ad-koyma-tesmiye#>

Özten, Ersan. *Peygamberlerin Gaybı Bilme İmkânı*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009. <https://dspace.ankara.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12575/34675/6127.pdf?sequence=1>

Öztürk, Hüseyin. “Melek Yüzlü Şeytan Zihniyetliler”. *Akit* (20 Ocak 2023). <https://www.yeniakit.com.tr/yazarlar/huseyin-ozturk/melek-yuzlu-seytan-zihniyetliler-41139.html>

Öztürk, Mustafa. "Kur'an Kıssaları Bağlamında İsrâiliyyât Meselesine Farklı Bir Yaklaşım". *İslâmî İlimler Dergisi* 9/1 (Bahar 2014), 11-68. http://isamveri.org/pdfdrg/D02917/2014_1/2014_1_OZTURKM.pdf

Pekolcay, A. Necla. “Mevlid”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 30 Ocak 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mevlid>

Pusula. “Anaokulu Öğretmeni Değil Sanki Bir Melek” (12 Ocak 2020). <https://www.pusulagazetesi.com.tr/anaokulu-ogretmeni-degil-sanki-bir-melek>

Râzî, Fahrüddîn. *Mefâtîhu'l-ğayb*, çev. Suat Yıldırım vd. Ankara: Akçağ Yayınları, 1988.

Râzî, Fahrüddîn. *el-Muḥaṣṣal*. nşr. Eşref Altaş. İstanbul: Klasik, 1440/2020.

Reşid Rıza, Muhammed b. Ali. *Tefsîru'l-Menâr*. 12 Cilt. Kahire:el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-‘Âmmetüli'l-Kitâb, 1990.

Sabah. “Zulmün Tarihini Yazarlar Melek Kılığına Girdi” (5 Ekim 2022). <https://www.sabah.com.tr>

Sâbûnî, Nûreddin. *Mâtürîdiyye Akâidi*. İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2020.

Sallabi, Ali Muhammed. *Meleklerle İman*. İstanbul: Ravza, 1. Basım, 2010.

Sancar, Faruk. "İbn Arabî'nin Efdaliyet Nazariyesi'nin Ehl-i Sünnet Açısından Değerlendirilmesi". *Dokuz Eylül Ü. İlahiyat F. Dergisi* 2/34 (2011), 93-114. http://isamveri.org/pdfdrq/D00036/2011_34/2011_34_SANCARF.pdf

Sarıkaya, Berat. *İslâm Düşüncesinde Tevhid 'İbn Teymiyye Örneği'*. İstanbul: Gümüşhane Yayınları, 1. Basım, 2013.

Saydam, Gözde -Telli, Sibel. “Eğitimde Bir Araştırma Alanı Olarak Sınıfta Öğrenci-Öğretmen Kişilerarası İletişimi ve Öğretmen Etkileşim Ölçeği (QTI)”. *Boğaziçi Üniversitesi Eğitim Dergisi* 28/2 (2011), 23-45. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/43791>

Sayın, Esmâ. “İran'daki Şii Kültüründe Ahbariyye-Usuliyye Yaklaşımları Bağlamında Gelenek-Yenilik Çizgisi”. *Türk-İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi* 7/14 (Yaz 2012), 113-124. http://isamveri.org/pdfdrq/D02907/2012_14/2012_14_SAYINE.pdf

Serdar, Murat. “Hristiyanlık ve İslâm'da Meleklerin Varlık ve Kısımları”, *Bilimname Dergisi* 17/2 (Şubat 2009), 139-164. http://isamveri.org/pdfdrq/D02237/2009_17/2009_17_SERDARM.pdf

Serdar, Murat. “Semavi Dinlerde Dört Büyük Melek”. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2 (2008), 227-245. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2247998>

Sicistanî, Ebû Dâvûd Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdî. *es-Sünen*. nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd. Beyrut: Dâru'l-fikr, t.y.

Sifil, Ebubekir. *Ehl-i Sünnet Akaidi*. İstanbul: Rihle Kitap, 7. Basım, 2020.

Soğukoğlu, Fehmi, “Mâtürîdî'nin Te'vîlât'ı Çerçevesinde Kur'an'da Varlık Türleri Arasındaki Üstünlük Meselesi”. *Kilitbahır* /20 (Mart 2022), 53-69. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2256501>

Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân. *el-Habâik fî ahbâri'l-melâik*. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiye, 1985.

Şa'rânî, Abdülvehhâb. *el-Yevâķitve'l-cevâhir fî beyâni 'akā'idi'l-ekâbir*. Mısır: 1307.

Şeyran, Merve Beyza. *Klasik Türk Şiirinde Melek Düşüncesi*. Ankara: Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020. https://acikbilim.yok.gov.tr/bitstream/handle/20.500.12812/373422/yokAcikBilim_10313548.pdf?sequence=-1&isAllowed=y

Şirin, Halil – Açıkel, Yusuf. “Vesiletü'n-necât'ın Velâdet Bahrindeki Rivâyetlerin Değerlendirilmesi”. *Uluslararası Hadis Araştırmaları Dergisi* 1/3 (Aralık 2019), 188-225. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/910942>

- Taberî, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerir. *Câmi'u'l-Beyân an Te'vîli'Âyi'l-Kur'ân*. 15 Cilt. Beyrut: Dar'ülİbnHazm, 2013.
- Taftâzânî, Sa'düddîn. *Şerhu'l-Akâid*. İstanbul: M.Ü.İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 5. Basım, 2018.
- Taftâzânî, Sa'düddîn. *Kelâm İlmi ve İslâm Akaidi*. İstanbul: Dergah Yayınları, 1. Basım, 1980.
- Teymiyye, İbn. *TefsîruSûrati'l-İhlâs*. Bombay: Dâru's-Selefiyye, 1986.
- Tirmizî, Ebûİsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd). *Sünen-i Tirmizî*. Arabistan: Darü's-selâm, 2000.
- Topaloğlu, Bekir – Çelebi, İlyas. *Kelâm Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İSAM Yayınları, 6. Basım, 2019.
- Topoğlu, Emre – Gökdeniz, İsmail. “Kültür ve İnanç Farklılıklarının İşletmelerin Temel Pazarlama Stratejilerine Etkileri”. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 12/1 (Haziran 2019), 57-73. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/763249>
- Tunçbilek, Hasan Hüseyin. “Bilgi Kaynağı Olarak Haber-i Sadık”. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* /5 (Haziran 1999), 85-142. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/257976>
- Turan, Maşallah. “Gayb İlminin Yorumlanmasındaki Tutarsızlıklar Muhammed Ali Sâbûnî Örneği”. *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 8/1 (Nisan 2016), 130-153. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/265719>
- TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu. *Türkiye Aile Yapısı Araştırması, 2021* (01 Nisan 2022). <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Turkiye-Aile-Yapisi-Arastirmasi-2021-45813>
- Uludağ, Süleyman. “Ehl-i Sünnet İsimlendirmesinin Değeri Nedir? Böyle Bir İsim Belirlenmemiş Olsaydı Yerine Ne Önerilebilirdi?”. *Zenodo*. 20 Haziran 2022. <https://zenodo.org/record/3343677#.Yx7xRz1BzIU>
- Uludağ, Süleyman. “Murakabe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 20 Ocak 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/murakabe>
- Usûlî. *UsûlîDîvânı*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2020.
- Ünal, Yaşar. “Selefi Zihninin Doğuşu ve Gelişimi Üzerine”. *Dini Araştırmalar Dergisi* 18/47 (Temmuz-Aralık 2015), 55-78. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/222014>
- Ünverdi, Veysi. “Mu'tezile'nin İnanç Sistemi; Usûl-i Hamse/Beş İlke ve Arka Planı”. *ArtukluAkademi* 0/1 (Nisan 2017), 1-28. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/393722>
- Yar, Erkan. “Eşari'nin Teolojik Görüşleri”. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/1 (2006), 1-23. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2225634>

Yazıcıoğlu, Mustafa Sait. *Mâtürîdîve Nesefî'ye Göre İnsan Hürriyeti Kavramı*. İstanbul: Milli Eğitim, 1. Basım, 1997.

Yavuz, Ömer – Bilgili, Fatih M..*İlmi Metodoloji Açısından Kur'an'da Gayb*. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2011.

Yavuz, Salih Sabri. “Kelâm'da Efdaliyyet Meselesi ve İbn Kemal'in ‘Efdaliyyetu Muhammed’ Risalesi”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 5/1 (Mayıs 2005), 148-176. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/52556>

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. 10 Cilt. İstanbul: Eser Neşriyat, 1971.

Yücedağ, İsmail. “Ehl-i Sünnet Açısından Bilgi ve Değeri”. *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi* 3/1 (Mart 2014), 151-182. <http://kutaksam.karabuk.edu.tr/index.php/ilk/article/view/301/302>

Zamur, Hüseyin. “Şîa'da İsmet İnancı ve Şii Tefsirlerde Melekler ve Peygamberlerin Masumiyetine Aykırı Rivâyetler”. *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 14/1 (Nisan 2022), 89-110. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2174627>

Zebîdî, Muhibbuddîn Muhammed Murtazâ. *Tâcu'l-'Arûsmin Cevâhiri'l-Kâmûs*. thk. 'Alî Şîrî. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415/1994.

Zemahşerî, *el-Keşşâf an haḳā'iki't-tenzîl*. çev. Abdulaziz Hatip vd.. 6 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017.

Zengin, Aslı -Türkhan, Ayşe. "17.Yüzyıl Anadolu Türkçesi ile Bir Âmentü Şerhi Üzerinde Dil İncelemesi". *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*. 3/3 (Yaz 2017), 160-210. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/329757>

ÖZ GEÇMİŞ

... .. yılında dünyaya gelen, ilk ve orta öğrenimini Koçarlı ilçesinde, lise eğitimini ise Aydın Anadolu İmam Hatip Lisesinde tamamlamıştır. Kaza-i rüşd kararı ile erken yaşta (17) görev alan ..., Lisans eğitimini Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde tamamlamıştır. ..., 5,5 yıl İmam-hatip olarak, yaklaşık 2 yıl Din Hizmetleri Uzmanı olarak Aydın İl Müftülüğü'nde çalışmış olup şu anda da Denizli Dini Yüksek İhtisas Merkezi'nde Eğitim Uzmanı olarak 2 yıldır görev yapmaktadır. Lisansüstü eğitimine Bayburt Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri bölümünde devam etmektedir.

